National Library
of Sweden

Denna bok digitaliserades på Kungl. biblioteket år 2012

STATENS OFFENTLIGA UTREDNINGAR 1964:30

Ecklesiastikdepartementet

SOU
1964:30 A

1958 ÅRS UTREDNING KYRKA–STAT: V

KRISTENDOMS-UNDERVISNINGEN

MED SÄRSKILD HÄNSYN TILL FÖRHÅLLANDET KYRKA–STAT

Stockholm 1964

STATENS

OFFENTLIGA UTREDNINGAR 1964

Kronologisk förteckning

1. Indexlån. Del I. Kihlström. 96 s. Fi.
2. Indexlån. Del II. Kihlström. 526 s. Fi.
3. Konsumtionsmönster på bostadsmarknaden. Esselte. 212 s. I.
4. Effektivare konsumentupplysning. Esselte. 111 s. H.
5. Bättre åldringsvård. Esselte. 121 s. S.
6. Alkoholreklamen. Norstedt & Söner. 278 s. Fi.
7. Statens skogar och skogsindustrier. Svenska Reproduktions AB. 144 s. Fi.
8. Kapitalutvecklingen i det svenska lantbruket. Esselte. 88 s. Jo.
9. Arbetstidsförkortningens verkningar. Esselte. 216 s. S.
10. Företagsinteckning. Tiden-Barnängen Tryckerier AB. 149 s. Ju.
11. Älgfrågan. Norstedt & Söner. 188 s. Jo.
12. Veterinärmedicinsk forskning och undervisning. Del II. Esselte. 302 s. Jo.
13. Religionsfrihet. AB Wilhelmssons Boktryckeri. XXVIII+594 s. E.
14. Svensk namnbok 1964. AB E G Johanssons Boktryckeri, Karlshamn. 227 s. Ju.
15. Utlåtande av Juristkommissionen i Wennerströmaffären. Norstedt & Söner. 117 s. Ju.
16. Historisk översikt. Kyrkobegrepp. Almqvist & Wiksells Boktryckeri AB, Uppsala. 324 s. E.
17. Rapport av parlamentariska nämnden i Wennerströmaffären. Norstedt & Söner. 46 s. Ju.
18. Översättning av fördrag angående upprättandet av Europeiska atomenergigemenskapen (Euratom) och tillhörande dokument. Marcus. 187 s. H.
19. Kommunal skatteutjämning. Kihlström. 419 s. Fi.
20. Krigsmaktens förbandssjukvård. Esselte. 222 s. Fö.
21. Bilskrotning. Esselte. 75 s. K.
22. Förbud mot utförsel av kulturföremål. Kihlström. 67 s. E.
23. Kronhjortsreservat m. m. Berlingska Boktryckeriet, Lund. 109 s. Jo.
24. Behandlingsforskning vid ungdomsvårdsskolorna. Esselte. 279 s. S.
25. Nytt skattesystem. Esselte. 827 s. Fi.
26. Offentliga byggnader 3. Ekonomiskt byggande. Esselte. 103 s. K.
27. Lag om förvaltningsförfarandet. Esselte. 719 s. Ju.
28. Beräkning av pensionsreserv i pensionsstiftelse. Holmqvist skrivbyrå & kontorstryckeri. 39 s. Ju.
29. Koncernbidrag m. m. Esselte. 160 s. Fi.
30. Kristendomsundervisningen. Esselte. 182 s. E.

Anm. Om särskild tryckort ej angives, är tryckorten Stockholm.

STATENS OFFENTLIGA UTREDNINGAR 1964:30

Ecklesiastikdepartementet

1958 ÅRS UTREDNING KYRKA—STAT: V

KRISTENDOMSUNDERVISNINGEN

MED SÄRSKILD HÄNSYN TILL FÖRHÅLLANDET KYRKA—STAT

ESSELTE AB, STOCKHOLM 1964

Innehåll

Skrivelse till Herr Statsrådet och Chefen för Kungl. Ecklesiastikdepartamentet 5

Inledning 7

Kapitel 1. Historik 9
A. Tiden före reformationen 9
B. Från reformationen till 1686 års kyrkolag 10
C. Från 1686 års kyrkolag till 1842 års folkskolestadga 12
D. Från 1842 års folkskolestadga till sekelskiftet 15
E. Från sekelskiftet till 1919 års undervisningsplan 20
F. Från 1919 års undervisningsplan till 1950 års skolproposition . 29
G. Utvecklingen under de senaste åren 50
I. Nya skolförfattningar 50
II. Yrkanden i riksdag och kyrkomöte 52
III. 1957 års skolberednings förslag 57
IV. Remissbehandlingen av skolberedningens förslag 61
V. 1962 års skolpropositioner 63
H. Skolväsendets ställning i förhållande till kyrkliga organ . . . 69
I. Konfessionella behörighetskrav för kristendomslärare 71

Kapitel 2. Gällande bestämmelser 77
A. Inledande anmärkningar 77
I. Grundskolan 77
II. Gymnasiet 77
III. Fackskolan 81
B. Skyldigheten att deltaga i kristendomsundervisningen 81
C. Undervisningen i grundskolan 82
I. Kristendomsundervisningens omfattning 82
II. Undervisningens innehåll 83
Allmänna uttalanden 83
Kristendomsundervisningen 85
D. Undervisningen i det allmänna gymnasiet 88
I. Kristendomsundervisningens omfattning 88
II. Undervisningens innehåll 88
Allmänna uttalanden 88
Kristendomsundervisningen 90
E. Morgonsamlingen 91

Kapitel 3. Skola och kristendomsundervisning i skilda länder 94
A. Inledning 94
B. Amerikas Förenta Stater 96

Allmänna skolor 98
Privata skolor 103
C. Danmark 105
Allmänna skolor 106
Privata skolor 111
D. Finland 111
Allmänna skolor 112
Privata skolor 115
E. Frankrike 115
Allmänna skolor 116
Privata skolor 121
F. Nederländerna 122
Allmänna skolor 122
Privata skolor 123
G. Norge 124
Allmänna skolor 125
Privata skolor 129
H. Storbritannien 130
I. England och Wales 130
Allmänna skolor 130
Privata skolor 133
II. Skottland 135
Allmänna skolor 136
Privata skolor 137
I. Tyskland 138
I. Tyska demokratiska republiken 139
II. Tyska förbundsrepubliken 141
Allmänna skolor 142
Privata skolor 146
J. Sammanfattande översikt 146

Kapitel 4. Religionsundervisningen inför internationellt forum 154

Kapitel 5. Kristendomsundervisningen vid förändrade relationer mellan staten och kyrkan 157
A. Frågeställningarna 157
B. Kyrkan och kristendomsundervisningen i de allmänna skolorna 159
I. Kristendomsundervisningen och de organisatoriska banden mellan stat och kyrka 159
II. Kristendomsundervisningen och religionsfriheten 162
Inledande anmärkningar 162
Kunskapsmeddelelsen 163
Den fostrande verksamheten 166
Skyldigheten att deltaga i kristendomsundervisningen . . 168
C. Kyrklig kristendomsundervisning 170
D. Kyrkliga skolor 173

Kapitel 6. Morgonsamlingen vid förändrade relationer mellan staten och kyrkan 178

För redogörelsen i kap. 3 använd tryckt litteratur 180

Till

Herr Statsrådet och Chefen för Kungl. Ecklesiastikdepartementet

1958 års utredning kyrka—stat får härmed vördsamt överlämna betänkande angående kristendomsundervisningen i skolorna.

Skilda uppfattningar har framkommit i frågan, huruvida utredningsarbetet rörande den framtida gestaltningen av förhållandet mellan staten och Svenska kyrkan borde omfatta jämväl kristendomsundervisningen. Vid behandlingen av de motioner, som låg till grund för riksdagens framställning till Kungl. Maj:t om utredning, uttalade majoriteten inom konstitutionsutskottet, att kristendomsundervisningen vid en eventuellt ändrad gestaltning av förhållandet mellan staten och kyrkan vore ett problem som borde undersökas. I en reservation anförde tre ledamöter av utskottet, att frågan om kristendomsundervisningen i skolorna vore fullt fristående från utredningen rörande kyrkan och staten och ej borde behandlas därvid. Riksdagen godtog utskottsmajoritetens uppfattning.

Till följd av riksdagens ståndpunktstagande och enligt de för 1958 års utredning kyrka—stat meddelade direktiven har utredningen behandlat frågan om kristendomsundervisningen i skolorna. Därvid har utredningen undersökt, dels hur de nuvarande förhållandena på området historiskt vuxit fram i vårt land och vilken debatt som i samband därmed förekommit, dels hur förhållandena gestaltat sig i andra länder. Debatten i vårt land har följts fram till och med avlämnandet av gymnasieutredningens och fackskoleutredningens betänkanden år 1963 (SOU 1963:42 och 43 resp. 1963:50).

Särskilt intresse har utredningen ägnat frågan, om en annan utformning av förhållandet mellan staten och Svenska kyrkan kan komma att medföra konsekvenser för den nuvarande, på objektiv grund byggda kristendomsundervisningen i de allmänna skolorna. Utredningen har härvid beaktat bl. a. frågor om religionsfriheten, såsom om föräldrarnas rätt att bestämma över sina barns religiösa fostran och om befrielse från undervisningen. Mot bak-

grund av förhållandena i andra länder utan sådant nära samband mellan stat och kyrka som hos oss har utredningen även upptagit frågor om anordnande av särskilda kyrkliga skolor och om meddelande av konfessionell undervisning i viss anslutning till de allmänna skolorna. För sistnämnda fall har beaktats olika möjligheter, såsom att skolans lokaler upplåtes för konfessionell undervisning, bedriven genom samfundens försorg, eller att viss schemabunden skoltid friställes för sådan undervisning utanför skolans lokaler.

Visst samband med kristendomsundervisningen har skolornas morgonsamlingar. Även detta spörsmål har av utredningen upptagits i det nu framlagda betänkandet.

Med frågan om kristendomsundervisningen sammanhänger också spörsmål om de teologiska fakulteterna samt i anslutning därtill lärarutbildningen och den teologiska forskningen. Dessa ämnen kommer utredningen av praktiska skäl att upptaga i ett senare betänkande.

Vid det arbete, som redovisas genom förevarande betänkande, har utredningen biträtts av särskilt förordnade experter, nämligen enligt förordnande den 7 december 1959 rektorn teol. dr Erik Sjöberg och enligt förordnande den 30 augusti 1960 lektorn teol. dr Sten Rodhe. Rodhe har införskaffat materialet från andra länder och författat kap. 3 i betänkandet, i vilket redogöres för skola och kristendomsundervisning i skilda länder. Utredningsarbetet i övrigt har i första hand utförts av numera tingsdomaren, t. f. revisionssekreteraren Hans B. Andersson, vilken den 9 februari 1961 förordnats att, jämte andra, vara biträdande sekreterare åt utredningen. Sjöberg har den 22 december 1963 avlidit, varför den slutliga avfattningen av betänkandet ej kunnat ske i samråd med honom.

Stockholm den 15 juni 1964

Erik Tammelin

Bertil Bolin *Olle Engström*
Ruben Josefson *Åke Zetterberg*

/ *K.-G. Lindelöw*
Hans B. Andersson

Inledning

I sitt av riksdagen godkända utlåtande år 1956 (nr 17) i anledning av motioner om viss utredning rörande ett upplösande av det organisatoriska sambandet mellan staten och kyrkan anförde konstitutionsutskottet bl. a.:

Hur än de fortsatta relationerna mellan staten och kyrkan kunna komma att utformas, torde det vara uppenbart, att staten icke bör frånsäga sig allt ansvar för religiösa angelägenheter. Ett problem, som sålunda bör undersökas, är kristendomsundervisningen vid en eventuellt förändrad gestaltning av förhållandet mellan staten och kyrkan ävensom i sammanhang därmed lärarutbildningen samt den teologiska forskningens och de teologiska fakulteternas ställning.

Tre ledamöter av utskottet uttalade i reservation, att den föreslagna utredningen icke borde behandla kristendomsundervisningen. Dessa ledamöter hänvisade till att statsmakterna för inte länge sedan tagit ställning till frågan om kristendomsundervisningen dels i samband med 1950 års skolreform dels ock vid tillkomsten av 1951 års religionsfrihetslag. Reservanterna framhöll vidare, att något organisatoriskt samband mellan kyrka och skola av sådant slag, att dessa två problem måste behandlas samtidigt, inte längre förelåg. Därjämte ansåg reservanterna, att utredningen skulle göras onödigt svår och vidlyftig, därest den mycket stora samt i och för sig fullt fristående frågan om kristendomsundervisningen och de principer, som riksdagen under senare år godkänt, skulle dragas in i utredningen.

I direktiven för utredningen citerade ecklesiastikministern konstitutionsutskottets ovan återgivna uttalande utan att därvid knyta några speciella kommentarer. Ecklesiastikministern uttalade, att han kunde i allt väsentligt ansluta sig till de uttalanden om utredningens syfte och uppläggning, som gjorts i utskottets av riksdagen godkända utlåtande.

Den historiska utvecklingen i vårt eget land och förhållandena i andra länder är ägnade att belysa frågan om och i vad mån kristendomsundervisningens ställning kan röna inverkan av hur förhållandet mellan kyrka och stat utformas. Enär några översiktliga framställningar i dessa ämnen icke finns att tillgå, har utredningen ansett erforderligt att utarbeta en tämligen utförlig historik samt att lämna en redogörelse för förhållandena i vissa främmande länder.

I den följande framställningen behandlas religionsundervisningen i olika skolformer. Huvudvikten har dock lagts vid undervisningen i de obligatoriska skolorna. I historiken beröres även sådan undervisning som enligt

nutida betraktelsesätt faller helt inom kyrkans ram. Detta har föranletts därav att i äldre tid knappast förekom annan folkundervisning än den som meddelades av prästerna eller andra befattningshavare inom kyrkan.

Morgonsamlingarna i våra skolor är numera fristående i förhållande till kristendomsämnet. De sättes likväl ofta i samband med kristendomsundervisningen och behandlas därför i det följande.

Lärarutbildningen kommer, i den mån den ej är av omedelbart intresse i förevarande sammanhang, att behandlas i samband med att utredningen upptar frågan om den teologiska forskningens och de teologiska fakulteternas ställning vid förändrade relationer mellan stat och kyrka.

KAPITEL 1

Historik[1]

A. Tiden före reformationen

De första skolorna i vårt land är en skapelse av kyrkan. Under hednisk tid fanns ej några skolor i vår mening. De tidigaste undervisningsanstalterna är *klosterskolorna*; den första klosterskolan upprättades i Lund omkring år 1100. Efter hand inrättades vid domkyrkorna s. k. *domskolor*, vilka närmast hade till uppgift att utbilda präster. Att en betydande del av undervisningen ägnades åt kristendomskunskap var en naturlig följd av klosterskolornas och domskolornas anknytning till kyrkan. Enligt medeltida uppfattning var också den religiösa kunskapen värdefullare än all annan kunskap. Under medeltiden upprättades vidare i åtskilliga städer s. k. *stadsskolor*, vilka närmast tjänade som undervisningsanstalter för borgerskapets barn.

Tydligen kom endast en obetydlig del av befolkningen i åtnjutande av undervisning vid de nu nämnda skolorna. Det stora flertalet fick nöja sig med den undervisning som meddelades av församlingsprästerna och med vad föräldrarna kunde lära sina barn. Utgångspunkten för kyrkans fostrande verksamhet var dopet. Redan i dopbefallningen enligt Matteusevangeliet förbindes ju dopet med en undervisande verksamhet. I dopritualet, vilket avfattats med tanke på dop av vuxna, som genom missionen låtit omvända sig, förutsattes att den som skulle döpas lärt sig bönen Fader vår och trosbekännelsen. När sedan barndopet blev regel, skulle faddrarna såsom på en gång representanter för barnet och garanter för barnets kristliga fostran återge Fader vår och trosbekännelsen; senare tillkom änglahälsningen (Ave Maria) samt, under den senare medeltiden, tio Guds bud.

Dopritualets fordringar inverkade på kyrkans verksamhet i övrigt. Om faddrarna och föräldrarna skulle kunna lära barnen de erforderliga kristendomsstyckena, måste de ju själva kunna dessa stycken. I detta syfte föreskrevs, att prästerna varje söndag skulle för sina församlingsbor utlägga bl. a. Fader vår, trosbekännelsen och Ave Maria. I samband med bikten kontrollerades föräldrarnas och faddrarnas kunskaper.

[1] För framställningen i detta avsnitt har utnyttjats, förutom officiellt tryck, följande arbeten: *G. Brandell:* Svenska undervisningsväsendets och uppfostrans historia, 1 och 2 (1931); *F. Dahlbom:* Den svenska folkskolans kristendomsundervisning 1842—1919 (1927); *B. Salqvist:* Folkskolans kristendomsundervisning med särskild hänsyn till 1919 års undervisningsplan (1947); Svenska folkskolans historia 1—5 (under redaktion av *V. Fredriksson*, 1940—1950); Psykologisk-pedagogisk uppslagsbok (1944).

B. Från reformationen till 1686 års kyrkolag

Den lutherska reformationens inställning till Bibeln innebar en förändrad uppfattning om ungdomens uppfostran och utbildning. »Man kan ej göra kristenheten någon större skada», framhöll Luther i en predikan, »än då man försummar barnen. Skall man återupprätta kristenheten, så måste man sannerligen börja med barnen såsom det skedde fordomsdags.» I motsats till den romersk-katolska kyrkan betonade Luther den enskilda människans personliga ansvar i fråga om vägen till frälsning. Varje församlingsmedlem måste undervisas om vad Gud fordrar av honom, vad Gud i sin nåd har att skänka honom och på vad sätt han skall kunna tillägna sig dessa gåvor. Det gällde framför allt att ta hand om det uppväxande släktet och sörja för dess behov av undervisning och uppfostran i evangelisk anda. I detta syfte utgav Luther år 1529 dels den s. k. stora katekesen som en hjälpbok för prästerna dels sin lilla katekes, vilken ju även i vårt land kom att spela en dominerande roll vid kristendomsundervisningen. I sitt företal till lilla katekesen framhöll Luther, att det var varje husfaders skyldighet att fråga och förhöra sina barn och sitt tjänstefolk i de stycken som tillhörde katekesen.

Ehuru Luther således hyste stort intresse för de ungas uppfostran och utbildning, var i vårt land tiden närmast efter reformationen en period av förfall för skolväsendet. När klostren drogs in, upphörde klosterskolorna, och endast domskolorna och stadsskolorna fanns kvar. Skolorna borde enligt Gustav Vasas mening även meddela sådan utbildning som var nödvändig för statslivets behov. Däremot hade Gustav Vasa ej någon tanke på att utnyttja skolorna för den egentliga folkundervisningen.

Den första allmänna skolordningen innefattades i 1571 års kyrkoordning, i vilken efter tysk förebild meddelades bestämmelser om *latinskolor*. Dessa hade, liksom domskolorna, fyra klasser; varje klass var i regel tvåårig. Man har beräknat, att i dessa skolor varje vecka ungefär sju timmar ägnades åt kristendomsämnet. År 1611 utfärdades en ny skolordning, avseende dels *provinsialskolor*, vilka i likhet med latinskolorna hade fyra klasser, dels ock *katedralskolor* med sex åtminstone tvåårigа klasser. Katedralskolans lägre stadium motsvarade provinsialskolan. I de lägre klasserna i dessa skolor ägnades kristendomsundervisningen i huvudsak åt läsning av Luthers lilla katekes på svenska jämte förklaringar. I de högre klasserna lästes olika delar av Bibeln. Såsom lärobok användes ett arbete i dogmatik. Sista klassen i katedralskolorna var närmast ett slags prästseminarium.

År 1649 utfärdades åter en ny skolordning, genom vilken provinsialskolorna ersattes av *trivialskolor*, vilka var av två slag, högre med fyra klasser och lägre med endast en klass. Katedralskolornas högre avdelningar ersattes av *gymnasier*. Undervisningstiden i trivialskolorna var ungefär 44 timmar i veckan. Religionskunskap upptog cirka 13 veckotimmar i första klassen och cirka 10 veckotimmar i envar av övriga klasser. Under dessa timmar

undervisades dock vissa klasser även i grekiska. Vid kristendomsundervisningen användes bl. a. lilla katekesen med förklaringar samt ett kompendium i dogmatik. Stor vikt lades vid läsning av Bibeln, särskilt Nya testamentet. Enligt skolordningen var undervisningstiden på gymnasiet liksom i trivialskolan cirka 44 timmar i veckan. Religionskunskap med hebreiska upptog ungefär 8 veckotimmar i varje klass. I de första klasserna genomgick man en lärobok i dogmatik. I de sista klasserna åhörde lärjungarna föreläsningar i nytestamentlig exegetik. Undervisning i hebreiska synes ha meddelats endast åt de lärjungar som ämnade bli präster. Vid undervisningen i grekiska, som var särskilt ämne i gymnasiet, genomgicks vissa delar av Nya testamentet. Såväl i trivialskolan som på gymnasiet började varje dag med bön och bibelläsning och avslutades med bön. Vissa dagar besöktes kyrkan. Skolordningen innehöll även metodiska och andra anvisningar för undervisningen. Bl. a. föreskrevs, att lärarna skulle söka påverka lärjungarna på sådant sätt, att dessa eftersträvade hyfsning i seder, samt hos dem ingjuta hat till och avsky för det onda men kärlek till och beundran för det goda.

De åtgärder som vidtogs för att förbättra skolundervisningen berörde endast en liten del av ungdomen i vårt land. Det stora flertalet av barnen — särskilt på landsbygden — kom ej i åtnjutande av annan undervisning än den som meddelades i omedelbar anknytning till kyrkans verksamhet. Efter reformationen fick gudstjänsten avsevärt större betydelse för kristendomsundervisningen än tidigare genom att predikan blev den viktigaste delen av gudstjänsten. I 1571 års kyrkoordning föreskrevs, att prästen före predikan skulle läsa katekesens textord. Ingen fick gå till nattvarden som icke kunde läsa Fader vår, tron och budorden samt ge besked om varför han gick till sakramentet. Under 1500-talets senare del ökade nitet för katekesundervisningen, och kunskapsfordringarna synes ha omfattat icke blott alla katekesens textord utan även Luthers förklaringar. På kyrkomötet i Uppsala 1595 beslutades, att även Luthers förklaringar skulle uppläsas från predikstolen alla sön- och helgdagar. Man började anställa katekesförhör med ungdomen icke blott i samband med skriftermål utan även vid andra tillfällen.

Kunskapen i tros- och sedeläran hade enligt den tidens uppfattning en självständig betydelse, i det den var ett nödvändigt villkor för frälsning. Men den religiösa undervisningen var tillika ett uppfostringsmedel, genom vilket man sökte etiskt påverka folket. Även privatbikten, som den lutherska kyrkan övertog från den katolska, tjänade fortfarande ett uppfostringssyfte. Såväl 1571 års kyrkoordning som Nova ordinantia av år 1575 förutsatte, att skriftermålet skulle ha en individuell karaktär. Så småningom upphörde emellertid den enskilda bikten alldeles och ersattes av det för ett större antal människor gemensamma skriftermålet.

Under början av 1600-talet genomdrev vissa biskopar beslut om att till klockare i församlingarna skulle förordnas skolbildade personer, så att ung-

domens undervisning i katekes därigenom kunde bli bättre tillgodosedd. I »Kungl. Maj:ts ordning om kaplanerna och klockarna» av år 1644 stadgades beträffande klockarna, att sådana personer borde »bliva därtill beställda och brukade, som kunna lära ungdomen ABC-boken och katekesen». Ehuru således ansträngningar gjordes att anordna skolundervisning på landsbygden, inrättades skolor endast på enstaka ställen.

Det torde kunna tagas för givet, att kristendomsundervisningen i kyrka och skola under 1600-talet präglades av den renlärighetsiver, som utmärkte detta ortodoxiens tidevarv. Ortodoxien vände sig särskilt mot den romersk-katolska kyrkan. Den fara som hotade från detta håll var påtaglig bl. a. med hänsyn till de katoliserande tendenserna under Johan III:s tid och de anspråk på Sveriges krona, som framställdes av den katolska grenen av Vasaätten. Omsorgen om bekännelsens enhet, unitas religionis, tog sig även det uttrycket, att man försökte få den lutherska läran noggrannare avgränsad från den reformerta, vilket ansågs angeläget med hänsyn till att tid efter annan ansatser förekommit till närmande mellan de protestantiska riktningarna. I ett år 1663 utfärdat »plakat angående religionsväsendet» förmanades präster, lärare, föräldrar och andra, som hade omvårdnad om små barns kristliga uppfostran, att låta barnen lära sig Luthers lilla katekes samt de nicenska och atanasianska symbola. Vid förklaringen av Luthers lilla katekes borde de hålla sig till hans större katekes. Luthers lilla katekes hade blivit officiellt erkänd genom 1634 års regeringsform. Den hade utkommit i svensk översättning omkring 100 år tidigare och skulle komma att under ytterligare närmare tre århundraden utgöra grunden för kristendomsundervisningen i vårt land.

C. Från 1686 års kyrkolag till 1842 års folkskolestadga

Den år 1686 utfärdade kyrkolagen kom att för lång tid framåt bli bestämmande för folkundervisningen i vårt land. Kyrkolagens bestämmelser om undervisningen kunde emellertid ej anses fullt tillfredsställande ens för den tiden. Detta torde åtminstone delvis ha berott på brådska vid lagens utfärdande. I kyrkolagen meddelades utförliga anvisningar endast i fråga om den kyrkliga katekesundervisningen. Lagen förutsatte, att det primära ansvaret för kristendomsundervisningen åvilade föräldrarna. Sålunda föreskrevs, att vid biskopsvisitation föräldrarna skulle förmanas att »låta sina barn i deras kristendomsstycken väl och fliteligen underrättas» (KL 24:11). I övrigt ankom undervisningen på prästerna och klockarna. Kyrkoherden skulle »låta sig angeläget vara att ungdomen i hans socken lärer läsa i bok och förstår sina kristendomsstycken» (KL 24:22). Undervisningen utövades dock närmast av kaplanen eller klockaren, vilka biskopen vid visitation skulle tillhålla »med flit att driva barnaläran och undervisa barnen att läsa i bok» (KL 24:11). Att »driva barnaläran» innebar troligen att inprägla textorden i Luthers lilla katekes. Garantier för klockarens förmåga att undervisa sökte

man skapa genom att föreskriva, att klockare skulle vara »boklärd och kunna sjunga och skriva, så att han däruti kan undervisa församlingens ungdom» (KL 24:31).

Predikan hade enligt kyrkolagen en starkt didaktisk prägel. Särskilda föreskrifter meddelades om att katekesundervisning och förhör skulle anordnas i samband med gudstjänsterna (KL 2:9). Sedan prästen förklarat katekesen, skulle han företaga förhör med någon viss rote, som förut blivit tillsagd därom från predikstolen. Förfallolös utevaro var straffsanktionerad. I kyrkolagen (2:10) föreskrevs vidare, att prästerna skulle hålla längder på alla sina åhörare och »veta besked om deras framsteg och kunskap uti deras kristendomsstycken». De som ej kunde »göra reda för sig uti deras kristendomsstycken» fick ej tillträde till nattvarden (KL 8:3), och faddrar skulle vara »i catechismi lära väl kunniga» (KL 3:5).

Konfirmation förekom ej inom svenska kyrkan vid tiden för kyrkolagens tillkomst. Den infördes i svenska kyrkan först under 1700-talet genom pietismen. Det enda stödet för konfirmationen var då kyrkolagens anvisningar om allmänt skriftermål före nattvardsgång. Akten legaliserades först genom 1811 års kyrkohandbok, som dock icke talade om »konfirmation» utan om »ungdomens första nattvardsgång».

Bestämmelserna i kyrkolagen åsyftade ej någon allmän skolundervisning, och på många håll torde kristendomsundervisningen icke ha omfattat annat än utanläsning av katekesen. Kristendomskunskapen blev därigenom inte sällan en för tillfället inlärd utanläxa, som ej kunde få någon betydelse för det personliga fromhetslivet. Katekesutvecklingar eller s. k. spörsmålsböcker hade under 1600-talet utgivits i stort antal, och behovet av en för hela riket gemensam katekesutveckling framhölls vid olika tillfällen. I samband med slutgranskningen av förslaget till kyrkolag uppdrog Kungl. Maj:t åt ärkebiskopen Olof Svebilius och de i kyrkolagskommissionen inkallade prästmännen att utarbeta en i frågor och svar uppställd förklaring av Luthers lilla katekes. Sedan ett förslag, till vilket bl. a. biskopen Haqvin Spegel medverkat, framlagts och förkastats, framlade Svebilius år 1689 ett nytt förslag. Detta godkändes och utgavs av trycket.

I ett företal motiverade Svebilius tillkomsten av den nya katekesutvecklingen. Avsikten med denna var ingalunda att betunga »den enfaldiga hopen» med flera eller vidlyftiga katekeser eller nödga dem att läsa den utantill ord för ord, som man måste lära Luthers förklaring. I stället var katekesutvecklingen avsedd för dem, som kommit så långt, att de kunde följa med vid en innehållsbehandling medelst frågor och svar. Den var således ej avsedd att vara en barnbok. Därtill var den också alltför omfångsrik och svårbegriplig. Dess dogmatiska innehåll var en typisk produkt av den rådande ortodoxa uppfattningen.

Såsom en sådan lär man även kunna beteckna den nya skolordning, som utfärdades år 1693. Denna avsåg närmast gymnasierna och trivialskolorna

men innehöll också vissa mera allmänna uttalanden rörande undervisningen. Det var sålunda, hette det, behagligt för Gud och nyttigt för fäderneslandet, att ungdomen väl och kristligt uppfostrades. I främsta rummet borde föräldrarna lära sina barn kristendomsstyckena. Mera tid ägnades åt den dogmatiska läroboken. Ändringarna medförde, att ett för barn i hög grad abstrakt och otillgängligt lärostoff medtogs i undervisningen på ett alltför tidigt stadium. Deltagande i undervisning i hebreiska och i predikoövningar blev obligatoriskt för alla elever. Undervisningen blev därigenom mera än tidigare en förberedelse för prästutbildningen. Anmärkas må, att 1693 års skolordning var den första som föreskrev, för gymnasiet, undervisning i kyrkohistoria och därjämte i moralfilosofi.

Under intryck av reformkrav, som framställts från olika håll, och på hemställan av prästeståndet föreskrev Kungl. Maj:t år 1723 skyldighet för föräldrar och förmyndare att »flitigt hålla sina barn till att lära läsa i bok och deras kristendomsstycken». Kunde föräldrarna ej själva undervisa sina barn, »så skola de vara förbundna att hålla dem hos skolmästaren eller klockaren i socknen eller var eljest lägenhet därtill finnes».

Kyrkolagens bestämmelser om katekesförhör ansågs på många håll vara olämpliga. I synnerhet på landsbygden, där man ofta hade långt till kyrkan, kunde det vara svårt särskilt för åldringar och barn att infinna sig vid katekesförhören i kyrkan. Med anledning härav föreskrevs år 1726 i det s. k. konventikelplakatet, att prästerna skulle på bestämda tider sammankalla folket från viss stadsdel eller by på landet hemma hos någon för att där förhöra dem i deras kristendomskunskap samt föra dem »till den rätta saligheten grund och kunskap». De s. k. husförhören blev härigenom ett slags katekesförhör och har långt fram i tiden spelat en betydande roll i den kyrkliga folkundervisningen.

Jämte en pietistiskt färgad reformrörelse framträdde under frihetstidden den kulturströmning som vanligen går under benämningen upplysningen. Ibland påträffas hos företrädare för upplysningsidéerna uttalanden som i någon mån erinrar om anvisningarna för våra dagars objektiva kristendomsundervisning. I sin tidskrift »Then Swänska Argus» gjorde sålunda Olof von Dalin gällande, att barnens religiösa uppfostran borde ske med användande av förnuftsskäl och ej på »det vanliga mekaniska sättet». I själva himlaläran måste man enligt von Dalin tillåta barnen att tänka fritt. Man skulle, menade han, låta den unge »vara kättare på några hundra vis, till dess han med renna skäl blir övertygad»; han borde själv söka religionen.

De nya idéerna betraktades med misstänksamma blickar inom de ortodoxa kretsarna. Småningom trängde de emellertid alltmera igenom både vid universiteten och bland prästerna. Särskilt bland landsbygdens präster hävdaddes dock gentemot upplysningsidéerna en kärv, av gammaltestamentliga förebilder färgad religiositet. Man krävde en strängare livsföring och ville verka för kristendomens tillväxt och förkovran samt råda bot på det »förfallna tillståndet» inom församlingarna. Kraven på förbättrad barnundervisning i

kristlig anda ledde till att Kungl. Maj:t år 1762 meddelade bestämmelser om anställande av särskilda barnalärare i församlingarna. Någon ovillkorlig skyldighet härutinnan föreskrevs dock inte.

Den reformvänliga strömningen särskilt bland landsbygdens prästerskap var påverkad av pietismen. En samlingspunkt för religiösa strävanden av denna art blev det år 1771 stiftade samfundet Pro fide et christianismo, som hade till uppgift att »med yttersta sorgfällighet befordra kristendomens tillväxt och utövning i Svea rike». Samfundet utgav läroböcker icke blott i kristendomskunskap utan även i andra ämnen samt utarbetade förslag rörande barnundervisningens ordnande på landsbygden.

Såsom en reaktion mot den franska revolutionens jämlikhetsidéer uppträdde i början av 1800-talet den historiska skolan. Dennas främste representant här i landet var Erik Gustaf Geijer, som hävdade, att vårt ofördärvade folkmaterial skulle taga skada till sin själ av profan folkundervisning. På 1830-talet skedde emellertid en strömkantring. Uppmärksammat av både samtid och eftervärld blev ett skoltal av Johan Olof Wallin år 1837. Wallin framställde där ett för den tiden revolutionerande förslag till skolorganisation. I en recension av Wallins skoltal förkunnade Geijer år 1838 sitt avfall från sin tidigare konservativa åskådning och samhällssyn. Efter sitt avfall blev Geijer en av förkämparna för folkundervisningen.

Betydelsefulla insatser för införande av en obligatorisk folkskola gjordes också av kronprins Oscar. Av honom såsom tillförordnad regent anbefallda åtgärder förberedde den proposition om allmän folkundervisning, som år 1840 förelades riksdagen. Propositionen blev föremål för långa debatter i riksdagen, varefter vår första folkskolestadga utfärdades den 18 juni 1842.

Någon genomgripande reform av stadsskolorna kom ej till stånd under 1700-talet, och det högre undervisningsväsendet var under hela detta århundrade sådant som det varit under senare delen av 1600-talet. Gymnasierna förblev undervisningsanstalter företrädesvis för blivande präster med tyngdpunkten på klassiska språk och teologi. I början av 1800-talet fick emellertid moderna språk och naturvetenskapliga ämnen en förbättrad ställning. Vad man i äldre tid såg som kristendomsundervisningens mål framgår klart av 1807 års skolordning, i vilken föreskrevs, att kyrkans bekännelseskrifter skulle genomgås, »givande läraren därunder kort och tydlig anvisning om de märkligaste avvikelser, som därifrån blivit gjorda, och sättet att dem förekomma och vederlägga».

D. Från 1842 års folkskolestadga till sekelskiftet

Enligt 1842 års folkskolestadga borde i varje stadsförsamling och varje socken på landet finnas minst en, helst fast, skola med vederbörligen godkänd lärare. Genom att folkundervisningen, som tidigare varit i huvudsak en kyrkans angelägenhet, i stället blev en förvaltningsuppgift, som staten ålade församlingarna, kan 1842 års folkskolestadga sägas ha inneburit ett första

steg på vägen mot folkundervisningens skiljande från kyrkan. Emellertid tillades kyrkans företrädare ett bestämmande inflytande över skolan. Kyrkoherden blev sålunda självskriven ordförande i den skolstyrelse, som i varje skoldistrikt skulle ha inseende över distriktets folkskolor. Prästerna ålades att utöva uppsikt i synnerhet över religionsundervisningen och ägde rätt att själva medverka vid denna undervisning. Biskopen och domkapitlet hade att, »i förening med den dem i allmänhet anförtrodda vården om undervisningsverken», hålla uppsikt över folkskolorna. Domkapitlen erhöll också ledningen av de seminarier för utbildning av folkskollärare, som enligt folkskolestadgan skulle inrättas.

Enligt folkskolestadgan skulle undervisning bedrivas i följande ämnen: innanläsning, rättskrivning, välskrivning, katekesen, bibliska historien, geografi, historia, räkning, geometri, linearteckning, naturlära och gymnastik. Stadgan innehöll ej några bestämmelser rörande kursplaner och undervisningstider. Allmänna sådana bestämmelser meddelades först år 1878.

Att religionsundervisningen var folkskolans viktigaste ämne utsades uttryckligen i stadgan. Ett nära samband ansågs föreligga mellan ungdomens religiösa fostran och den medborgerliga utbildning, som folkskolan därutöver skulle bibringa skolbarnen. Ändamålet med folkskolans undervisning sades nämligen vara att dana det uppväxande släktet till kristliga och gagneliga samhällsmedlemmar. Den omständigheten, att kristendomsämnet inrangerades som ett av folkskolans läroämnen, innebar emellertid, att man frångick den gamla uppfattningen om kristendomskunskapen — och dess hjälpmedel innanläsningen — som barnaundervisningens enda innehåll.

Såsom nyss nämnts var kristendomsundervisningen enligt folkskolestadgan uppdelad på två ämnen: katekesläsningen och biblisk historia. Huvudvikten lades vid katekesläsningen. Som lärobok användes härvid den s. k. Lindblomska katekesen, vilken utkom av trycket första gången år 1811 och utgjorde en av bl. a. ärkebiskopen J. A. Lindblom ombesörjd förklaring av Luthers lilla katekes. Undervisningen i biblisk historia betraktades i allmänhet som en mera oväsentlig del av religionsundervisningen och torde på många håll överhuvud icke ha förekommit i folkskolorna. En anledning härtill synes ha varit, att prästerna vid konfirmationsundervisningen inte fäste större vikt vid kunskaper i biblisk historia.

Att kristendomsundervisningen huvudsakligen bestod i katekesläsning bidrog till att undervisningen fick en avgjort kyrkligt-konfessionell prägel. Eftersom Lindbloms katekes byggde på 1689 års katekes, den s. k. Svebiliska katekesen, var den inte fri från den dogmatik, som utmärkte den karolinska ortodoxa kristendomen. Vid den Lindblomska bearbetningen sökte man dock — tydligen under inflytande från neologien[1] — att ur Svebilius' katekes ut-

[1] Neologien är beteckningen för ett skede i upplysningstidens teologi från mitten av 1700-talet. Den stod i opposition mot ortodoxin och företrädde en »enkel biblisk» och »förnuftig» religionsuppfattning.

mönstra uttryck och föreställningar, som blivit föråldrade, samt strävade efter dogmatisk förenkling. Lindbloms bearbetning anses ha skilt sig från den Svebiliska katekesen framför allt därutinnan att framställningen gjorts mera religiöst och etiskt praktisk.

Katekesundervisningen i skolorna blev föremål för mycken kritik. Denna föranleddes framför allt därav att katekesläsningen inte sällan bedrevs såsom en själlös och mekanisk utanläsning. Att så skedde torde i någon mån ha berott på att lärarna ofta ej var skickade att levandegöra katekesens innehåll för eleverna. En viktig orsak till att katekesläsningen ibland inte gav annat resultat än en steril och andefattig bokstavskunskap torde emellertid vara att söka i den undervisningsmetod, som var förhärskande under de första decennierna efter folkskolestadgans tillkomst, nämligen den s. k. växelundervisningsmetoden eller lancastermetoden. Huvudvikten lades vid en säker memorering, medan begripandet ofta lämnades därhän.

Lancastermetodens tillämpning särskilt på kristendomsundervisningen blev föremål för kritik från olika håll. Den som stod i spetsen för oppositionen mot den härskande undervisningsmetoden var Torsten Rudenschöld. Denne gjorde gällande, att förutsättningen för en god fostran var personlig kontakt mellan lärare och elever. Enär katekesundervisningen blev »en blott inpluggad bokstavskunskap utan anda och liv», blev enligt Rudenschöld undervisningen ineffektiv i fråga om personlig påverkan och fostran. Rudenschöld ansåg förkastligt att kristendomsundervisningen började med en systematisk och sammanfattande undervisning, genom att man i 7—8-åringens hand satte lilla katekesen, »kanske den djupsinnigaste bok i världen», och därpå grep sig an med den s. k. förklaringen eller stora katekesen, »däri kunskapen om Kristus bibringas icke helgjuten och åskådligt, utan Kristus framställes sönderstyckad bit för bit med interfoliation av dogmatiska, i sitt där befintliga skick för barnen osmältbara hårdheter». Enligt Rudenschölds mening borde kristendomsundervisningen i stället börja med evangeliernas enklaste berättelser. Det fanns, menade Rudenschöld, rika anknytningspunkter mellan bibelns enkla berättelser och barnens känslo- och inbillningsliv. Att ge barnen en levande bild av Kristus ansåg han vara kristendomsundervisningens huvuduppgift.

Rudenschölds förslag att kristendomsundervisningen skulle börja med bibelläsning upptogs i början av detta sekel av Fridtjuv Berg. Rudenschölds kritik mot kristendomsundervisningens bedrivande i folkskolan kan spåras i riksdagsmotioner rörande katekesläsningen. Vid 1859—60 års riksdag etablerades något som Värner Rydén betecknat som »en fullständig resning av Sveriges bondeklass mot katekesutanläsningen».

I syfte att förbättra bl. a. kristendomsundervisningen blev bruket av växelundervisningen år 1864 officiellt upphävt. Samtidigt stadgades, att undervisningen i biblisk historia borde gå före den kateketiska undervisningen. Med anledning av en riksdagsskrivelse angående katekesläsningen uttalade Kungl.

Maj:t år 1865 i cirkulär till domkapitlen bl. a., att en själlös och alltför långt driven utanläsning ingalunda överensstämde med eller befrämjade kristendomsundervisningens höga ändamål.

Kritiken mot kristendomsundervisningen och särskilt mot katekesläsningen tystnade emellertid inte. Sålunda anmäldes från olika håll missnöje med den Lindblomska katekesen. Kritiken hade skilda utgångspunkter. I vissa pietistiskt färgade kretsar ansågs katekesen vara för litet dogmatisk och lägga alltför stor vikt vid det etiska; norrländska läsare gjorde t. o. m. gällande att läran i katekesen var förfalskad. Från konservativt håll inom kyrkan förmenades, att i katekesen det traditionella lärosystemet delvis omtolkats och modifierats i neologiserande riktning samt att läran här och där fördunklats. I liberala kretsar gjordes däremot gällande, att Lindbloms katekes var alltför dogmatisk. Från olika håll framhölls, att den Lindblomska katekesen var behäftad med betydande brister från pedagogisk synpunkt.

Med anledning av motioner beslöt det första kyrkomötet år 1868 att hos Kungl. Maj:t hemställa, att en ny katekes måtte utarbetas. På uppdrag av Kungl. Maj:t utarbetade ärkebiskopen A. M. Sundberg och biskopen E. G. Bring ett katekesförslag. Detta förelades 1878 års kyrkomöte, varefter katekesen samma år stadfästes av Kungl. Maj:t för allmänt bruk vid kristendomsundervisningen inom svenska kyrkan.

1878 års katekesutveckling, vilken alltjämt är den enda officiellt antagna läroboken för kyrkans undervisning, har ansetts förete både förtjänster och brister vid jämförelse med Lindbloms katekes. Framställningssättet i 1878 års katekesförklaring är moderniserat, och förklaringen ansluter närmare till Luthers lilla katekes. Stoffet har beskurits, vilket medfört att det väsentliga kommit till klarare uttryck. Från pedagogisk synpunkt är dock katekesutvecklingen fortfarande alltför vidlyftig. Det har uttalats, att den är alltför abstrakt till såväl innehåll som stil och att mycket av den enkla åskådlighet och gripbarhet, som fanns i de tidigare katekesförklaringarna, har gått förlorad. Vissa delar av katekesen — särskilt sakramentsläran — torde ligga utanför området för barns fattningsförmåga. Katekesen har också ansetts förete dogmatiska brister. Man har sagt, att 1878 års katekes är mera inspirerad av den lutherska ortodoxismens teologi än av det genuint reformatoriska i Luthers religiösa åskådning.

Debatten om kristendomsundervisningen rörde vid denna tid främst katekesläsningen, men från vissa håll ifrågasatte man religionsundervisningens ställning överhuvud i skolan. Såsom försök att skilja kristendomsundervisningen från folkskolan uppfattades motioner vid 1867 och 1868 års riksdagar med yrkande om folkskolans överflyttande från den kyrkliga till den borgerliga kommunen. Vid kyrkomötet 1868 och riksdagen 1870 yrkades i motioner att religionsundervisningen skulle skiljas från folkskolan och övertagas av prästerskapet. I motionen i kyrkomötet gjordes gällande, att prästerna hade större förutsättningar än folkskollärarna att undervisa i kristendom. Motio-

nären i riksdagen ansåg, att folkskolans främsta uppgift var att meddela medborgerlig undervisning, samt föreslog, att en dag i veckan skulle i folkskolan anslås åt religiös undervisning, meddelad av prästerna.

Samtidigt med att den nya katekesutvecklingen fastställdes år 1878 stadfäste Kungl. Maj:t normalplan för folkskolorna. I denna tog man i någon mån hänsyn till framställda önskemål beträffande kristendomsundervisningens planläggning. Bibelläsning och bibliska berättelser fick främsta platsen i lärogång och metodiska anvisningar. På småskolestadiet lät man de olika grenarna av kristendomsämnet åtminstone formellt sammanhållas under den gemensamma rubriken kristendomskunskap med i regel fem timmar i veckan. På folkskolestadiet uppdelades kristendomsämnet däremot i de i förhållande till varandra fristående ämnena katekes (med i regel tre veckotimmar) och biblisk historia (med i allmänhet två veckotimmar).

År 1877 meddelades närmare bestämmelser om fortsättningsskolor. Läroämne i denna folkskolans högsta avdelning var bl. a. kristendomskunskap, som skulle inhämtas huvudsakligen genom bibelläsning. Kristendomskunskap var därefter obligatoriskt ämne i fortsättningsskolan till år 1918.

År 1882 ersattes 1842 års folkskolestadga av en ny stadga. Enligt denna skulle de obligatoriska skolorna ledas av skolrådet med kyrkoherden såsom ordförande och liksom tidigare varit fallet stå under uppsikt av biskop och domkapitel. Tillsyn över skolorna skulle utövas av därtill förordnade folkskoleinspektörer. Liksom tidigare ålades prästerskapet att utöva sorgfällig uppsikt i synnerhet över kristendomsundervisningen. Kristendomskunskap skulle vara läroämne i småskola, folkskola och fortsättningsskola. Ett uttalande om att kristendomskunskapen var skolans viktigaste ämne återfinnes även i 1882 års stadga.

Debatten om kristendomsundervisningen fortsatte under 1800-talets sista decennier, och liksom tidigare riktades kritik huvudsakligen mot katekesläsningen. I riksdag och kyrkomöte väcktes åtskilliga motioner med yrkande om inskränkning av katekesläsningen. Motionerna lämnades emellertid utan bifall. I Stockholm antog år 1888 överstyrelsen för stadens folkskolor en kursplan enligt vilken katekesläsningen skulle inskränkas. Överstyrelsens beslut överklagades och blev upphävt av Kungl. Maj:t, vars avgörande grundades på att katekesförklaringen år 1878 antagits till allmänt bruk som lärobok vid kristendomsundervisningen, vilket ansågs innebära att hela utvecklingen skulle genomgås.

År 1889 stadfästes en ny normalplan för folkskolorna. I denna togs ingen hänsyn till kraven på en inskränkning i katekesens förhärskande plats i undervisningen. Kristendomstimmarnas antal ökades i åtskilliga av skolformerna. Katekesundervisningen fick i allmänhet 3—5 veckotimmar — i vissa fall till och med flera — av kristendomsämnets 9—11 veckotimmar.

Främmande trosbekännares barn skulle enligt kyrkolagen (1:5), såframt de ville njuta burskap, uppfostras i den rena evangeliska läran. Denna be-

stämmelse upphävdes i realiteten redan under 1700-talet. I 1781 års toleransedikt tillförsäkrades främmande religionsförvanter rätt att hos »sina ordentliga lärare eller andra enskilda personer» låta undervisa sina egna barn. De fick emellertid icke inrätta publika skolhus eller undervisningsställen. 1782 års judereglemente innehöll i detta avseende endast, att judarna ej på något ställe i riket fick inrätta publika skolhus till deras läras utvidgande. I 1838 års ordning rörande mosaiska trosbekännare ålades vederbörande mosaiska religionslärare tillse, att barnuppfostran inom församlingen behörigen vårdades.

De nu nämnda bestämmelserna var inte tillämpliga på infödda svenskar — dessa ansågs ej kunna övergå till främmande trosbekännelse. I 1860 års förordning angående främmande trosbekännare lämnades emellertid generellt medgivande för främmande trosbekännare att inrätta skolor och andra undervisningsanstalter för bekännare av deras egen troslära och dessas barn. 1873 års förordning angående främmande trosbekännare innehöll bl. a. följande bestämmelser (§ 7):

I avseende å folkundervisningen skola främmande trosbekännare och deras barn vara underkastade därom gällande stadgar och anses tillhöra det skoldistrikt, inom vilket de äro boende. Barn, som icke skall uppfostras i evangeliskt lutherska läran, må, på framställning av vederbörande målsman, fritagas från undervisning däri såväl i folkskola som vid elementarläroverk; dock åligger, vid den förra skolstyrelsen och vid det senare rektor tillse, att sådant barn genom målsmans försorg erhåller tillbörlig religionsundervisning. Försummar målsman, oaktat av skolstyrelse eller rektor erhållen påminnelse, sin skyldighet härutinnan, skall barnet deltaga i den religionsundervisning, som i folkskola eller vid elementarläroverk meddelas.

Detta stadgande gällde oförändrat intill dess religionsfrihetslagen trädde i kraft den 1 januari 1952. Bestämmelserna ägde tillämpning endast på barn till föräldrar, som var främmande trosbekännare i dissenterlagens mening och således inte samtidigt var medlemmar av svenska kyrkan.

E. Från sekelskiftet till 1919 års undervisningsplan

År 1900 avlöstes 1889 års normalplan för folkskolan av en ny sådan. Antalet katekestimmar minskades i allmänhet något — i vissa skolformer var det dock tvärtom — och katekesundervisningen försköts i någon mån från folkskolans lägre till dess högre årsklasser, varvid kursen i biblisk historia fick större utrymme i de lägre klasserna. Den fullständigare behandlingen av sakramentsläran uppsköts till folkskolans överbyggnader.

Mot den ställning normalplanen av år 1900 givit katekesläsningen riktades stark kritik bl. a. från lärarhåll. Särskilt anmärktes på det stora utrymme katekesläsningen erhållit i den på landsbygden mest allmänt förekommande skolformen. Även från andra håll yrkades reformering av katekesundervisningen. Under det nya seklet aktualiserades emellertid också andra problem och då särskilt kristendomsundervisningens förhållande till religionsfriheten.

I en motion vid 1901 års riksdag hemställde frikyrkomannen P. P. Waldenström om åtgärder för åstadkommande av en ny lärobok för den första kristendomsundervisningen. Waldenström gjorde gällande, att 1878 års katekesutveckling aldrig kunnat tillvinna sig — och inte heller förtjänat — det svenska folkets sympatier. Motionen avslogs under åberopande av bl. a. att en år 1899 tillsatt läroverkskommitté troligen kom att pröva frågan om katekesundervisningen.

Läroverkskommittén, som hade uppdrag att framlägga förslag till omorganisation av de allmänna läroverken, uttalade i sitt år 1902 avgivna betänkande, att vid kristendomsundervisningen systematisk översikt liksom överhuvud det mera begreppmässiga borde vara en slutpunkt, ej en utgångspunkt. Den första kristendomsundervisningen borde främst vara historisk, och kommittén ville helst uppskjuta undervisningen i katekes till realskolans högre stadium men ansåg sig förhindrad härtill av hänsyn till folkskolan. Om katekesutvecklingen yttrade kommittén, att den i pedagogiskt hänseende led av väsentliga brister, vilka gjorde den mindre lämplig som lärobok på realskolans åldersstadium. Kommittén hemställde därför, att Kungl. Maj:t måtte vidtaga åtgärder för en ny, efter barnaålderns mottaglighet avpassad lärobok i den kristna tros- och sedeläran.

Kristendomsundervisningens förhållande till religionsfriheten aktualiserades år 1902 av den s. k. flädieaffären. En lantbrukare i Flädie församling i Skåne vägrade att sända sina barn till folkskolan under åberopande av att folkskolans katekesundervisning stred mot hans religiösa åskådning (han var baptist), vilket föranledde skolrådet att skilja barnen från hemmet. Skolrådets åtgärder, vilka hade stöd i gällande författningar, väckte stort uppseende.

Såväl läroverkskommitténs uttalanden som flädieaffären gav genljud i riksdagen år 1903. Redaktören J. Byström, en av de ledande inom baptistsamfundet, hemställde i en motion, att undervisningen rörande fjärde och femte huvudstyckena i katekesen måtte utgå från folkskolans läroplan och i stället förläggas till vederbörande konfirmationsskola. Byströms motion föranledde, att folkskoleinspektören Robert Johansson och folkskolläraren L. Gust. Broomé vid samma riksdag motionsvis yrkade, att föräldrar, som omfattade annan kristen lärouppfattning än den evangelisk-lutherska och som själva drog försorg om sina barns undervisning i kristlig tros- och sedelära, skulle äga rätt att för sina barn erhålla befrielse från undervisningen i katekes i folkskolan.

Den kände skolpolitikern Fridtjuv Berg vände sig i en motion vid samma riksdag mot de förut nämnda motionärernas uppfattning att med religionsfrihet i fråga om undervisningen borde förstås »föräldrarnas oinskränkta makt att forma barnen till sina andliga kopior och i dem inprägla sina egna konfessionella meningar». Berg ansåg fastmera religionsfrihetens grundsats kräva, att man beredde barnen en undervisning som satte dem i tillfälle att

själva bestämma sin religiösa ståndpunkt när de blivit mogna därför. Enligt Bergs mening följde härav att frågan om kristendomsundervisningen var en undervisningsfråga. Man borde enligt Bergs uppfattning hämta kristendomsundervisningens stoff så omedelbart som möjligt ur vad som utgör all sådan undervisnings huvudurkund, evangelierna, och spara de mer eller mindre svårfattliga skiljeläror, om vilka de vuxna tvistade, till den ålder då barnet kunde åtminstone i någon mån göra sig en föreställning om vad tvisterna egentligen gällde. Berg hemställde, att rörande kristendomsundervisningen skulle utfärdas sådana föreskrifter, att denna undervisning i högre grad än dittills varit fallet avpassades efter barnens mottaglighet och behov.

De ovannämnda motionerna vid 1903 års riksdag behandlades först av andra kammaren. Vederbörande utskott förordade, att föräldrar, som omfattade annan kristen lärouppfattning än statskyrkans och själva sörjde för sina barns undervisning i kristlig tros- och sedelära, skulle få rätt att för sina barn erhålla befrielse från folkskolans undervisning i katekes. Utskottet hemställde därför att skrivelse i detta syfte skulle avlåtas till Kungl. Maj:t. I övrigt anslöt sig utskottet i huvudsak till vad läroverkskommittén yttrat rörande katekesundervisningen och föreslog skrivelse till Kungl. Maj:t med anhållan om sådana åtgärder att den gällande katekesutvecklingen såsom lärobok i folkskolan ersattes av en ny, efter barnaålderns mottaglighet och behov avpassad handledning i den kristna tros- och sedeläran. När motionerna behandlades i andra kammaren yttrade sig bl. a. Hjalmar Branting, som — utan att framställa annat yrkande än utskottet — framhöll, att utom de, som i en eller annan punkt skilde sig från kyrkans lära, de fanns som i grundväsentliga avseenden avvek från den kristna världsuppfattningen. För dessas del var det enligt Brantings mening av synnerlig vikt, att frågan om religionsfriheten i skolorna blev löst på ett tillfredsställande sätt; härvid kunde man inte stanna vid det förslag som utskottet framlagt. Branting gjorde gällande, att kravet på fullständig religionsfrihet i skolorna, fattad i betydelsen av befrielse från all dogmatisk religionsundervisning, var ett krav som måste komma att framställas med växande styrka och som hade framtiden för sig. Berg vände sig mot vad Branting anfört och förklarade, att det skulle vara i högsta grad skadligt och vådligt för folkskolan, om ett större antal föräldrar begärde befrielse från religionsundervisningen för sina barn. Att medge valfrihet redan i den allra första, rent grundläggande bildningsanstalten skulle enligt Bergs mening innebära stora vådor för skolans ordning, emedan det skulle komma att splittra skolklasserna. Andra kammaren biföll för sin del utskottets hemställan.

Motionerna behandlades därefter av första kammaren, som ansåg, att genom rätt till befrielse från katekesundervisning vägen skulle stå öppen för att först denna undervisning och därefter all kristendomsundervisning skulle avlägsnas från folkskolorna. Härtill ville kammaren icke medverka. Däremot beslöt även första kammaren att anhålla om annan lärobok än gällande kate-

kesutveckling. Andra kammaren biträdde därefter första kammarens beslut.

Fridtjuv Berg, som till yrket var folkskollärare, utövade ett betydande inflytande inom skolväsendet, bl. a. såsom ecklesiastikminister under åren 1905—06 och 1911—14. Därvid visade han stort intresse för kristendomsundervisningen. Han kom i sin ungdom i personlig kontakt med Torsten Rudenschöld och tog intryck av Rudenschölds krav på kristendomsundervisningens pedagogisering, hans kritik mot den kateketiska undervisningen och hans strävanden för ökad bibelundervisning. Vidare mottog Berg impulser från den tyske pedagogen Adolf Diesterweg, som ivrade för bibelundervisning och ville undvika, att de olika konfessionernas särmeningar blandades in i folkskolans kristendomsundervisning.

Berg önskade på allt sätt bevara folkskolans obligatoriska kristendomsundervisning. Han menade, att det religiösa elementet i så hög grad inträngt i vår bildning och i vår kultur, att det helt enkelt inte var möjligt att undervisa i vissa profana ämnen utan att beröra det religiösa området. Vidare ansåg Berg, att den obligatoriska kristendomsundervisningen hade vital betydelse för folkskolans enhetlighet över huvud. Han hade här tagit intryck av utvecklingen på vissa håll utomlands, särskilt i Nederländerna, där den konfessionslösa statliga folkskolans enhetlighet brutits och de enskilda samfundens folkskolor överflyglat de statliga i fråga om barnantalet. Berg ansåg, att ett borttagande av den obligatoriska kristendomsundervisningen i de svenska folkskolorna skulle kunna leda utvecklingen in på samma spår som i Nederländerna.[1]

Under Bergs tid gjorde man från olika håll gällande, att den obligatoriska kristendomsundervisningen stred mot religionsfriheten. De frikyrkliga var missnöjda med folkskolans kristendomsundervisning framför allt av den anledningen att den ej helt grundade sig på Bibeln. Från något statskyrkligt håll hade uttryckts farhågor för att den liberala teologien skulle komma att öva inflytande på kristendomsundervisningen, varför krav framförts på att föräldrar, som tillhörde statskyrkan men inte gillade de moderna teologiska uppfattningarna, skulle erhålla rätt att få sina barn befriade från skolans kristendomsundervisning om de styrkte att barnen erhöll likvärdig undervisning på annat sätt. Från rationalistiska och intellektualistiska utgångspunkter framfördes andra, mera radikala krav i fråga om kristendomsundervisningen. Berg befarade, att det socialdemokratiska partiets hållning skulle leda till en sprängning av folkskolans obligatoriska kristendomsundervisning. Detta partis programpunkt att »religionen förklaras för privatsak» ansåg Berg vara ohållbar. Det låg enligt hans mening något orimligt i att »allt annat här i världen skulle ha social betydelse, blott icke religionen och hela den därav beroende livsuppfattningen».

Utgångspunkten för kraven på slopandet av den obligatoriska kristendomsundervisningen var enligt Berg den, att *föräldrarnas* religionsfrihet kränktes,

[1] Jfr. s. 122 ff.

då de tvingades att låta sina barn få en kristendomsundervisning, som ej motsvarade deras egen religiösa eller irreligiösa ståndpunkt. Berg gjorde gällande, att denna tankegång innefattade en oriktig tolkning av religionsfriheten. Han ansåg, att frågan om kristendomsundervisningens förhållande till religionsfriheten skulle lösas sålunda att man tillmötesgick *barnens* rätt. Endast genom en rätt lagd obligatorisk kristendomsundervisning tillvaratogs enligt Bergs mening barnens rätt till religions- och samvetsfrihet samt till religiös utveckling. Berg hävdade, att religionsfrihetens grundsats rent av krävde att »man bereder barnen en religiös undervisning, som sätter dem i tillfälle att själva bestämma sin religiösa ståndpunkt, då de nämligen hunnit den utveckling, att de blivit härför mogna».

Kravet på religionsfrihet medförde enligt Bergs mening, att undervisningen inte fick vara agitatorisk. Den skulle ej utså förakt för andras religiösa åskådning och inte heller vara propagandistisk. Han ansåg emellertid inte att läraren borde ge sin undervisning en helt objektiv prägel eller själv stå religiöst neutral eller rent av likgiltig. Enligt Berg borde kristendomsundervisningen i stället bära en personlig prägel; ju mer lärarens kristna personlighet, hans inre övertygelse och hans eget fromhetsliv gav färg och prägel åt undervisningen, desto bättre fyllde denna sin uppgift att fostra och att dana en livsåskådning.

Frågan hur kristendomsundervisningen skulle utformas komplicerades under Bergs tid av den liberala teologiens och den kritiska bibelforskningens frammarsch. Motsättningarna mellan den liberala teologien och en mera ortodox uppfattning föranledde att en häftig strid om kristendomsundervisningen åter blossade upp i samband med att under Bergs första period som ecklesiastikminister — år 1906 — en ny undervisningsplan för realskolan fastställdes. Det missnöje med den nya undervisningsplanen, som från olika håll kom till uttryck, riktades väsentligen mot den starkt historiska läggning av undervisningen, som anvisades i planen. Biskoparna, vilka inte beretts tillfälle att yttra sig över undervisningsplanen innan denna fastställdes, begärde hos Kungl. Maj:t, att de såsom eforer skulle ha rätt att bestämma angående kristendomsläroböcker vid de allmänna läroverken samt att avge yttrande rörande läroplan för kristendomsundervisningen vid dessa läroanstalter. Petitionen fick indirekt stöd av Svenska missionsförbundet och Evangeliska fosterlandsstiftelsen, vilka samfund uttalade farhågor för de nya teologiska riktningarnas inflytande på kristendomsundervisningen.

Undervisningsplanen för realskolan och biskopspetitionen uppmärksammades på olika sätt vid 1907 års riksdag. Bl. a. gjorde konstitutionsutskottet anmälan jämlikt § 107 regeringsformen med anledning av att Fridtjuv Berg såsom ecklesiastikminister medverkat till att undervisningsplan för realskolan och ändring av undervisningsplanen för gymnasiet fastställts av Kungl. Maj:t utan att eforalstyrelserna, vilka enligt gällande föreskrifter hade att utöva uppsikt särskilt över kristendomsundervisningen, erhållit tillfälle att

yttra sig. Nio av utskottets ledamöter ansåg emellertid att anledning till anmälan inte förelåg. När konstitutionsutskottets memorial behandlades i kamrarna gjordes av dem som stödde utskottsmajoriteten bl. a. gällande, att den omständigheten, att Sverige hade en statskyrka, måste medföra att kyrkan tillerkändes inflytande i fråga om kristendomsundervisningen samt att misstro mot statens skolor uppkommit till följd av att man inte hade någon garanti för att undervisningen skedde enligt den evangelisk-lutherska läran. Andra kammaren beslöt att med ogillande lägga utskottets anmälan till handlingarna.

Sommaren 1907 kom Kungl. Maj:ts svar på biskoparnas framställning. I anslutning till förslag av läroverksöverstyrelsen bestämdes, att innan ny lärobok i kristendom godkändes för användning yttrande skulle inhämtas från särskilda sakkunniga. I övrigt föranledde biskoparnas begäran inte någon Kungl. Maj:ts åtgärd.

Den nya undervisningsplanen för realskolan föranledde farhågor för att kristendomsundervisningen i folkskolor och seminarier skulle gå i liknande spår. Samtidigt med att realskolans undervisningsplan var föremål för så starkt intresse i riksdagen, tog några riksdagsmän initiativ till en masspetition i syfte att förhindra den »moderna rationalismen» att vinna insteg i folkskolor och seminarier och undanträngа äkta bibeltro och därå grundad livsåskådning. Petitionen, som samlade omkring 315 000 namn, överlämnades våren 1908.

Masspetitionen åberopades i en vid 1909 års riksdag väckt motion, i vilken en representant för den frikyrkliga högern i Jönköpings län yrkade att medlemmar av den svenska kyrkan skulle erhålla rätt att bereda sina barn kristendomsundervisning på annat håll än i de allmänna skolorna. Motionen föranleddes av farhågor för att den rationalistiska teologien skulle så inverka på kristendomsundervisningen, att föräldrar med annan åskådning ej med förtroende kunde sända sina barn till skolan. Under debatten i andra kammaren yttrade sig bl. a. folkbildningsmannen doktor Knut Kjellberg, som ansåg att religionsundervisningen borde göras objektiv, så att barnen undervisades *om* religion och inte *i* religion. Motionen avslogs.

Vid 1911 års riksdag återkom Kjellberg motionsvis med förslaget att religionsundervisningen skulle vara objektiv och konfessionslös. Han gjorde gällande, att kristendomsundervisningen var alltför abstrakt och dogmatisk, samt framhöll, att många berättelser, särskilt ur Gamla testamentet, ofta framställdes som bokstavlig sanning, vilket enligt Kjellbergs uppfattning måste leda till en religiös kris hos barnen när de vuxit upp. Kjellberg menade, att denna fara skulle undgås, om skolan meddelade en objektiv och historisk religionsundervisning. Vederbörande utskott uttalade, att det föreföll som om motionären inte sökt eller förmått sänka sig ned till barndomens eller ungdomens nivå för att se hur saken tedde sig från dess synpunkt. Det var enligt utskottets mening tvivelaktigt om eleverna genom en sådan undervis-

ning som Kjellberg förordat skulle bli bättre rustade för den kamp i religiöst hänseende, som mötte dem ute i livet. Utskottet medgav visserligen, att en reform av kristendomsundervisningen var av nöden, men avstyrkte motionen under hänvisning bl. a. till att förslag till nya läroplaner var under förberedande. Motionen avslogs efter en livlig debatt. Därvid yttrade sig bl. a. Hjalmar Branting, som stödde motionen. Branting räknade med två möjliga alternativ: antingen borttagande av religionsundervisningen ur de allmänna skolorna såsom skett i Frankrike och Nederländerna eller ock en objektiv religionsundervisning. Det förstnämnda alternativet ansåg Branting vara en vansklig utväg. Fridtjuv Berg uttalade däremot att motionärens förslag inte var möjligt att genomföra.

Vid 1911 och 1912 års riksdagar väcktes även motioner som syftade till att skapa garantier för att lärarna ägde vilja och förutsättningar för att meddela religionsundervisning i överensstämmelse med svenska kyrkans bekännelse. Motionerna avslogs.

År 1911 avgav en år 1906 tillsatt kommitté, vilken senare antog namnet folkundervisningskommittén, ett betänkande angående folkskoleseminarierna, vilket i huvudsak följdes när undervisningsplan för statens folkskoleseminarier utfärdades år 1914. Till kommittén hade den år 1908 avlämnade masspetitionen överlämnats. Kommittén, i vilken Fridtjuv Berg till en början var ordförande, föreslog, att det historiska betraktelsesättet skulle följas vid kristendomsundervisningen vid seminarierna. Grundvalen för undervisningen skulle vara Bibeln. Dogmerna borde ställas i tidshistorisk belysning. Dock behöll Luthers lilla katekes sin plats i undervisningen. Större uppmärksamhet än förut skulle ägnas den kristna etiken.

År 1914 avgav folkundervisningskommittén betänkande angående folkskolan. Kommittén framhöll vikten av att kristendomsundervisningen pedagogiserades. Undervisningen borde börja med vad som är centralt i kristendomen, nämligen Jesus Kristus, och därvid meddelas genom evangeliets enkla berättelser. Bibelstoffet borde i huvudsak ordnas i tidsföljd. Ehuru Bibeln gjordes till grundval för undervisningen under samtliga skolår, gav kommittén utrymme även åt den kateketiska undervisningen, vilken föreslogs skola börja under femte skolåret. Enligt kommitténs förslag skulle i A-skola antalet veckotimmar i kristendomskunskap utgöra två under ettvart av första och andra skolåren, tre under ettvart av tredje och fjärde skolåren samt fyra under ettvart av femte och sjätte skolåren.

Folkundervisningskommitténs förslag till ny undervisningsplan för folkskolan gav eko vid 1915 års riksdag. I en motion (II:156) av Axel Sterne hemställdes om sådana bestämmelser i den nya planen att undervisningen i kristendomskunskap skulle komma att helt grunda sig på läsning av Bibeln eller i särskilda läseböcker sammanförda bibeltexter utan användande av dogmatiska utläggningar i form av läro- och läxböcker. Motionären ville »låta kristendomstimmarna i barndomsskolan bli rena uppbyggelsetimmar».

En med Sternes likalydande motion väcktes i första kammaren av Oscar Olsson, Ernst Klefbeck och J. Sandler (motion I:158).

Andra kammaren anslöt sig till en reservation, som avgivits inom det kammarutskott som behandlade Sternes motion. I reservationen förordades bibelundervisningen. Barnen borde visserligen enligt reservationen erhålla någon kännedom om grunddragen i kyrkans bekännelse, men denna borde insättas i sitt historiska sammanhang. Utanläsning av lilla katekesen borde ej äga rum. En så ordnad kristendomsundervisning ansågs tillgodose kravet på religionsfrihet, enär den i motsats till katekesundervisningen lämnade religiösa tvistefrågor åsido. Första kammaren åter avslog den där väckta motionen i enlighet med sitt utskotts avslagsyrkande. Utskottet gjorde gällande att vår evangeliskt-lutherska kyrka ej hade rätt att eftersätta kravet på att barnen fostrades i en anda som var i enlighet med kyrkans bekännelse. Även vid bibelläsning måste den dogmatiska sidan belysas i undervisningen, enär dogmernas innehåll återfinnes just i Bibeln. Utskottet ansåg det vidare vara uppenbart att Bibeln ej var lämplig som lärobok.

Motionerna gav anledning till långa debatter. Ehuru motionärernas yrkande avslogs, gav omröstningarna vid handen att mer än hälften av de röstande ville avskaffa eller i vart fall inskränka katekesläsningen. Parlamentariskt stöd kunde därför påräknas för de ändringar i fråga om katekesläsningen som sedan vidtogs i 1919 års undervisningsplan.

Samtidigt med att en ny undervisningsplan för folkskolan förbereddes sökte en annan av Kungl. Maj:t tillsatt kommitté utarbeta en lärobok i den kristna tros- och sedeläran. Kommittén, vars ordförande var först biskopen N. J. O. Lindström och efter dennes frånfälle dåvarande professorn Einar Billing, antog namnet katekesnämnden. Denna lät utarbeta förslag till två läroböcker, en kortare för skolundervisningen och en något utförligare för konfirmationsundervisningen. Förslagen blev föremål för kritik från olika håll. Bl. a. gjordes gällande, att läroboken knappast var annat än en katekes i den gamla hävdvunna meningen.

Katekesnämndens förslag och förberedandet av en ny undervisningsplan för folkskolan bidrog till att kristendomsundervisningen åter aktualiserades vid 1918 års riksdag. I motioner av P. E. Sköld m. fl. (II:272) och Knut Kjellberg (II:292) krävdes konfessionslös religionsundervisning. I den av Sköld m. fl. väckta motionen uttalades, att religionsundervisningen ej fick kränka medborgarnas samveten. Staten borde därför ombesörja undervisning om religion men ej i religion. En undervisning om religion innebar, uttalades i denna motion, en faktisk kunskapsmeddelelse och ett klarläggande av religiösa föreställningar. Däremot förelåg en undervisning i religion då man sökte bibringa och inplanta hos lärjungarna en viss religiös tro och åskådning. Den senare formen, d. v. s. den konfessionella undervisningen, var, menade motionärerna, stadd på avskrivning därför att dogmerna raserats av teologisk och profan vetenskap. Konfessionslös religionsundervisning var

därför den konsekventa utvägen att rädda den obligatoriska religionsundervisningen och undgå konflikt med religionsfriheten.

Kjellberg kritiserade i sin motion bl. a. undervisningen rörande den kristna etiken och gjorde gällande, att denna alltför mycket rörde sig med belöning och straff. En reform borde enligt Kjellbergs mening gå i riktning mot konfessionslös och religionshistorisk undervisning med huvudvikten lagd på den kristna religionen.

I två andra motioner vid samma riksdag kritiserades katekesnämndens lärobok och överhuvud katekesundervisningen. I den ena motionen (II:273) föreslogs att katekesundervisningen skulle ersättas med moralundervisning, byggd främst på Jesu etik, medan i den andra motionen (II:288) förordades bibelundervisning.

Motionerna behandlades av andra kammarens första tillfälliga utskott, vars ordförande var Arthur Engberg. I utskottets utlåtande hänvisades bl. a. till tidningsartiklar av Nathan Söderblom. Denne hade där uttalat, att kristendomsundervisningen borde vara historisk. Söderblom hade dock ansett att en sammanfattande lärobok om kristendomens livsideal, tron och bönen var erforderlig för att undervisningen skulle kunna ge både kunskap och klarhet.

Under hänvisning till dessa yttranden av Söderblom förordade utskottet en historisk religionsundervisning. En sådan undervisning skulle enligt utskottets uppfattning innebära ett avgjort framsteg samt medföra större religiös vidsynthet. Utskottet tillstyrkte icke den läroboklösa linjen. I fråga om religionsundervisningens allmänna karaktär uttalade utskottet: »Icke *facit* till kulturens stora problem, men *problemen* själva, vördnad inför det outgrundliga, eggelse till sanningssökande, kärlek till redbarheten, rättrådigheten, tapperheten och visheten — se där vad som vid sidan av det faktiska kunskapsstoffet måste givas de unga. Om allt detta skall ges *i* eller *utan* en viss religions dräkt, är här i grund och botten en andrahandsfråga. Huvudsaken är att de unga få den vägledning, som räddar dem från ödet att från början förirra sig ut i öknen och varda andligen besittningslösa.»

Utskottet framlade ej något i detalj utformat förslag i anslutning till någon av motionerna utan förordade en allsidig och förutsättningslös utredning om en efter tidens krav avpassad reformering av kristendomsundervisningen i skolorna.

Utskottsutlåtandet blev föremål för livlig debatt redan innan det behandlats i kamrarna. Sålunda avrådde Nathan Söderblom i en tidningsartikel riksdagen från att fatta beslut i enlighet med utskottets hemställan. Att vid religionsundervisningen endast ange problemen ansåg Söderblom möjligen vara genomförbart för en mognare ungdom men knappast när fråga var om små barn.

Utskottets hemställan segrade i andra kammaren med stor majoritet. Ärendet överlämnades till följd därav till första kammaren, som också hade att taga ställning till två där väckta motioner (nr 126 och 127) i samma syfte.

Första kammarens första tillfälliga utskott tog bestämt avstånd från konfessionslös religionsundervisning och ansåg att folkets flertal icke var böjt för en sådan reform, vilken också skulle ställa lärarna i en svår situation: »Endast den i religiöst avseende indifferente skulle, därest kristendomsundervisningen neutraliserades, möjligen kunna motsvara fordringarna på en god, d. v. s. i första rummet opartisk religionslärare.» Utskottet avstyrkte motionerna. Första kammaren anslöt sig med stor majoritet till utskottet. Därmed hade frågan om utredning rörande kristendomsundervisningen fallit.

Även vid 1919 års riksdag framställdes yrkande om reformering av kristendomsundervisningen. I en motion i andra kammaren (nr 273) hemställdes bl. a. att varje slags katekesundervisning måtte avskaffas och att i stället måtte införas en för barnaåldern lämpad undervisning i sedelära ävensom att den bibliska historien måtte ersättas med en lärobok i bibelkunskap och kristen troslära. Andra kammarens första tillfälliga utskott, vars ordförande var P. E. Sköld, hemställde om avslag under hänvisning bl. a. till att en ny undervisningsplan var under utarbetande. Utskottet uttalade, att Kungl. Maj:t vid fastställandet av planen möjligen fann skäl att helt utesluta katekesen som lärobok. Utskottets utlåtande godkändes med stor majoritet av andra kammaren. Enär motionen därmed avslagits, behandlades den ej i första kammaren. Värner Rydén åberopade emellertid sedan utskottets motivering som stöd för åtgärden att utesluta lilla katekesen ur 1919 års undervisningsplan.

F. Från 1919 års undervisningsplan till 1950 års skolproposition

De av folkundervisningskommittén år 1914 framlagda förslagen blev föremål för bearbetning av folkskolöverstyrelsen. Dennas arbete påskyndades på order av Värner Rydén, sedan denne år 1917 blivit ecklesiastikminister i Edéns av liberaler och socialdemokrater sammansatta ministär. Sedan överstyrelsens förslag bearbetats i departementet, blev den nya undervisningsplanen hösten 1919 fastställd av Kungl. Maj:t.

Den nya planen avvek från förslagen framför allt därutinnan att undervisningstiden för kristendomsämnet minskades, lilla katekesen slopades som lärobok samt föreskrift meddelades om att bergspredikan skulle ligga till grund för sammanfattningen av den kristna tros- och livsåskådningen. I anförande till statsrådsprotokollet vid undervisningsplanens antagande utvecklade Värner Rydén skälen för sitt ställningstagande. Han ansåg, att religionsundervisningen i folkskolan borde vara obligatorisk, såsom ock riksdagen vid olika tillfällen hävdat. Undervisningen borde ej vara konfessionslös, enär oklarhet rådde om detta begrepps innebörd och lärarna ej hade någon utbildning för en sådan undervisning. Emellertid skulle undervisningen vara fri från sårande angrepp på andras övertygelse samt bidraga till skapandet av religiös tolerans och tillgodose det nutida samhällets krav på tankefrihet.

»Göres kunskapsmeddelelsen objektiv och bäres den av fördragsamhetens anda, så finnes i kristendomen ändå så oerhört mycket gemensamt för olika religiöst tänkande, att en så lagd undervisning, utan att förlora något i allvar och stadga eller i rent bildande betydelse, bör kunna tillfredsställa det stora flertalet av vårt folk, på samma gång den hos våra barn bör kunna grundlägga en djupare och sannare uppfattning av de religiösa och sedliga problemen.» Skolan borde, menade Rydén, sträva efter objektivitet i framställningen och därigenom medverka till skapandet av en vidhjärtad fördragsamhet mot olika tänkande. Han ansåg det möta nästan oövervinneliga svårigheter att meddela en för barn lämplig undervisning i kristen tro på grundval av Luthers lilla katekes. »Luther skrev icke denna bok för barn. Dess innehåll går delvis vida utöver barnens fattningsförmåga, dess uttryckssätt är i stora delar alldeles främmande för barn, och det kan ifrågasättas, huruvida framställningen i vissa avseenden står i full samklang med en upplyst kristen åskådning i våra dagar.» Vid undervisningen skulle vikten läggas på Jesu egen gärning och förkunnelse. En lämplig utgångspunkt för undervisningen om Jesu förkunnelse erbjöd enligt Rydéns uppfattning Jesu bergspredikan. I anslutning till genomgången av bergspredikan skulle barnen erhålla en »efter deras mottaglighet och behov avpassad bild av den kristna tros- och livsåskådningen». Denna del av undervisningen skulle »hållas fri från abstrakta, systematiserade utredningar samt så anordnas, att den ej påkallar användning av någon särskild lärobok». Luthers lilla katekes borde, utan något inlärande eller ny katekiserande sammanfattning, läsas i samband med den kyrkohistoriska framställningen. Omläggningen av kristendomsundervisningen ansåg Rydén böra medföra en nedsättning av undervisningstiden i kristendomskunskap, i skolform A till två veckotimmar.

1919 års undervisningsplan blev föremål för åtskillig kritik. Denna riktades framför allt mot inskränkningen av tiden för kristendomsundervisningen, förbudet mot användning av Luthers lilla katekes såsom lärobok och föreskriften att undervisningen i den kristna tros- och livsåskådningen skulle så ordnas, att den ej påkallade användning av lärobok. På många håll var man också missnöjd med att den nya undervisningsplanen i motsats till tidigare s. k. normalplaner icke lämnade något större utrymme för kommunerna att själva bestämma rörande kurserna. Vid 1920 års riksdag framställde en minoritet inom konstitutionsutskottet dechargeanmärkning mot Rydén (KU:s mem. nr 55). Vid samma års kyrkomöte väcktes sju motioner i frågan. Störst uppmärksamhet tilldrog sig en motion undertecknad av samtliga biskopar utom ärkebiskopen (som ju var kyrkomötets ordförande). I denna motion föreslogs, att kyrkomötet skulle hos Kungl. Maj:t anhålla, att till kristendomsundervisningen i folkskolan skulle anslås tre veckotimmar, att föreskrift skulle utfärdas därom, att Luthers lilla katekes skulle under skoltiden inläras, samt att i vederbörlig ordning godkänd lärobok skulle användas vid sammanfattningen av den kristna tros- och livsåskådningen. Kyrkomötet biföll motionsyrkandena. Under debatten i kyrkomötet gjordes från olika håll gällande

att 1878 års katekes icke kunde avskaffas som lärobok utan att kyrkomötet ens hörts i frågan. Såväl i biskopsmotionen som under debatten i kyrkomötet erkändes emellertid, att den ställning den nya undervisningsplanen givit Nya testamentet var en förtjänst hos planen.

Även 1921 års riksdag fick anledning syssla med den nya undervisningsplanen. I en motion (II:140) hemställde 54 ledamöter av andra kammaren att tiden för kristendomsundervisningen måtte utsträckas till minst tre veckotimmar och att i vederbörlig ordning godkänd lärobok för sammanfattningen av den kristna tros- och livsåskådningen måtte föreskrivas. Motionen syftade till ett återinförande av lilla katekesen som lärobok. I en annan motion (II:143), vilken ledde sitt ursprung från frikyrkligt håll, hemställde 23 ledamöter av andra kammaren att undervisningstiden skulle utsträckas till i regel tre veckotimmar. Motionerna hänvisades till andra kammarens första tillfälliga utskott, som avstyrkte motionerna under motivering att ett mera slutgiltigt omdöme om undervisningsplanen inte kunde avgivas förrän planen hunnit tillämpas någon tid och nödig erfarenhet vunnits. Efter två dagars debatt beslöt emellertid andra kammaren, med tämligen knapp majoritet, att hemställa om utökning av tiden för folkskolans kristendomsundervisning till i regel tre veckotimmar. Ärendet gick därmed till första kammaren, som emellertid, med knapp majoritet, beslöt att avslå motionerna.

Även utanför riksdag och kyrkomöte framställdes yrkanden om revision av 1919 års undervisningsplan. Ett flertal opinionsyttringar förekom från kyrkliga och frikyrkliga organisationer, och masspetitioner från enskilda frambars till Kungl. Maj:t. Sedan Brantings ministär hösten 1920 efterträtts av en opolitisk fackregering, i vilken skolöverstyrelsens chef Bengt J:son Bergqvist var ecklesiastikminister, togs frågan upp av Kungl. Maj:t. Det framhölls, att det ej var stridande mot undervisningsplanen att Luthers lilla katekes tillgodogjordes »i den mån detta kan vara ägnat att på ett för barnen lämpligt sätt belysa innehållet och utvecklingen i den kristna tros- och livsåskådningen». Ecklesiastikministern uttalade ytterligare, att undervisningsplanen ej borde tolkas på ett mekaniskt och stereotypt sätt, samt framhöll, att varje skoldistrikt hade möjlighet att göra vissa jämkningar.

Möjligheterna att företaga jämkningar i undervisningsplanen utvidgades genom en kungörelse år 1921. Därigenom erhöll skolråd eller folkskolestyrelse rätt att, efter lärarpersonalens hörande, i flertalet skolformer öka den för kristendomskunskap anslagna tiden i femte och sjätte klasserna eller endera av dessa klasser från två till tre veckotimmar. I kungörelsen medgavs vidare, att i föreskriven ordning godkänd lärobok användes för sammanfattningen av den kristna tros- och livsåskådningen. Möjligheten att öka tiden för kristendomsundervisningen lär ha utnyttjats i stor utsträckning, huvudsakligen av kommunerna i Bohuslän, Halland och Dalsland samt i de västra delarna av Skåne och Västergötland. År 1955 upphörde möjligheterna att göra dylika jämkningar i undervisningsplanen.

De modifikationer i 1919 års undervisningsplan, som gjordes år 1921, till-

mötesgick endast delvis de krav som framställts av opponenterna mot planen. Ytterligare framställningar gjordes därför om ändring av undervisningsplanen. Med anledning av motioner (nr 79 och 102) hemställde sålunda 1925 års kyrkomöte, att tre veckotimmar måtte anslås åt kristendomsundervisningen i varje klass i folkskolan samt att föreskrift skulle meddelas därom att Luthers lilla katekes skulle inläras under skoltiden. Vid 1926 års kyrkomöte kom kristendomsundervisningen åter under debatt med anledning av en motion (nr 7) om avskaffande av pastors självskrivenhet som ordförande i skolrådet. Yrkandet motiverades med att man borde överlåta åt andra än prästerna att medverka till omläggningen av kristendomsundervisningen, enär prästerna var konfessionellt bundna medan lärarna var »förpliktade att sätta sig över alla konfessionella skrankor». Av debatten vid detta kyrkomöte framgick, att man på kyrkligt håll var på väg att få en annan syn på 1919 års undervisningsplan så till vida, att man ansåg det i planen angivna målet att ge barnen en samlad bild av Kristus, hans person och verk, vara riktigt. Detta betydde dock ej att man släppte kravet på utsträckt undervisningstid och större utrymme för lilla katekesen. Ärkebiskopen, Nathan Söderblom, ville emellertid, trots att han ansåg en riktigt bedriven katekesundervisning vara värdefull, icke direkt påyrka lilla katekesens återinförande som lärobok i folkskolan. Söderblom ansåg nämligen, att den av honom värnade obligatoriska kristendomsundervisningen skulle kunna äventyras, därest undervisningen gjordes alltför konfessionsbunden.

År 1927 framlade 1925 års religionsfrihetssakkunniga betänkande med förslag angående vidgad rätt till utträde ur svenska kyrkan jämte därmed sammanhängande frågor (SOU 1927:13). De sakkunniga föreslog, att varje till mogen ålder kommen medlem av svenska kyrkan skulle äga rätt att utträda ur kyrkan utan att behöva — såsom i 1873 års dissenterförordning föreskrevs — uppge avsikt att övergå till annat trossamfund, samt upptog vidare till behandling frågan om rätt till befrielse från deltagande i skolans religionsundervisning. Religionsfrihetssakkunniga berörde olika förslag som framförts angående religionsundervisningens ordnande. De sakkunniga ansåg sig icke kunna godtaga vad de betecknade som den individualistiska ståndpunkten, innebärande att rätt för målsmän att fritaga barn från skolans religionsundervisning skulle medgivas icke blott olika kategorier av främmande trosbekännare och sådana, som utträtt ur svenska kyrkan utan att ingå i annat trossamfund, utan också medlemmar av svenska kyrkan, om dessa av någon anledning icke kände sig tillfredsställda med religionsundervisningen i skolorna. De sakkunniga avvisade en sådan lösning på skäl som nära överensstämde med de uttalanden Fridtjuv Berg gjort i ämnet. De sakkunniga uttalade bl. a., att denna lösning med hänsyn till barnens, de blivande statsmedborgarnas, frihet och rätt att vid mogen ålder själva välja trosåskådning i verkligheten *icke* stod i god överensstämmelse med sann, individuell religionsfrihet.

Gentemot kraven på konfessionslös religionsundervisning åberopade de sakkunniga Fridtjuv Bergs uttalanden med anledning av Knut Kjellbergs motion i ämnet vid 1911 års riksdag. De sakkunniga ifrågasatte om en rent objektivt refererande religionsundervisning överhuvud var möjlig. För det lägsta skolstadiets vidkommande ansåg de sakkunniga en sådan religionsundervisning erbjuda oövervinnerliga svårigheter. Religionsundervisningen på detta stadium skulle helt förlora sin uppgift att vara fostrande och karaktärsdanande, om man här helt objektivt meddelade vissa berättelser ur Bibeln jämte några historiska notiser angående dessa. Det var dock, uttalade de sakkunniga, detta fostrande och karaktärsdanande inflytande, som en sådan talesman för den konfessionslösa religionsundervisningen som Kjellberg först och främst ville, att religionsundervisningen skulle äga. Den konfessionslösa religionsundervisningens införande i våra skolor skulle enligt de sakkunnigas uppfattning säkerligen förr eller senare leda till att religionsundervisningen i dess helhet borttogs ur skolorna, såsom förhållandet blivit i Nederländerna. Den fullständiga okunnighet i religiösa ting, som på sina håll blivit en följd av religionsundervisningens borttagande ur statsskolorna, kunde lätt bli en utmärkt jordmån för fanatism och obskurantism.

Ehuru de sakkunniga således ställde sig avvisande till yrkandena om konfessionslös religionsundervisning, ansåg de att dessa yrkanden ofta innefattat ett berättigat krav på en historiskt lagd religionsundervisning. Detta krav hade också tillgodosetts i samtliga undervisningsplaner.

De sakkunniga fann sig också böra undersöka huruvida den religionsundervisning, som enligt gällande undervisningsplaner meddelades i skolorna, motsvarade de berättigade krav som från religionsfrihetssynpunkt kunde ställas. De sakkunniga fann, att religionsundervisningen enligt gällande undervisningsplaner ej var konfessionslös, varken i den betydelsen, att undervisningen ställde sig utanför den kristna åskådningen, eller ens i den betydelsen, att den var indifferent gent emot den skillnad, som förefinnes mellan evangelisk kristendomsuppfattning och icke-evangelisk sådan. Emellertid var enligt de sakkunnigas mening undervisningsplanerna i det hela hållna i en allmänt kristen samt i en vidhjärtad och i bästa mening tolerant anda. Tidigare hade mot skolornas religionsundervisning anmärkts, att den med nödvändighet förde till en dualistisk uppfattning, då den t. ex. meddelade den mosaiska skapelseberättelsens innehåll såsom naturvetenskaplig sanning och därigenom måste komma i konflikt med nutidens naturvetenskapliga uppfattning om världen och dess utveckling. Denna anmärkning kunde enligt de sakkunnigas mening icke framställas mot en undervisning, som bedrevs i överensstämmelse med gällande undervisningsplaner, vilka betonade vikten av en på samma gång religiös och historisk betraktelse av Bibeln.

Sammanfattningsvis uttalade de sakkunniga, att man på grund av den karaktär religionsundervisningen enligt gällande undervisningsplaner skulle äga borde kunna förutsätta, att målsmän tillhörande skilda åskådningar lät

sina barn deltaga i skolans religionsundervisning. De sakkunniga ansåg, att man även med avseende å barn till personer, som utträtt ur statskyrkan utan att ingå i annat trossamfund, måste fordra, att de erhöll kunskap om en i västerlandets kultur så ingripande företeelse som den kristna religionen. Då den religionsundervisning, som enligt gällande bestämmelser skulle meddelas i skolorna, icke borde på lärjungarna utöva något tryck, som kom i strid med religionsfrihetens grundsats, förelåg enligt de sakkunnigas uppfattning intet skäl att åt personer, tillhörande denna kategori, medge rätt att fritaga barnen från skolans religionsundervisning. De sakkunniga förordade, att möjligheten för främmande trosbekännare att efter anmälan vinna befrielse från skolans religionsundervisning skulle i förhållande till gällande bestämmelser i dissenterlagen inskränkas sålunda att befrielse medgavs endast medlemmar av sådana trossamfund, som hade en från grunderna för de allmänna skolornas religionsundervisning väsentligt avvikande åskådning.

Religionsfrihetssakkunniga berörde även lärjungarnas deltagande i skolornas morgonböner. Enär det inte kunde betecknas som uteslutet, att religiösa skäl skulle i enstaka fall kunna föranleda begäran om befrielse från morgonandakterna, ansåg de sakkunniga att möjlighet till befrielse borde skapas.

Religionsfrihetssakkunnigas förslag ledde icke till lagstiftning.

De försök som vid olika tillfällen gjordes att återinföra lilla katekesen såsom lärobok i skolan föranledde Mauritz Hellberg och August Sävström att vid 1929 års riksdag framställa interpellationer till ecklesiastikministern. Interpellanterna frågade dels om statsrådet kom att avstyrka framställningar om katekesläsningens återinförande i folkskolan, dels om statsrådet fann lämpligt att vid framställningar om revision av folkskolans undervisningsplan lämna kursplanerna i kristendomskunskap jämte anvisningarna därtill i principiella delar orubbade. I den debatt, som följde på interpellationssvaret, yttrade sig Värner Rydén. Han erinrade om att kristendomsundervisningen avskaffats i flera länders statliga skolor, bl. a. i Nederländerna och Frankrike. Detta hade medfört en klyvning av folkskolan i statliga och privata folkskolor, vilket lett till ökad religiös splittring. Rydén erinrade också om de vid 1918 års riksdag framförda kraven på konfessionslös religionsundervisning och andra kammarens beslut om hemställan i sådan riktning. I detta läge hade han år 1919 sökt ge kristendomsundervisningen en på Bibeln grundad, allmänt kristlig och tolerant prägel samt tillgodose pedagogiska fordringar. Rydén ansåg, att undervisningsplanen redan under de år den hunnit verka åstadkommit en avspänning i striden om folkskolans kristendomsundervisning.

Vid 1929 års kyrkomöte yrkades i en motion (nr 40), att Luthers lilla katekes skulle återinföras som lärobok i folkskolan och att föreskrift skulle meddelas om att den skulle under skoltiden inläras. Kyrkomötet biföll ej motionen i oförändrad form utan beslöt i stället att hemställa om sådana ändringar i undervisningsplanen att, med fasthållande av Bibelns fundamentala och

centrala plats i undervisningen, vissa delar av Luthers lilla katekes skulle kunna inläras samt att lilla katekesen skulle kunna komma till friare användning vid den sammanfattande undervisningen i den kristna tros- och livsåskådningen.

Kyrkomötets behandling av den nu nämnda motionen bör sättas i samband med den vid samma kyrkomöte väckta s. k. biskopsmotionen,[1] vars syfte var att från »den religiöst motiverade folkkyrkans idé» klarlägga ett kyrkligt ställningstagande till de frågor som religionsfrihetssakkunniga behandlat i sitt år 1927 avgivna betänkande. För biskopsmotionens författare stod klart, att svårigheter mötte att förena kravet på en utpräglat konfessionell kristendomsundervisning med upprätthållandet av en ur folkkyrkosynpunkt önskvärd obligatorisk kristendomsundervisning. I motionen uttalades, att det ur folkkyrkosynpunkt var ett intresse av första ordningen, att skolans kristendomsundervisning i vidast möjliga grad förblev gemensam för alla. Av de stora skiljaktigheter i religiös åskådning, som förelåg i vårt land, följde emellertid, att kristendomsundervisningen då inte kunde givas en alltför starkt utpräglad konfessionell prägel, vilket kunde leda till en allt längre gående förtunning av den kristna halten i religionsundervisningen. Ville man inte uppge kravet på kristendomsundervisningens mera personligt konfessionella karaktär, kunde man enligt motionärerna knappast undvika, att religionsundervisningen alltmer kom att överlämnas till de enskilda individerna och samfunden och att därmed också svårigheterna att upprätthålla den religiösa bildningsnivån kom att i oöverskådlig grad växa. I motionen uttalades, att man från kyrklig ståndpunkt borde kunna ena sig om vissa grundsatser beträffande folkskolans kristendomsundervisning. Bl. a. måste såsom orubblig grundsats upprätthållas, att alla svenska barn erhåller kristendomsundervisning. Vidare borde undervisningen i skolorna vara så ordnad, att den beredde anknytningspunkter för kyrklig undervisning. Den fick alltså inte stå i strid med den svenska kyrkans tros- och livsåskådning. Vidare måste en fortsatt förtroendefull samverkan mellan kyrkans och skolans representanter eftersträvas.

Kyrkolagsutskottet, som behandlade biskopsmotionen (bet. nr 25), uttalade ett livligt instämmande med motionärerna särskilt i fråga om den obligatoriska kristendomsundervisningens betydelse samt vikten av en fortsatt förtroendefull samverkan mellan kyrkans och skolans representanter. Kyrkomötet beslöt att hos Kungl. Maj:t hemställa om en allsidig utredning angående vidgad rätt att utträda ur svenska kyrkan.

Kyrkomötets beslut i anledning av de år 1929 väckta motionerna innebar en modifiering av den ståndpunkt kyrkomötet intagit år 1925 genom sitt förut nämnda beslut att begära revision av undervisningsplanen. Denna begäran från kyrkomötet ävensom ett flertal petitioner rörande kristendomsundervis-

[1] Jfr *Sture Waller*, Religionsfrihetsfrågan i Sverige (SOU 1964: 13, s. 55 ff.).

ningen remitterades till skolöverstyrelsen, som år 1929 avgav utlåtande i anledning därav. Överstyrelsen ansåg att några ändringar i undervisningsplanen ej var påkallade. I huvudsaklig överensstämmelse med vad en minoritet inom överstyrelsen föreslagit förordnade emellertid Kungl. Maj:t samma år om ändring av vissa delar av anvisningarna till kursplanen för kristendomsämnet. Det medgavs nu att barnen till ordagrant inlärande förelades ett mindre antal korta stycken eller minnesord ur Luthers lilla katekes eller den kristna kyrkans klassiska litteratur i övrigt. Vidare vidtogs bl. a. den ändringen, att man upphävde anvisningen att undervisningen rörande den kristna tros- och livsåskådningen skulle så anordnas, att den ej påkallade användning av någon särskild lärobok.

De sålunda vidtagna ändringarna föranledde Värner Rydén att vid 1930 års riksdag framställa en interpellation till ecklesiastikministern om kungörelsens tolkning. I sitt svar gjorde ecklesiastikministern, Claes Lindskog, bl. a. gällande, att de ändringar som gjorts icke ändrade undervisningsplanens grundprinciper. Rydén var inte nöjd med svaret utan väckte vid samma riksdag en motion (I:223) med yrkande att riksdagen måtte i skrivelse till Kungl. Maj:t hemställa att kursplanens anvisningar för kristendomsämnet skulle återställas till den lydelse de hade före de år 1929 vidtagna ändringarna. Dessa innebar enligt Rydéns mening ett försök att åter växla in undervisningen på dogmatiska spår. Första kammarens första tillfälliga utskott tillstyrkte motionen särskilt med hänsyn till kristendomsundervisningens samband med religionsfriheten. Efter en lång debatt biföll kammaren emellertid en reservation i utskottet, enligt vilken man borde avvakta verkningarna av 1929 års kungörelse innan nya ändringar vidtogs.

Vid samma riksdag yrkade Oscar Olsson i en motion (I:69) vissa ändringar i 1919 års undervisningsplan, bl. a. avskaffande av »morgonböner och andra tvångsandaktsstunder». Motionen avslogs. Oscar Olsson återkom påföljande år, 1931, med en motion (I:194), i vilken han tillsammans med några andra riksdagsledamöter yrkade omläggning av religionsundervisningen i skolorna. Motionärerna gjorde gällande, att genom kristendomsundervisningen våld utövades på barnens andliga frihet i det att de blev »tvångsympade» med en religiös åskådning, samt föreslog att skolans religionsundervisning skulle sammankopplas med läsningen av historia och litteratur i syfte att religions- och samvetsfriheten icke skulle kränkas. Första kammarens första tillfälliga utskott (utl. nr 10) avstyrkte motionen. Utskottet erinrade om bestämmelserna i undervisningsplanen, vilka enligt utskottets mening utgjorde tillräcklig garanti för att icke obehörigt samvetstvång utövades genom kristendomsundervisningen. Vidare uttalade utskottet, att den meningsriktning, som företräddes av motionärerna, icke vunnit någon större anslutning. Första kammaren avslog motionen efter en ganska lång debatt.

Även vid 1933 års riksdag framställde Oscar Olsson motionsledes (I:224)

yrkande om avskaffande av kristendomsundervisningen såsom särskilt ämne. Därjämte yrkade han att morgonböner och »andra tvångsandaktsstunder» i skolan skulle avskaffas. Under hänvisning till behandlingen av Olssons motioner vid 1930 och 1931 års riksdagar avslogs motionen.

Vid samma riksdag hemställde Karl Sandegård och Mauritz Hellberg (motion I:156) om utredning av frågan i vilken utsträckning ändrade bestämmelser var påkallade i syfte att åt kristendomsundervisningen i folkskolan trygga den inriktning och ordning statsmakterna genom 1919 års undervisningsplan avsett. Motionärerna gjorde gällande, att man på sina håll kringgick undervisningsplanens bestämmelser och bedrev omfattande katekesläsning. Motionen avslogs sedan skolöverstyrelsen i avgivet yttrande uttalat, att eventuella missförhållanden kunde rättas till utan att någon särskild utredning igångsattes.

Vid 1933 års riksdag förekom ytterligare en motion rörande kristendomsundervisningen. Axel Hansson i Rubbestad m. fl. hemställde (motion II:404), att riksdagen måtte anhålla om sådan ändring av undervisningsplanen för rikets folkskolor, att tiden för kristendomsundervisningen i den egentliga folkskolans samtliga klasser utsträcktes till minst tre veckotimmar samt att i vederbörlig ordning godkänd lärobok skulle användas vid sammanfattningen av den kristna tros- och livsåskådningen. Motionen avslogs med den motiveringen att ett bifall till motionen skulle leda till nya strider om den obligatoriska kristendomsundervisningen.

Kristendomsundervisningen kom därefter icke under debatt i riksdagen förrän år 1939, då i motioner av herrar Brandt (I:33) och Jonsson i Haverö (II:104) hemställdes om revision av gällande undervisningsplan för kristendomsundervisningen i folkskolan. Motionärerna vände sig bl. a. mot att »de legendariska och övernaturliga» berättelserna ur Jesu liv skulle för barnen framställas som historiska sanningar. Motionerna avslogs med bl. a. den motiveringen, att det ej var möjligt och ej heller önskvärt att verkställa någon gränsdragning mellan historiskt och legendariskt lärostoff.

Vid samma riksdag hemställde Oscar Olsson (motion I:112) om en allsidig och förutsättningslös utredning av frågan om en »efter tidens krav» anpassad reformering av religionsundervisningen i skolorna. Motionären ville genomföra en konfessionslös religionsundervisning och framförde ungefär samma synpunkter som han gjort i sina tidigare motioner. Vederbörande utskott avstyrkte motionen under hänvisning till vad utskottet anfört i anledning av Brandts nyssnämnda motion, och motionen avslogs.

Vid 1944 års riksdag väcktes några motioner med yrkanden om förbättring av kristendomsundervisningen. Herrar Friggeråker och Bror Nilsson önskade en provisorisk förstärkning av kristendomsundervisningen i seminarier och folkskolor (motion I:56). Tidens allvar och nöd motiverade enligt motionärerna en sådan förstärkning; om västerlandet skulle kunna bestå, måste en återuppbyggnad ske på den kristna världs- och livsåskådningens grund

I motioner av herr Erik Arrhén (I:160) och herr Sundqvist m. fl. (II:239) hemställdes, att riksdagen måtte anhålla om åtgärder för åstadkommande av en kort sammanfattning av den kristna tros- och livsåskådningen, avsedd att läggas till grund för undervisningen i folkskolans högsta klasser. Motionärerna ansåg att kristendomsundervisningen under de senaste decennierna präglats av bristande enhetlighet och klarhet samt att en lämplig lärobok i den kristna tros- och livsåskådningen skulle kunna bidraga till en moralisk förnyelse. De nämnda motionerna avslogs under hänvisning till att en år 1940 tillsatt kommitté — 1940 års skolutredning — hade i uppdrag bl. a. att revidera undervisningsplanerna.

1940 års skolutredning avgav under åren 1944—1947 ett flertal betänkanden beträffande skolans organisation och verksamhet. Bl. a. föreslog utredningen införande av åttaårig obligatorisk skola. Utredningen framlade också förslag till ändrade undervisningsplaner för den obligatoriska skolan (SOU 1946:15). I motiveringen till undervisningsplanerna gav utredningen uttryck för den uppfattningen, att 1919 års undervisningsplan givit den tidigare så lidelsefullt debatterade frågan om folkskolans religionsundervisning en lösning, som i stort sett kunnat tillfredsställa olika parter. Utredningen ansåg sig också kunna konstatera en viss omsvängning i inställningen till religionen inom den unga generationen, som i folkskolan undervisats enligt de nya grundsatserna. Bland de yngre fann man allt oftare, menade utredningen, en växande vilja till förståelse och saklig värdering av religionens uppgift och betydelse även där man ställde sig passiv inför den religiösa förkunnelsen. Utredningen ansåg det icke oberättigat att antaga, att den mera vidhjärtade, historiskt objektiva inriktningen av folkskolans kristendomsundervisning hade en viss andel i denna småningom skeende förändring.

Vissa av de pedagogiska grundsatser, som 1919 års undervisningsplan fastslagit, borde enligt utredningens mening upprätthållas såsom omistliga och vägledande även för den fortsatta utvecklingen. Utredningen nämnde i detta sammanhang föreskrifterna om att undervisningen i kristendomskunskap skulle främja de ungas religiösa och sedliga utveckling, att den skulle anpassas efter lärjungarnas fattningsförmåga och sålunda obetingat taga hänsyn till psykologiska och pedagogiska erfarenheter samt att undervisningen skulle giva lärjungarna en samlad bild av Jesu liv och person. Även principen att undervisningen så långt möjligt borde ske i anslutning till Bibelns egen framställning hade enligt utredningens mening alltjämt obestridligt berättigande.

Däremot ansåg utredningen, att undervisningen i vissa fall fått en ensidigt historisk inriktning. Om undervisningen skulle främja lärjungarnas sedliga och religiösa utveckling, måste den enligt utredningens uppfattning framställa kristendomen icke blott som ett historiskt faktum utan som en livsmakt i den nuvarande tiden.

Kravet på aktualitet och nutidssyftning i kristendomsundervisningen inne-

bar även, menade utredningen, att en samlad framställning av den kristna tros- och livsåskådningen, dess bärande tankar och grundläggande sedliga bud, borde ingå i lärokursen.

I frågan huruvida särskild lärobok skulle användas för sammanfattningen av den kristna tros- och livsåskådningen anförde utredningen, att starka betänkligheter av pedagogisk art kunde resas mot att Luthers lilla katekes i sin helhet lades till grund för framställningen. Dock syntes för barnen lämpliga delar av Luthers förklaringar till budorden vara väl ägnade att tjäna undervisningen i den kristna sedeläran.

Utredningen föreslog, att sammanfattningen av den kristna tros- och livsåskådningen skulle meddelas efter det Jesu bergspredikan genomgåtts. »Till stöd för framställningen, som bör vara kortfattad, enkel och konkret samt hållas fri från systematiserande utredningar och definitioner, kan användas en i vederbörlig ordning godkänd lärobok, som till innehåll och form är anpassad efter lärjungarnas mottaglighet och behov», anförde utredningen.

Enligt utredningens förslag skulle, liksom enligt 1919 års undervisningsplan, bibelläsningen utgöra kristendomsundervisningens grundval.

Utredningen föreslog bibehållande av såväl antalet veckotimmar för kristendomskunskap som möjligheten för skoldistrikt att i vissa fall utöka antalet med en veckotimme. För den nya åttonde klassen skulle skoldistriktet kunna välja mellan fyra olika alternativ, av vilka två upptog två veckotimmar för kristendomskunskap medan de övriga upptog endast en veckotimme för detta ämne.

Redan innan 1940 års skolutredning avslutat sitt arbete tillsattes år 1946 en ny kommitté med uppdrag bl. a. att överarbeta de av skolutredningen framlagda förslagen. I direktiven anfördes, att skolutredningen i enlighet med arbetets planläggning anlagt väsentligen fackmässiga synpunkter på de föreliggande arbetsuppgifterna. För att dessa skulle bli allsidigt belysta borde de emellertid även skärskådas ur mera allmänna synpunkter.

Ordförande i den nya kommittén, vilken antog benämningen 1946 års skolkommission, var till en början dåvarande ecklesiastikministern Tage Erlander och därefter ecklesiastikministern Josef Weijne. I sitt år 1948 framlagda betänkande med förslag till riktlinjer för det svenska skolväsendets utveckling (SOU 1948:27) föreslog skolkommissionen bl. a., att folkskolan och realskolan skulle sammanslås och att de båda skolformerna skulle uppgå i en obligatorisk nioårig enhetsskola.

Skolkommissionen uppehöll sig utförligt vid skolans allmänna målsättning (bet. s. 23 ff.). Den »fria personlighetsdaningen» var enligt kommissionens mening skolans angelägnaste uppgift; skolan borde vara en miljö för barnets fria växt. Av omedelbar personlighetsdanande betydelse var den fostran skolan kunde ge i fråga om inställningen till livsåskådningsproblemen. Enär skolans undervisning måste vila på objektiv vetenskaplig grundval och skulle hos lärjungarna befrämja aktning för sanningen och lust att söka den, blev

skolans uppgift att ge lärjungarna saklig upplysning om livsåskådningarnas innehåll och syftning, om deras uppkomst och utveckling, om deras förhållande till verkligheten och uppfattning av denna. Uppgiften var alltså, förklarade kommissionen, att ge kunskap. Men denna kunskap måste ges på ett sådant sätt, att lärjungarna fick ögonen öppnade för frågeställningarnas djupa allvar och betydelse för dem själva. Skolan borde på detta sätt lägga grunden för lärjungarnas försök att nå fram till en personlig övertygelse, till en på personlig erfarenhet grundad livsåskådning.

Enligt skolkommissionens mening hörde därför religionskunskap till den orientering skolan skulle ge. Att undervisningen därvid i särskilt stor utsträckning behandlade kristendomen var motiverat därav, att denna under det senaste årtusendet varit västerlandets religion och att den mer eller mindre utpräglat omfattades av majoriteten inom vårt folk. Skolutredningen hade emellertid i sitt förslag till anvisningar till undervisningsplan — i huvudsaklig överensstämmelse med anvisningarna till 1919 års undervisningsplan — framhållit vikten av att undervisningen i kristendomskunskap icke kom i strid med det nutida samhällets krav på tankefrihet för de enskilda individerna. Härom anförde skolkommissionen (bet. s. 38):

Detta är helt i överensstämmelse med den grundsyn på skolans arbete, som skolkommissionen ovan i olika sammanhang framlagt. Lärjungarna bör genom kristendomsundervisningen få kännedom om kristendomens uppkomst, innehåll och utveckling, dess källskrifter, personligheter och betydelse, särskilt på högstadiet bör de få tillfälle att genom diskussioner fördjupa sin uppfattning, de bör få del av de tankesvårigheter, som varje livsåskådning måste brottas med, och de bör få en levande uppfattning av att en ständig utveckling försiggår också på religionens och livsåskådningens område. I överensstämmelse med tankegångarna i det avsnitt av 1919 års undervisningsplan för folkskolan, där kristendomsundervisningen behandlas, hävdar skolkommissionen, att skolans uppgift inte kan vara att påverka eleverna till ett ställningstagande för den ena eller andra livsåskådningen. Däremot måste undervisningen, om den vill vara objektiv, låta kristendomens innehåll fullt komma till sin rätt. Kristendomsämnet bör mer än de flesta andra ämnen kunna vara instrument för den personlighetsdaning, som är skolans väsentligaste uppgift. Undervisningen i detta ämne bör ge eleverna möjlighet att på grund av sakliga upplysningar och gedigen kunskap om religionens värld, på grund av insikt om frågornas allvar och livsavgörande betydelse och på grund av egna erfarenheter och egen läggning bygga upp en personlig livsåskådning.

Sin uppfattning att kristendomsundervisning borde meddelas i skolan motiverade kommissionen ej blott därmed att religionskunskap hör till den allmänna orientering i kunskapens värld, som skolan skall ge. Kommissionen framhöll också, att den religiösa fostran, som kunde ges i hemmen eller av religiösa samfund, inte kunde garanteras vara så vidsynt och så pedagogiskt riktig, som skolans kunde vara och alltid borde sträva efter att vara (bet. s. 172).

Kommissionen diskuterade också frågan huruvida undervisningen i kristendomskunskap bör vara objektiv eller direkt syfta till att lägga grunden

till en kristen livsåskådning (bet. s. 173). Skolkommissionen ansåg betydelsefullt, att klarhet skapades på denna punkt. I skolan borde inte blott tolerans utan även tankefrihet råda. Skolan borde också enligt kommissionens uppfattning upprätthålla den pedagogiska principen, att barnen skall från början fostras till självverksamhet och så småningom till självständigt tänkande och personligt ståndpunktstagande. Om denna princip erkändes, kunde, ansåg kommissionen, inte ifrågasättas, att barnen i skolan skulle utsättas för en påverkan, som motverkade ett framtida, på kringsyn och allsidig kunskap grundat personligt avgörande i livsåskådningsfrågor.

Enligt kommissionens mening skulle därför kristendomsundervisningen liksom undervisningen i andra skolämnen vara objektiv, d. v. s. den skulle meddela sakliga kunskaper utan att auktoritativt påtvinga eleverna en viss åskådning. Den kunskap undervisningen skulle ge måste emellertid, framhöll kommissionen, ges på ett sådant sätt att lärjungarna fick ögonen öppnade för frågeställningarnas djupa allvar och betydelse för dem själva. Ämnet skulle fostra till sanningssökande och livsallvar. »Det ligger i sakens natur, att en sådan undervisning genom själva arten av det stoff, som behandlas, kommer att till eleverna förmedla föreställningsmaterial och värderingsnormer av kristet ursprung, som inte kan undgå att öva inflytande på deras livsorientering.»

Skolkommissionen framlade inte i sitt betänkande något förslag till kursplaner. Emellertid gjorde kommissionen vissa påpekanden rörande kristendomsundervisningens uppläggning (bet. s. 173 ff.). Kommissionen betonade, att nödig hänsyn måste tagas till barnens psykiska utvecklingsnivå. Barnen var ofta inte mogna för de kursmoment, som enligt gällande plan skulle läsas, menade kommissionen. Enligt kommissionens uppfattning ligger under större delen av den obligatoriska skolgången de djupare religiösa problemen över barnens fattningsförmåga. Dessa frågor borde därför behandlas först på högstadiet. Man hade dock att räkna med att vissa religiösa frågor kom upp i samtalen redan på lågstadiet. Kommissionen uttalade, att läraren hade att öppet svara på barnens frågor och därvid oförbehållsamt omtala, att det finns skiftande svar även på frågor som har central religiös betydelse.

Kommissionen framhöll, att kristendomsundervisningen borde ha en etiskt fostrande syftning. Genom enkla samtal med barnen borde läraren försöka bringa reda i deras handlingsnormer och föra dem fram till klarhet över varför normer är nödvändiga och varför de fått sin bestämda utformning. Det var emellertid viktigt, att läraren låter barnen känna trygghet och låter dem förstå, att de accepteras även med brister och ofullkomligheter.

Studieplanerna för ämnet kristendomskunskap borde enligt kommissionens mening utformas så, att miljöskildringar och episk-historiska moment sköts nedåt i klasserna, medan de centrala kursmoment, som av 1940 års skolutredning kallades »den kristna tros- och livsuppfattningen med särskilt beaktande av dess förhållande till kultur- och samhällsliv», borde föras så högt upp i

enhetsskolan som möjligt. När det gällde vårt eget land borde inte blott statskyrkan utan också de fria kristna samfundens verksamhet ägnas intresse. Även mera betydelsefulla icke-kristna religioner borde få en jämförelsevis fyllig behandling. Detsamma borde gälla icke-kristen humanism och andra åskådningar, som ej räknas som religioner men som varit av betydelse för den andliga utvecklingen i västerlandet.

Kommissionen framhöll ytterligare, att en ej alltför flyktig bekantskap med den bibliska litteraturen hörde till den orientering, utan vilken man ej är hemmastadd i västerländsk kultur och ej heller rustad för ett ställningstagande i vår tids religiösa debatt.

Beträffande skolans *morgonandakter* anförde skolkommissionen bl. a. (bet. s. 175):

Mot 1919 års undervisningsplan kan den anmärkningen riktas, att den i fråga om kristendomskunskapen uppvisar en motsägelse. Å ena sidan skall kristendomsundervisningen bedrivas så, »att den icke kommer i strid med det nutida samhällets krav på tankefrihet för de enskilda individerna», å andra sidan skall eleverna, liksom lärarna, delta i en andaktsstund med ett innehåll, som strängt taget borde förutsätta, att alla anslutit sig till en bestämd lösning av livsåskådningsfrågorna. Krav har därför rests, att morgonandakten göres frivillig.

Skolkommissionen ansluter sig emellertid till den uppfattningen, att problemet inte kan lösas genom att morgonandakten göres frivillig. Eleverna är inte mogna att ta ställning i religiöst avseende. Avgörandet kommer under sådana förhållanden helt naturligt att ligga hos föräldrarna, som i och för sig givetvis har den främsta rätten att bestämma över sina barns uppfostran. Men en frivillighet av detta slag skulle för barnen ofta kännas som ett tvång: de vill inte gärna avvika från kamraterna. Frivilligheten skulle också kunna medföra, att känslomässig agitation i den ena eller andra riktningen vinner insteg bland eleverna och utsätter dem både för psykiska påfrestningar och för inbördes splittring. Även av tekniska skäl skulle det för övrigt vara svårt att införa frivillighet på de stadier, där morgonandakten, som nu i folkskolan, är en del av dagens första lektion. Valet står sålunda mellan att avskaffa morgonandakten och att behålla den som i princip avsedd för alla lärjungar.

Det inslag av samling och högtid, som en rätt utformad morgonandakt innebär, bör bevaras även åt framtidens skola. Det principiella religionsfrihetskravet bör upprätthållas, men en morgonandakt, präglad av en kristen grundton, bör kunna utformas så, att den icke kommer i strid med detta krav.

Då svårigheterna i första hand gäller lärarens inställning, är det av vikt, att stor frihet lämnas vid morgonandaktens utformning. Ett ofrånkomligt krav är emellertid, att den blir en av högtid och stillhet präglad inledning till dagens arbete. Om en betraktelse ingår, får denna icke innehålla polemik mot annorlunda tänkande.

Ifrågasättas kan, om en generell bestämmelse om bön skall fastställas. Emellertid är bönen så nära förbunden med andakten, att det i de flesta fall är naturligt att sådan ingår. Å andra sidan torde det inte vara lämpligt att föreskriva något härom. Det skulle strida mot religionsfrihetens krav och knappast vara förenligt med en kristet religiös uppfattning om vad bön innebär. Det synes därför vara lämpligt, att det uttalas att bön, i den mån den på ett naturligt sätt ansluter sig till sammanhanget, är önskvärd som ett led i morgonandakten. Givetvis gäller det här liksom annars att vara vaken för den fara, som slentrian innebär.

För morgonandaktens rätta prägel har psalmsången mycket att betyda. Det stämningsvärde, som är knutet både till texten och till psalmmelodierna, utgör ett synnerligen värdefullt inslag. Det synes därför vara önskvärt, att psalmsång som regel förekommer.

Kommissionen ansåg att uppmärksamhet borde ägnas åt möjligheterna att anordna morgonsamlingar med musik, uppläsning av dikter eller betraktelser över något etiskt eller socialt ämne.

Med en sådan utformning av bestämmelserna om morgonandakten, som kommissionen föreslog, ansåg sig kommissionen kunna förorda att deltagande i morgonandakt principiellt gjordes obligatoriskt för alla elever. Enligt kommissionens mening borde dock skolans chef ha rätt att på särskild begäran från målsman befria elev på högstadiet från deltagande i morgonsamling icke blott, såsom dittills varit fallet, när elev bodde utanför läroverksorten eller tillhörde främmande trosbekännelse utan även av andra skäl.

Sex av skolkommissionens ledamöter var av skiljaktig mening (bet. s. 503 ff.). De menade, att hänsynstagandet till barnens psykiska mognad krävde en större omläggning av studiegången i kristendomsämnet än kommissionens majoritet förutsatt. Detta gällde särskilt lågstadiet, där stoffet måste för barnen framställas antingen som sanning eller som sagor, vilket ställde både lärare och läroboksförfattare i en svår situation. Dessa ledamöter ansåg det vara naturligast att kristendomskunskapen på lågstadiet uppgick i det av kommissionen föreslagna ämnet orientering. Även i fråga om de högre stadierna borde enligt minoritetens uppfattning ämnets uppläggning omprövas. I fråga om morgonandakten hävdade reservanterna, att tvånget att deltaga i morgonandakten utgjorde ett kategoriskt ingrepp i trosfriheten. Det kunde, anförde de, inte vara rimligt att av skolans religionsundervisning fordra objektivitet så länge lärare och lärjungar var skyldiga att deltaga i psalmsång och bön, vilka förutsatte en bestämd trosinriktning. Minoriteten föreslog, att gemensam bön ej skulle förekomma i skolan och att skolans morgonandakt skulle ersättas av andra former för samling.

Under remissbehandlingen av skolkommissionens betänkande uttalades i flera yttranden att kommissionen icke lagt tillräcklig vikt vid den etiska fostran (prop. 1950:70 s. 66 ff.). I yttranden från lärarsammanslutningar betonades nödvändigheten av att i lärjungarnas eget intresse sätta vissa skrankor för lärjungarnas frihet. Från något håll uttalades, att på de yngre åldersstadierna uppfostran ytterst måste bygga på auktoritet. Det stora flertalet remissinstanser, som yttrade sig om kristendomsundervisningen och morgonandakten, anslöt sig härutinnan till majoriteten inom skolkommissionen (prop. 1950:70 s. 338 ff.). Även skolöverstyrelsen anslöt sig i sitt remissutlåtande (SOU 1949:35 s. 19) i stort sett till de åsikter som kommissionens majoritet företrädde i fråga om kristendomsundervisningen och morgonandakten. Överstyrelsen framhöll dock, att den etiskt fostrande karaktären av undervisningen i såväl samhälls- som livsåskådningsämnen betonats alltför

svagt av kommissionen. Den minoritet inom kommissionen, som ifrågasatt kristendomsämnets ställning därvidlag, hade helt allmänt hänvisat till värdet av att behandla etiska problem i deras vardagssammanhang men i övrigt inte givit några positiva anvisningar.

Den förestående skolreformen aktualiserades vid 1946 års kyrkomöte genom en motion (nr 1 av rektor Carl Ernst Göransson), i vilken hemställdes bl. a. att kyrkomötet ville hos Kungl. Maj:t anhålla, att kristendomsämnet vid den förestående skolreformen måtte få en ställning som bättre svarade mot dess betydelse för elevernas fostran och sedliga utveckling. Kyrkomötet biföll i huvudsak motionärens yrkanden. Under debatten i kyrkomötet sade sig biskop Aulén hysa den uppfattningen, att när det vore fråga om kristendomsämnets ställning i skolan man strängt taget inte borde betona annat än ämnets bildningsvärde. — Vid 1948 års kyrkomöte blev kristendomsundervisningen föremål för uppmärksamhet så till vida att kyrkomötet, på yrkande av biskop Rodhe, beslöt att hos Kungl. Maj:t hemställa om åtgärder för en varsam, pedagogisk tolkning av lilla katekesen (motion nr 3, beredningsutskottets bet. nr 1, kyrkomötets prot. nr 2 s. 4). Denna hemställan föranledde ej någon Kungl. Maj:ts åtgärd.

Året efter det då skolkommissionen avgivit sitt betänkande framlade den år 1943 tillsatta dissenterlagskommittén betänkande med förslag till religionsfrihetslag m. m. (SOU 1949:20). Beträffande frågan huruvida religionsundervisning borde meddelas i skolorna anförde kommittén (bet. s. 50):

> Att religionsundervisning bör förekomma i de svenska skolorna torde icke på allvar kunna bestridas. Visserligen ha stundom krav framställts, att deltagandet i kristendomsundervisningen bör göras till en frivillig angelägenhet, men de för skolväsendet ansvariga ha icke kunnat förorda, att ett så viktigt moment i medborgarnas fostran och bildning helt överlämnas till enskilda personers avgörande. Även en ganska elementär bildning måste omfatta kunskaper om den kristna tros- och livsåskådningen och den kristna kyrkans historia. Med hänsyn till kristendomens betydelse för vårt folks historia och dess andliga odling samt den kristna moral- och rättsuppfattningens djupgående inflytande på det svenska folk- och samhällslivet skulle en allvarlig brist uppstå i den allmänna bildningen om kristendomsämnet ej finge bibehålla sin ställning som ett obligatoriskt undervisningsämne på de svenska skolornas schema.

Den omständigheten att kristendomskunskap alltid varit ett undervisningsämne i skolorna ansåg kommittén ha motverkat den splittring i religionsundervisningen, som skulle ha blivit följden om de olika trossamfunden allmänt skulle ha ombesörjt denna undervisning för samfundsmedlemmarnas barn. Att införa en ändring härutinnan skulle enligt kommitténs uppfattning otvivelaktigt på en betydelsefull punkt innebära ett uppgivande av den för skolväsendet grundläggande principen om en enhetlig skola. Kommittén framhöll, att den kritik, som tidigare från frikyrkligt håll riktats mot kristendomsundervisningens obligatoriska karaktär, närmast grundats på att undervisningen hade en strängt kyrklig konfessionell prägel. Undervisningen

hade emellertid numera omgestaltats på ett sådant sätt, att flertalet kristna samfund hade gemensamt intresse av att kristendomsämnet bevarades som obligatoriskt.

Kommittén uttalade, att det för nutida uppfattning tedde sig som alldeles självklart, att skolorna icke fick utöva något andligt tvång gentemot den ungdom, som de omhändertog och vars undervisning och fostran de fick sig anförtrodd. »Kravet på obligatoriskt deltagande i kristendomsundervisningen utgör i och för sig icke en kränkning av religions- och samvetsfrihetens grundsats. Det kommer härvid helt och hållet an på vilket innehåll denna undervisning har och i vilken anda den bedrives.» Vidare anförde kommittén (bet. s. 52):

Den fostrande uppgift, som i förening med den egentliga undervisningen är och skall vara skolans syfte, kan enligt dissenterlagskommitténs mening helt visst icke förenas med en indifferent hållning till de livsvärden, som kristendomen företräder. Det bör i detta sammanhang uppmärksammas, att den fostran och den religiöst och moraliskt vägledande undervisning, som gives i samband med undervisningen i kristendomskunskap, är inordnad som ett viktigt led i skolans allmänna fostrande bildningsarbete. Religionsfriheten kräver förvisso att undervisningen bedrives på ett sådant sätt att samvetstvång är uteslutet. Men den bör icke så fattas som om man av skolan skulle kräva likgiltighet i förhållande till den kristna kulturens bärande ideal och livsvärden. Detta skulle innebära att skolans fostrande uppgift i hög grad försvårades.

Beträffande skolkommissionens förslag anförde kommittén, att kommissionen angivit kristendomsundervisningens mål i nära anslutning till 1919 års undervisningsplan. En objektivitet som innebär att kristendomsundervisningen skall »meddela sakliga kunskaper utan att auktoritativt påtvinga eleverna en viss åskådning» måste enligt kommittén även ur religions- och samvetsfrihetens synpunkt anses påkallad. Kommittén ansåg emellertid, att vissa uttalanden i skolkommissionens betänkande möjligen kunde tolkas som om denna objektivitet i kristendomsundervisningen skulle innebära indifferentism i förhållande till de kristna livsvärdena. Med anledning härav anförde kommittén (bet. s. 55):

Skulle en sådan linje komma att följas i framtidens skola kommer givetvis det problem, som i förevarande sammanhang är föremål för uppmärksamhet, att få ett annat utseende. Dissenterlagskommittén anser sig emellertid icke vid sitt ställningstagande kunna utgå från en tänkt utveckling i sådan riktning, i all synnerhet som skolkommissionen betonar kristendomsundervisningens fostrande syfte även i framtidens skola. Skolkommissionen framhåller (s. 38), att denna undervisning, om den vill vara objektiv, måste låta kristendomens innehåll fullt komma till sin rätt. »Kristendomsämnet bör mer än de flesta andra ämnen kunna vara instrument för den personlighetsdaning, som är skolans väsentligaste uppgift.» Därjämte uttalar skolkommissionen (s. 174), att »undervisningen i kristendomskunskap bör ha en etiskt fostrande syftning». Då undervisningen i kristendom svårligen kan tänkas tjäna ett annat personlighetsideal eller en annan etik än den kristna, måste ett positivt förhållande till den kristna livsåskådningen förutsättas. Skolkommissionen uttalar sig även i konsekvens härmed för ett bibehållande av

den i princip obligatoriska morgonandakten, i vilken bön och psalmsång anses önskvärda. På dessa grunder sluter dissenterlagskommittén, att enligt skolkommissionens uppfattning kristendomsundervisningen i skolan beträffande det avgörande innehållet och syftet bör utvecklas efter de linjer, som redan nu följas och som i det föregående blivit angivna.

Dissenterlagskommittén ansåg sig kunna konstatera, att skolorna meddelade en historiskt orienterad kristendomsundervisning med evangelisk karaktär och med ett religiöst och etiskt fostrande syfte i linje med skolornas allmänna uppfostringsprogram. Då kristendomsundervisningen således organiskt inordnats i skolans arbete överhuvud och utgjorde ett väsentligt led i detta arbete, måste det enligt kommitténs uppfattning självfallet vara ett angeläget intresse att hävda denna undervisnings obligatoriska karaktär. Kommittén ansåg också självfallet, att skolundervisningen icke kan vara indifferent i förhållande till livsåskådningsfrågorna, om den bredvid den egentliga kunskapsmeddelelsen skall fylla sin fostrande uppgift. »Skolan kan ej underlåta att verka för de värden och den moraluppfattning, som är grundläggande för det svenska samhällslivet. I annat fall finge skolan avstå från en betydande del av sin fostrande gärning.»

Kommittén ansåg, att kristendomsundervisningens allmänt evangeliska prägel i huvudsak kunde tillfredsställa såväl svenska kyrkan som de flesta frikyrkliga samfund inom och utom kyrkan. Annorlunda tedde sig kristendomsundervisningen för dem, som bekände en trosuppfattning, vars innehåll väsentligt avvek från grunderna för skolornas kristendomsundervisning, exempelvis romerska katoliker och mosaiska trosbekännare. Även för dem som icke tillhörde något trossamfund och icke bekände någon tro kunde enligt kommitténs mening kristendomsundervisningen i skolorna verka som en inskränkning i fråga om religionsfriheten. Här förelåg, menade kommittén, uppenbarligen en spänning mellan tvenne betydande intressen: »Å ena sidan ser samhället som sin uppgift att ge alla en undervisning och fostran i överensstämmelse med skolornas allmänna program. Å andra sidan är det för samhället angeläget att slå vakt om religionsfriheten och tillse, att även mindre grupper inom folket skyddas mot samvetstvång och åsiktsförtryck.» En utjämning av denna spänning ansåg kommittén lämpligast böra ske på det sättet, att under vissa förutsättningar frikallelse medgavs från skyldigheten att deltaga i kristendomsundervisningen i de allmänna skolorna. Undantag från den allmänna regeln skulle enligt kommitténs uppfattning kunna göras utan sönderbrytande av principen om skolväsendets enhetlighet, enär det kunde förutsättas att undantagen kom att gälla blott ett relativt fåtal av skolornas elever.

I fråga om barn som tillhörde trossamfund med en från grunderna för kristendomsundervisningen väsentligt avvikande åskådning föreslog dissenterlagskommittén — i huvudsaklig överensstämmelse med vad 1925 års religionsfrihetssakkunniga förordat — att barn tillhörande sådant samfund skulle på anmälan av målsman befrias från kristendomsundervisning och

morgonandakt, därest barnet i stället deltog i religionsundervisning som samfundet anordnade, under förutsättning att samfundet erhållit Kungl. Maj:ts tillstånd att i de allmänna skolornas ställe ombesörja religionsundervisningen av barn som tillhörde samfundet.

Vad härefter angår barn som ej tillhör något trossamfund anförde kommittén (bet. s. 59):

Dissenterlagskommittén hyser för sin del den uppfattningen att något mera omfattande religionsfrihetsintresse här knappast föreligger, då antalet personer, som icke tillhöra något trossamfund, sannolikt kommer att bli förhållandevis litet. Åtskilliga av dem kunna dock förmodas ha en bestämd religiös uppfattning, som väsentligt avviker från grunderna för skolornas kristendomsundervisning. Andra kunna förutsättas ha en sådan väsentligt avvikande uppfattning, i det att de avvisa varje religiöst präglad livsåskådning. I dessa fall skulle otvivelaktigt kristendomsundervisningen i skolorna kunna utgöra ett visst samvetstvång. I den allmänna diskussionen kring religionsfriheten och kristendomsundervisningen i våra skolor synes numera kravet på större frihet resas främst av personer, som ha en mot religionen avvisande hållning och därför i realiteten äro att betrakta som konfessionslösa, även om de på grund av nuvarande lagstiftning äro förhindrade att utträda ur svenska kyrkan.

Rätt till frikallelse från kristendomsundervisningen skulle enligt kommitténs mening komma att begagnas endast i ett fåtal fall och därför icke rubba de bärande principerna för skolväsendet.

Dissenterlagskommittén förordade därför, att även barn som ej tillhör något trossamfund skulle kunna, efter skriftlig anmälan av målsman, frikallas från kristendomsundervisning och morgonandakt i de allmänna skolorna. Kommittén ansåg emellertid avkall inte kunna göras på den grundläggande principen att alla skall erhålla vissa kunskaper i kristendomens historia och innehåll. Enligt kommitténs mening borde därför genom skolöverstyrelsens försorg utfärdas föreskrifter som angav det mått av kunskaper som oundgängligen måste fordras av barn som på grund av att de ej tillhörde något trossamfund blev befriade från skolans kristendomsundervisning.

I remissyttrandena över dissenterlagskommitténs förslag rörande religionsundervisningen tillstyrktes i allmänhet, att trossamfund under de förutsättningar kommittén angivit skulle kunna erhålla rätt att självt sörja för religionsundervisning åt barn tillhörande samfundet. Däremot var bland remissinstanserna meningarna delade om vilken ställning de konfessionslösa barnen skulle intaga till kristendomsundervisningen. Skolöverstyrelsen sade sig anse, att ett visst mått av kunskap om kristendomens historia och innehåll borde fordras av alla barn, men ansåg principiellt riktigt, att icke blott barn från hem med avvikande trosåskådning utan även barn från konfessionslösa hem skulle kunna fritagas från skolornas kristendomsundervisning. Enligt överstyrelsens mening var det dock icke praktiskt möjligt att ordna annan undervisning för konfessionslösa barn, varför överstyrelsen ej såg sig i stånd att förorda, att sådana barn skulle erhålla befrielse från skolornas kristendomsundervisning.

Även skolkommissionen avstyrkte befrielse för barn som ej tillhör något trossamfund. Kommitténs förslag i denna del tillstyrktes däremot bl. a. av flera domkapitel.

Såväl skolkommissionens som dissenterlagskommitténs förslag rörande kristendomsundervisning och morgonandakt upptogs till behandling i det förslag angående riktlinjer för det svenska skolväsendets utveckling, som Kungl. Maj:t förelade 1950 års riksdag (prop. nr 70). Departementschefen sade sig därvid fullkomligt dela skolkommissionens uppfattning, att kristendomsundervisningen icke blott skall meddela kunskap utan även stämma de unga till allvar och eftertanke. Det var mycket möjligt — fortsatte departementschefen — att en analys av livsåskådningsfrågorna skulle blotta djupgående principiella motsättningar, vilka under givna betingelser kunde aktualiseras och dela upp vårt folk i stridande läger. Delvis var dessa motsättningar av den art, att de måste uppmärksammas och belysas i skolan. Men det för skolans arbete väsentliga var dock, huruvida det gemensamma i vår uppfattning av rätt och orätt, gott och ont, sant och osant var tillräckligt att bilda grunden för en kristendomsundervisning, ägnad att tillfredsställa det stora antalet av vårt folk. Erfarenheterna av 1919 års undervisningsplan pekade bestämt i denna riktning. Remissgången av skolkommissionens betänkande hade ytterligare stärkt departementschefen i uppfattningen, att det borde vara möjligt att finna en tillfredsställande lösning av kristendomsundervisningens problem i huvudsaklig anslutning till de av skolkommissionens majoritet uppdragna riktlinjerna.

Med anledning av dissenterlagskommitténs förslag anförde departementschefen, att i överensstämmelse med de erkända grunderna för religionsfriheten vissa trossamfunds medlemmar borde tillerkännas rätt till frikallelse för sina barn från de allmänna skolornas kristendomsundervisning och morgonandakter. Frågan om rätt till befrielse från kristendomsundervisning för barn utan konfession var enligt departementschefens mening mera komplicerad. Att befria dessa barn från skolornas religionsundervisning samt tillförsäkra dem en undervisning om religion och religiösa förhållanden, som tillfredsställde kraven på orientering i nutidssamhället, skulle medföra åtskilliga praktiska svårigheter. Även betänkligheter av annan art uppreste sig mot en frikallelse av barn tillhörande denna grupp. Kravet på objektivitet i undervisningen hölls levande just genom att den var avsedd för barn från skilda läger och icke för en gallrad återstod, som var kvar sedan vissa meningsriktningar vänt undervisningen ryggen. Departementschefen trodde också att något kunde ligga i de invändningar, som från mentalhygieniska utgångspunkter riktats mot en differentiering i särgrupper på detta område. Bittra erfarenheter från skilda länder och tider visade, huru livsåskådningsfrågorna kunde skilja och söndra. En tidig uppdelning av barnen i »hedningar» och »kristna» var lika litet förenlig med enhetsskolans idé som en sortering efter socialklasser eller förmögenhetsförhållanden. Departements-

chefen ansåg sig därför icke kunna tillstyrka rätt till frikallelse från kristendomsundervisningen i de allmänna skolorna för barn, som ej tillhörde något trossamfund.

Betänkligheter av detta slag ansåg departementschefen icke behöva hindra, att ett barn, som icke tillhörde något trossamfund, erhöll befrielse från deltagande i morgonsamling, som föll utanför lektionsramen.

I riksdagen väcktes med anledning av propositionen flera motioner rörande kristendomsundervisningen och morgonandakterna. I en motion (II: 465 av herr Staxäng) underströks betydelsen av de blivande studieplanerna för kristendomskunskap. Enligt motionären borde riksdagen klarare än propositionen utsäga vad det innebär att låta kristendomens innehåll komma fullt till sin rätt. För att undervisningen skulle få fasthet och koncentration borde den allmänna orienteringen i biblisk kristendom »kompletteras med en enkel, lättfattlig och fullständig kortare framställning i fasta punkter av denna kristendoms innebörd».

I några motioner anslöt man sig i allt väsentligt till vad departementschefen anfört i fråga om kristendomsundervisningen (likalydande motionerna I:376 av herr Bergvall m. fl. och II:463 av herr Mosesson m. fl., likalydande motionerna I: 380 av herr Gränebo m. fl. och II: 468 av herr Hedlund i Rådom m. fl. samt likalydande motionerna I:381 av herr Ewerlöf m. fl. och II:462 av herr Hjalmarson m. fl.). I en motion (II:455 av herrar Vigelsbo och Pettersson i Ersbacken) yrkades att kristendomsundervisning och morgonbön skulle vara obligatoriska.

Den ståndpunkt i fråga om kristendomsundervisning och morgonandakt, som intagits av reservanterna i skolkommissionen, kom till uttryck i två motioner. Sålunda yrkades i en motion (I:377 av herrar Lindström och Andreé), att riksdagen måtte besluta bl. a. att kristendomsämnets beteckning och utformning inom samtliga skolformer skulle upptagas till förutsättningslös utredning, att gemensam bön icke skulle förekomma i skolan samt att skolans morgonandakt skulle ersättas med andra former för samling. I en annan motion (II:467 av herr Holmberg m. fl.) hemställdes att riksdagen måtte bl. a. uttala sig för rätt till frikallelse från kristendomsundervisning och morgonandakt även för barn till föräldrar utan konfession samt i övrigt ansluta sig till vad reservanterna inom skolkommissionen anfört beträffande kristendomskunskap och morgonandakt.

I utlåtande över skolpropositionen och de i anledning av denna väckta motionerna framhöll särskilda utskottet (utl. nr 1) beträffande kristendomsämnet, att propositionen genom sin hemställan inte inbjudit riksdagen att fatta ett formligt beslut i dessa frågor. Utskottet sade sig vidare icke kunna bortse från att vissa i departementschefens uttalanden och i väckta motioner berörda frågor med sannolikhet kom att senare i annan ordning underställas riksdagen. Sålunda hänvisade utskottet till att dissenterlagskommitténs betänkande var föremål för Kungl. Maj:ts prövning och att resultatet därav

förväntades bli förelagt riksdagen. Starka skäl borde föreligga för att genom beslut eller uttalanden föregripa eller rent av utesluta den prövningsrätt, som borde stå riksdagen öppen då dithörande frågor förelades för en mera fristående behandling och i naturligt sammanhang med åtskilliga andra spörsmål som berörde religionsutövning och religionsfrihet. Sådana skäl skulle kunnat anses föreligga, därest utskottet funnit sig ha anledning att göra bestämda erinringar mot de av departementschefen i propositionen tillkännagivna intentionerna i fråga om skolarbetet. Detta ansåg utskottet emellertid icke vara fallet.

Utskottet uttalade vidare, att departementschefen tagit ställning i dessa för ungdomens fostran betydelsefulla angelägenheter med allvar, varsamhet och hänsynstagande till förefintliga olikheter i livsåskådning och förekomsten av olika religionssamfund. Sedan utskottet tagit kännedom om huru dessa frågor var avsedda att handläggas, hade utskottet icke anledning till erinran emot att de med kristendomsämnet sammanhängande skolärendena reglerades av Kungl. Maj:t i sedvanlig ordning. Utskottet ansåg därmed de väckta motionerna besvarade. — Vid utskottets utlåtande fogade sex ledamöter ett särskilt yttrande, i vilket de beträffande kristendomsundervisningen uttalade sig i huvudsaklig överensstämmelse med skolkommissionens minoritet. Under riksdagsdebatterna berördes också kristendomsundervisningen och morgonandakterna (FK:s prot. nr 23 s. 3, AK:s prot. nr 23 s. 3).

Eftersom departementschefen i skolpropositionen till behandling upptagit de frågor rörande kristendomsundervisningen, vilka behandlats av dissenterlagskommittén, saknades — i motsats till vad särskilda utskottet sade sig förmoda — anledning att i propositionen med förslag till religionsfrihetslag upptaga dessa spörsmål till något nytt sakligt bedömande (prop. 1951:100 s. 128). Däremot behandlades i propositionen frågan om konfessionella behörighetsvillkor för kristendomslärare. Redogörelse för propositionens innehåll i detta hänseende lämnas i det följande.[1]

G. Utvecklingen under de senaste åren

I. Nya skolförfattningar

Sedan 1950 års riksdag godkänt riktlinjer för genomförande av en nioårig enhetsskola, avsedd att ersätta folkskolan, fortsättningsskolan, den högre folkskolan, den kommunala mellanskolan och realskolan, utfärdades undervisningsplaner för försöksverksamheten med nioårig enhetsskola. I »timplaner och huvudmoment vid försöksverksamhet med nioårig enhetsskola», fastställda av skolöverstyrelsen år 1955, upptog kristendomskunskap två undervisningstimmar i veckan i envar av klasserna 1—7, en veckotimme i klass 8 samt två veckotimmar på de allmänna och gymnasieförberedande lin-

[1] Se nedan s. 74 f.

jerna av klass 9. Av skolöverstyrelsen utfärdad förebild till timplan för den yrkesförberedande linjen av klass 9 upptog inte ämnet kristendomskunskap. Även för folkskolan utfärdades nya bestämmelser. Enligt timplaner, som fastställdes av Kungl. Maj:t år 1954, upptog ämnet kristendomskunskap liksom tidigare varit fallet två veckotimmar i envar av den sjuåriga folkskolans klasser.

I undervisningsplan för rikets folkskolor, utgiven av skolöverstyrelsen år 1955, angavs målet för kristendomsundervisningen på följande sätt:

Undervisningen i kristendomskunskap har till uppgift att giva eleverna kunskap om de bibliska skrifternas huvudsakliga innehåll, om kristen tro och etik, om huvuddragen av kristendomens historia och samfundsformer samt om viktiga icke kristna religioner. Den skall också giva inblick i nutidens religiösa och etiska grundfrågor. Undervisningen bör ske på sådant sätt, att eleverna uppfattar frågeställningarnas allvar och betydelse och så att den främjar deras personliga utveckling.

I huvudmomenten vid försöksverksamheten med nioårig enhetsskola angavs målet för kristendomsundervisningen på ordagrant samma sätt med det tillägget, att undervisningen borde ske så att den »bidrar till att skapa förståelse och respekt för olika uppfattningar i livsåskådningsfrågor». I anvisningarna till folkskolans kursplan framhölls, att vid kristendomsundervisningen läraren alltid borde erinra sig, att de olika hem, från vilka lärjungarna på grund av rådande skolplikt kom, ofta företrädde olika uppfattningar i de frågor som behandlades. Läraren borde därför sorgfälligt undvika allt som kunde verka såsom sårande angrepp på andras åskådning samt söka främja uppkomsten av en vidhjärtad fördragsamhet mot olika tänkande. Av synnerlig vikt förklarades vara att undervisningen i kristendomskunskap, utan att förlora i allvar eller stadga, bedrevs så, att den inte kränkte den enskildes rätt till tankefrihet. Vid urvalet av stoff och vid undervisningens bedrivande borde läraren noga ge akt på barnens behov av att känna trygghet.

För realskolan fastställdes nya kursplaner år 1958. Därvid angavs målet för kristendomsundervisningen på följande sätt:

Undervisningen i kristendomskunskap i realskolan har till uppgift att, på grundval av vad som inhämtats i folkskolan och på ett sätt, som kan främja lärjungarnas religiösa och sedliga utveckling, göra dem förtrogna med bibeln och med kristendomens tros- och livsåskådning samt bibringa dem insikt i kristendomens historia och samfundsformer ävensom någon kännedom om viktigare främmande religioner.

Syftet med undervisningen angavs således på ett sätt som i sak får anses överensstämma med vad som stadgats för folkskolan och försöksskolan. Den för sistnämnda skolformer meddelade föreskriften att undervisningen borde ske på sådant sätt, att eleverna uppfattade frågeställningarnas allvar och betydelse, återfinnes i de av skolöverstyrelsen utfärdade metodiska anvisningarna för realskolan.

År 1954 fastställdes nya kursplaner för gymnasiet. Redogörelse för dessas innehåll lämnas i det följande.[1] Med stöd av beslut vid 1953 års riksdag förordnade Kungl. Maj:t år 1957 om upprättande av treåriga försöksgymnasier, anknutna till allmänt läroverk eller folkskoleseminarium eller fristående (samordnade med försöksskolans högstadium). Provisoriska kursplaner för försöksgymnasiet fastställdes år 1959. De överensstämmer i allt väsentligt med de år 1954 fastställda kursplanerna för det treåriga gymnasiet.

År 1958 utfärdades en ny folkskolestadga, gällande folkskolor, fortsättningsskolor och försöksskolor. I denna stadga användes benämningen morgonsamling i stället för den tidigare brukade benämningen morgonandakt. Motsvarande ändring företogs samma år i läroverksstadgan.

II. Yrkanden i riksdag och kyrkomöte

I riksdag och kyrkomöte blev kristendomsundervisning och morgonsamling vid olika tillfällen under 1950-talet föremål för uppmärksamhet. Denna var ofta föranledd av den pågående reformeringen av kursplanerna för olika skolformer.

Vid 1951 års kyrkomöte yrkades i en motion (nr 92 av redaktören Axel B. Svensson m. fl.) att kyrkomötet måtte hemställa om sådana åtgärder, att 1878 års katekesutveckling åter måtte på något sätt komma till användning vid kristendomsundervisningen i skolorna. Kyrkomötets första tillfälliga utskott (bet. nr 9) avstyrkte motionen. Utskottet — som inhämtat att motionärerna närmast åsyftat att katekesutvecklingen skulle komma till användning vid undervisningen av de blivande lärarna vid seminarierna — sade sig inte vilja sätta i fara den enighet som i stort sett rådde rörande skolans obligatoriska kristendomsundervisning. Kyrkomötet avslog motionen efter en lång debatt (prot. nr 5 s. 2).

I en interpellation i andra kammaren vid 1952 års riksdag (AK:s prot. nr 1 s. 17) frågade herr Gustafsson i Borås chefen för ecklesiastikdepartementet om denne ansåg sig kunna medverka till att kristendomsundervisningen icke minskades i den timplan som uppgjordes för den nya provisoriska gymnasieorganisationen. Interpellanten hänvisade till att skolöverstyrelsen föreslagit, att kristendomsundervisning ej skulle meddelas i näst högsta ringen av det blivande realgymnasiet, samt gjorde gällande att det av skolkommissionen angivna syftet med kristendomsundervisningen knappast kunde tillgodoses, om den föreslagna nedskärningen av timantalet genomfördes. I sitt interpellationssvar (AK:s prot. nr 19 s. 19) uppgav chefen för ecklesiastikdepartementet, Ivar Persson, att det särskilt för realgymnasiet var svårt att konstruera en timplan som på ett lämpligt sätt tillgodosåg både allmänbildningskravet och specialiseringskravet. Statsrådet hänvisade till de krav som ställdes vid högskolorna men sade sig skola ägna frågan all upp-

[1] Se nedan sid. 90 f.

märksamhet. — Någon nedskärning av timantalet på reallinjen genomfördes icke.

I samband med att proposition (nr 145) rörande omorganisation av gymnasierna behandlades av 1953 års riksdag väcktes motioner rörande kristendomsundervisningen. Sålunda hemställdes i två likalydande motioner (I:429 av herr Ewerlöf m. fl. och II: 538 av herr Hjalmarson m. fl.), att riksdagen måtte uttala sig för att kristendomsämnets ställning i gymnasiets tim- och kursplaner icke borde försvagas. I en annan motion (II:534 av herr Nelander m. fl.) hemställdes, att riksdagen måtte uttala, att den av skolöverstyrelsen föreslagna reduktionen av antalet lärotimmar i ämnet kristendomskunskap icke borde äga rum.

I sitt utlåtande (nr 109) över propositionen och de i anledning av denna väckta motionerna erinrade statsutskottet om att kristendomsämnet vid sidan av de andra ämnena ingår som ett led i den allmänna orientering i kunskapens värld, som skolan skall ge, men därjämte, såsom bl. a. skolkommissionen vitsordat, har särskilda uppgifter och erbjuder särskilda möjligheter i skolans personlighetsutvecklande och karaktärsbyggande arbete. Dess ställning är dock — anförde utskottet — liksom andra ämnens en avvägningsfråga: intet kan läggas till utan att något annat, som också har värde, går förlorat. Utskottet hemställde, att motionerna icke måtte föranleda någon riksdagens åtgärd. — Åtta ledamöter av utskottet hemställde i reservation, att riksdagen måtte uttala sig till förmån för de i motionerna framförda synpunkerna. Riksdagen biföll utskottets hemställan efter ganska långa debatter (FK:s prot. nr 18 s. 12, AK:s prot. nr 18 s. 106).

Vid samma riksdag hemställdes i en motion (II:284 av herr Edberg m. fl.), att riksdagen måtte anhålla om sådana ändringar i för skolorna gällande undervisningsplaner och författningar, att skolorna fritogs från skyldighet att anordna morgonandakter av konfessionell karaktär. Motionärerna ansåg, att de obligatoriska morgonandakterna inte längre kunde motiveras, sedan religionsfrihetsprincipen officiellt erkänts också för skolans del. Statsutskottet (utl. nr 198) avstyrkte motionen. Utskottet hänvisade till att lärjunge i läroverk kunde befrias från skyldighet att deltaga i morgonandakten och att avsevärd frihet rådde i fråga om morgonandaktens anordnande vid läroverken. Emellertid ansåg utskottet, att förhållandena vid folkskolorna inte var fullt tillfredsställande enligt då gällande bestämmelser. Riksdagen avslog motionen efter ganska långa debatter (FK:s prot. nr 32 s. 83, AK:s prot. nr 32 s. 109).

Vid 1953 års kyrkomöte gjordes i en motion (nr 33 av Axel B. Svensson och 17 andra ledamöter av kyrkomötet) gällande, att kyrkomötet till följd av bestämmelserna om förfaringssättet vid antagande av ny katekes var berättigat att medverka vid antagande av huvudlärobok i kristendomsämnet. I en annan motion (nr 44 av herrar Estborn och Renman) hemställdes att kyrkomötet måtte hos Kungl. Maj:t anhålla om sådan ändring i kungörelsen

angående granskning av vissa läroböcker, att föreskrift meddelades om inhämtande av yttrande från teologisk fakultet i ärende rörande lärobok i kristendomskunskap. Kyrkomötet beslöt att till mötets utredningsnämnd överlämna de av motionärerna väckta frågorna. Vid 1957 års kyrkomöte förelåg förslag av utredningsnämnden (bet. nr 2). Kyrkomötet beslöt att i skrivelse till Kungl. Maj:t *dels* uttala önskvärdheten av att vid granskningen av läroböcker i kristendomskunskap särskild vikt lades vid att innehållet blev noga prövat även från saklig synpunkt och att detta beaktades beträffande alla skolans stadier, även lågstadiet, *dels* anhålla om att ekonomiskt stöd från det allmännas sida bereddes det arbete till fromma för skolans kristendomsundervisning, som Svenska religionspedagogiska institutet utför (andra tillf. utskottet bet. nr 16, kyrkomötets prot. nr 2 s. 44).

Frågan om en bearbetning av katekesen upptogs ånyo vid detta kyrkomöte. På förslag av motionärer (motion nr 5 av herr Lillieroth och motion nr 19 av herr Gunnar Svensson m. fl.) beslöt kyrkomötet anhålla, att Kungl. Maj:t snarast måtte låta föranstalta om en språklig och pedagogisk bearbetning av Luthers lilla katekes för undervisningsändamål (andra tillf. utskottets bet. nr 10, kyrkomötets prot. nr 2 s. 13). Däremot avslog kyrkomötet en motion (nr 66 av herr Gustaf Adolf Danell m. fl.), i vilken hemställdes att kyrkomötet måtte anhålla att Kungl. Maj:t ville föranstalta bl. a. om en ny utgåva av Luthers lilla katekes i fullständigt skick (andra tillf. utskottets bet. nr 12, kyrkomötets prot. nr 2 s. 15). — Någon katekesbearbetning har inte företagits med anledning av kyrkomötets hemställan.

Även den för kristendomsundervisningen i skolan anslagna tiden uppmärksammades vid 1957 års kyrkomöte. Med anledning av två motioner (nr 9 av herr Danielsson och nr 78 av herrar Herbert Lundh och Länne) anhöll kyrkomötet hos Kungl. Maj:t att tiden för kristendomsundervisningen i såväl enhetsskolan som högre läroanstalter icke måtte minskas samt att ämnet kristendomskunskap måtte beredas plats på timplanen även för klass 9 y (andra tillf. utskottets bet. nr 8, kyrkomötets prot. nr 2 s. 6). Under debatten i kyrkomötet opponerade sig biskop Giertz mot den uppfattningen att undervisningens objektivitet skulle innebära, att lärarna icke får framställa kristendomen såsom sann utan endast som en mening, som hyllas av vissa personer men bestrides av andra, och om vars riktighet de som undervisar i skolan icke har rätt att uttala sig. Giertz ansåg objektivitet innebära en saklighet, som ger den riktiga bilden av kristendomen, av dess övertygelse och dess lära, en bild som framställer kristendomen såsom en livsmakt som betyder något. Pastor primarius Olle Nystedt förklarade sig instämma med Giertz.

I två likalydande motioner (I:10 av herr Ivar Persson m. fl. och II:9 av herr Nelander m. fl.) vid 1958 års A-riksdag hemställdes, att riksdagen måtte som sin mening uttala, att av skolöverstyrelsen föreslagen reducering av antalet veckotimmar i ämnet kristendomskunskap i realskolan icke borde ske. Motionärerna gjorde gällande, att det var angeläget att stärka den kristna

idealbildningen och åstadkomma en moralisk upprustning. Vidare hänvisade motionärerna till skolkommissionens uttalanden om kristendomsundervisningen. Emellertid hade skolöverstyrelsen år 1957 i förslag till timplaner för realskolan föreslagit reducering av antalet veckotimmar. — Vid samma riksdag yrkades i andra motioner (I:35 av herr Mogård och II:38 av herr Svensson i Kungälv m. fl.), att riksdagen måtte hemställa, att förändringar i fråga om timplaner icke måtte vidtagas för kristendomsämnets del förrän riksdagen beretts tillfälle att ge sin mening till känna beträffande frågan om kristendomsämnets ställning i svenskt skolväsende. Till stöd för att förändringar ej borde ske åberopade motionärerna pedagogiska skäl samt vad skolkommissionen föreslagit rörande kristendomsämnet. Motionärerna gjorde också gällande att konstitutionsutskottet — i sitt utlåtande 1956 i anledning av motioner om utredning rörande ett upplösande av det organisatoriska sambandet mellan staten och kyrkan — förutsatt, att riksdagen skulle få till behandling upptaga frågan om kristendomsämnets ställning i skolan. — I utlåtande (nr 46) över de nu nämnda fyra motionerna uttalade sig statsutskottet till förmån för ett bibehållande av antalet veckotimmar samt hemställde, att riksdagen skulle i anledning av motionerna i skrivelse till Kungl. Maj:t ge till känna vad utskottet anfört. Riksdagen biföll utskottets hemställan (FK:s prot. nr 11 s. 39, AK:s prot. nr 12 s. 37). Någon reducering av antalet veckotimmar företogs ej.

Vid 1959 års riksdag hemställdes i två likalydande motioner (I:126 av herr Robert Johansson m. fl. och II:183 av herr Rubbestad m. fl.) att riksdagen måtte anhålla om åtgärder för utökning av kristendomsundervisningen i folkskolan. Motionärerna hänvisade till den alltmer tilltagande normlösheten och gjorde gällande, att ett stärkande av den kristna idealbildningen och en moralisk upprustning borde vara en angelägen uppgift inte endast för kyrkan utan också för samhällets organ. Motionärerna ansåg en utökning av kristendomsundervisningen med en timme per vecka vara erforderlig. — Motionerna behandlades av statsutskottet, som inhämtade yttrande från skolöverstyrelsen. Denna avstyrkte motionerna under åberopande bl. a. av att det ej var uppenbart, att skolan blev bättre skickad att fostra eleverna om ämnet kristendomskunskap tilldelades ytterligare en veckotimme. Ämnet hade enligt överstyrelsens mening redan nu ett utrymme som ej borde undervärderas. Under hänvisning till skolöverstyrelsens yttrande avstyrkte statsutskottet motionerna (utl. nr 163). Riksdagen avslog motionerna, i båda kamrarna efter debatt (FK:s prot. nr 30 s. 7, AK:s prot. nr 30 s. 31). Därvid uttalades å ena sidan bl. a., att ungdomens kunskaper i kristendom var bristfälliga, medan man å andra sidan gjorde gällande att kristendomens fostrande betydelse var tvivelaktig. Ecklesiastikministern Ragnar Edenman uttalade, att det var svårt att tänka sig en skola som inte meddelade undervisning om kristendom.

Vid 1959 års riksdag berördes kristendomsundervisningen även i samband med att Kungl. Maj:t föreslog utökning av matematikundervisningen i vissa

klasser i realskolan och enhetsskolan. I riksdagen var man i huvudsak ense om att en sådan utökning borde komma till stånd, men delade meningar rådde i frågan huruvida utökningen skulle föranleda ökning av sammanlagda antalet undervisningstimmar eller minskning av timantalet för annat ämne. Möjligheten att minska antalet kristendomstimmar nämndes, men ingen föreslog en sådan minskning (FK:s prot. nr 12 s. 44, AK:s prot. nr 12 s. 41).

Vid 1960 års riksdag väcktes flera motioner rörande kristendomsundervisningen. I två likalydande motioner (I:26 av herr Bengtsson m. fl. och II:31 av herr Hedlund m. fl.) hemställdes bl. a. att riksdagen måtte hemställa, att vid utarbetandet av anvisningar för kristendomsundervisningen liksom vid läroböckernas granskning hänsyn skulle tagas till att undervisningen och lärostoffet fick ett sådant innehåll, att eleverna ej blott fick vissa faktiska kunskaper utan att det även förmedlades till dem en positiv syn på den kristna livsåskådningen och dess betydelse såväl för den enskilda människan som för samlevnaden mellan människor. I två likalydande motioner (I:173 av fröken Andersson m. fl. och II: 193 av herr Staxäng m. fl.) anhölls att riksdagen måtte hemställa om översyn av undervisningsplanen för kristendomsundervisningen i rikets skolor. Motionärerna vände sig mot den tendens, som enligt deras uppfattning gjort sig gällande, att ersätta bibelkunskapen med allmän religions- och kyrkokunskap. De förmenade också, att åtskilliga läroböcker inte gav ett klart uttryck för det kristna läroinnehållet. Även i en annan motion (II:7 av herrar Hamrin och Nelander) vände man sig mot tendensen att ersätta bibelkunskapen med allmän religions- och kyrkokunskap. Motionärerna framhöll angelägenheten av att skolan i sin fostrande verksamhet på ett adekvat sätt levandegör de etiskt bärande och vägledande principer, som rymmes i den kristna tros- och livsåskådningen. De önskade vidare förstärkning av kristendomsämnets timantal samt ansåg att ökad uppmärksamhet borde ägnas bl. a. åt lärarutbildningen samt läroboks- och handledningsförfattandet. Dessa motionärer hemställde också, att riksdagen måtte i skrivelse till Kungl. Maj:t framhålla angelägenheten av att skolans morgonsamlingar utformades på ett värdigt sätt och gav rum för den kristna idealbildningen. — I en motion (II:348 av herr Svensson i Kungälv m. fl.) gjordes gällande, att kristendomsundervisningen ganska ringa motsvarade de förväntningar man knutit till densamma. En framställning av de kristna livsvärdena borde enligt motionärerna kunna göra undervisningen både kunskapsgivande och moraliskt inträngande och fostrande. Därjämte framställde motionärerna önskemål om att två veckotimmar skulle anslås åt kristendomsämnet i de klasser, i vilka undervisningstiden enligt gällande bestämmelser var endast en veckotimme. — I en annan motion (II:349 av herr Gansmoe m. fl.) framställdes anmärkningar mot vissa läroböcker i kristendomskunskap. Motionärerna hemställde, att läroböckerna måtte revideras under medverkan av experter, »vilka avhålla sig att göra våld på Bibelns utsagor», samt

att Luthers lilla katekes i språkligt moderniserad version måtte införas som särskild lärobok i skolans kristendomsundervisning.

Statsutskottet, som avstyrkte motionerna (utl. nr 187), uttalade bl. a., att de frågor, som berörts av motionärerna, hade sådant samband med de spörsmål, som 1957 års skolberedning hade att överväga, att anledning saknades att upptaga motionsyrkandena till särskild prövning. Riksdagen biföll utskottets hemställan utan några längre debatter (FK:s prot. nr 27 s. 44, AK:s prot. nr 28 s. 50).

I motioner vid 1961 års riksdag (I:309 av herr Arvidsson m. fl. och II:396 av herr Hedin m. fl.) hemställdes, att riksdagen måtte anhålla om åtgärder för att bereda plats på schemat för kristendomsundervisning på de yrkesinriktade linjerna av enhetsskolans klass 9. Statsutskottet (utl. nr 168) avstyrkte motionerna under hänvisning till att den av motionärerna väckta frågan behandlats av 1957 års skolberedning och kom att bli föremål för prövning av riksdagen. Riksdagen följde utskottet.

III. 1957 års skolberednings förslag

I sitt år 1961 framlagda betänkande »Grundskolan» (SOU 1961:30) föreslog 1957 års skolberedning under ordförandeskap av ecklesiastikministern Ragnar Edenman, att en obligatorisk nioårig skola, benämnd grundskolan, skulle successivt genomföras. Skolberedningen övervägde också vissa frågor om frivilliga överbyggnader på den obligatoriska skolan samt framlade förslag om en ny skolform, kommunala tvåårigа fackskolor. Dessa statsunderstödda skolor föreslogs skola bli av fyra slag med anknytning till olika linjer i grundskolan: humanistisk skola samt teknisk, merkantil och socialekonomisk fackskola. Kristendomskunskap skulle enligt förslaget läsas två veckotimmar i vardera av den humanistiska fackskolans två årskurser men inte förekomma i övriga fackskolor.

Grundskolan föreslogs skola ersätta folkskolan, fortsättningsskolan och realskolan. I den föreslagna fackskoleorganisationen skulle enligt förslaget uppgå det stadium av praktiska realskolan och kommunala flickskolan, som skjuter upp ovanför den obligatoriska skolans åldersstadium.

Skolberedningen framlade också förslag till skollag och skolstadga samt, i ett särskilt betänkande (SOU 1961:31), förslag till läroplaner för grundskola och fackskolor.

Skolberedningens huvudbetänkande innehåller en vidlyftig utveckling av skolans målsättning. Enligt skolberedningen (huvudbet. s. 150) kunde skolans mål i korthet anges vara att söka hjälpa varje elev till allsidig utveckling. Riktpunkten för skolans strävan var därvid att fostra människor med tillräcklig beredskap att möta de krav som livet i vår tids samhälle ställer på dem. Skolans mål var att bidraga till en individuell fostran av eleven. Därmed avsågs hjälp till utveckling av elevens personlighet, en skolning av intellekt,

känsla och vilja samt etisk fostran. Hemmet, kamratkretsen och skolans egen miljö och verksamhet var alla av betydelse för den växande individens utveckling. I äldre tider kunde, framhöll skolberedningen, denna miljöpåverkan byggas på ett fast, av alla erkänt normsystem; livsåskådningen var enhetlig och reglerna för handlingslivet entydiga; fostran för livet kunde och måste ske genom inpräntandet uppifrån av normer och regler. Skolberedningen ansåg förhållandena numera vara annorlunda (bet. s. 151):

I dag är vårt folk splittrat i fråga om livsåskådning, och urgamla normsystem har råkat i upplösning. Uppfostringsarbetet har därigenom försvårats. Alltjämt måste de unga göras förtrogna med normer och regler, men man kan inte längre nöja sig med satsernas inprägling och med en disciplin som inskärper vikten av deras efterlevnad. I stället måste den uppväxande genom de egna erfarenheterna och genom insikt i samlevnadens problem så småningom förhjälpas till en självständig syn på sina uppgifter som individ och samhällsvarelse och lära sig känna ansvar för den egna utvecklingen och för vidgade kretsar av medmänniskor. Skolans viktigaste medel för en sådan fostran är själva skolarbetet eller rättare sagt det sätt på vilket eleverna är sysselsatta dag in dag ut under alla de många skolåren. Det är uppenbart, att undervisningsmetoder och arbetssätt därför kommer in i centrum av blickfältet, då man diskuterar skolans möjligheter att motsvara de anspråk i fråga om personlighetsfostran man numera ställer.

Beträffande skolans etiska fostran anförde skolberedningen bl. a. (bet. s. 154):

Genom den *etiska* fostran skolan ger skall eleven bibringas en klar uppfattning om de moraliska normer som måste gälla i ett demokratiskt samhälle. Han skall på ett påtagligt sätt göras medveten om innebörden av etiska begrepp som rättvisa, ärlighet, hänsyn och tolerans och om konsekvenserna av brott mot gällande regler. Han skall lära känna kravet på personligt ansvar och veta vilka följder det kan ha att obetänksamt handla endast efter sina impulser. Medlet för denna fostran till en etisk inställning är inte bara upplysning om lagar, regler och bestämmelser ute i samhällslivet utan framför allt skolans eget liv och arbetet där. Önskvärt är att eleverna får vara med om att formulera de regler som bör uppställas för att skapa arbetsro och trevnad i klassen. Skolans ordningsregler bör eleverna vara förtrogna med; de bör ha rätt att diskutera dem och att inlämna ändringsförslag. Skolan bör vara ett demokratiskt rättssamhälle med normer som eleverna accepterar och som hos dem utformar handlingsvanor som senare följer dem ut i livet.

Skolan hade enligt skolberedningen (bet. s. 165) att verka för att eleverna blir väl förberedda för sitt liv som framtida familjebildare. Denna fostran för familjelivet borde främjas bl. a. genom en undervisning, som fördelade sig på hela skolpliktstiden och ingick i ämnena hembygdskunskap, samhällskunskap, naturkunskap, biologi, hemkunskap, kristendomskunskap och svenska.

Skolan hade — anförde skolberedningen (bet. s. 166) — att orientera individen i tillvaron och att meddela sådana kunskaper och färdigheter som berikade honom personligen, som gjorde honom skickad att bemästra mötande livssituationer och som gav honom en god grund för fortsatt utbildning.

Denna uppgift sades i korthet innebära, att eleven under skoltiden skulle bibringas goda språk- och räknefärdigheter samt orienteras i nuet och det förflutna, i naturens och teknikens värld och i samhällslivet.

Denna orientering i den omgivande verkligheten och i det förflutna skulle enligt skolberedningen (bet. s. 172) bl. a. förmedla det väsentligaste av det kulturarv som vi övertagit från tidigare generationer. Beträffande kristendomsundervisningen anförde skolberedningen i detta sammanhang (bet. s. 176):

Religionen hör till den verklighet som skolan har att orientera i och ge kunskap om. Den kristna religionen är en väsentlig del av grundvalen för de etiska och sociala värderingar som vårt samhälle och vår samlevnad bygger på. Kunskap om kristendomen är nödvändig för förståelsen av västerlandets kultur- och samhällsliv såväl i gångna tider som i nutiden. Skolans religionsundervisning måste därför i vår kulturmiljö i första hand vara en undervisning om kristendomen: de bibliska skrifternas innehåll, kristendomens historia och samfundsformer samt kristen trosuppfattning och etik. Även kunskap om de icke-kristna religionerna hör till den orientering som skolan skall ge. Detta är särskilt angeläget i en tid, då kontakterna mellan folk och kulturer blir allt livligare och alltmera oumbärliga. Eleverna bör emellertid också få kännedom om de strömningar som satt de religiösa sanningarnas värde i fråga.

Undervisningen i kristendomskunskap skall liksom undervisningen i andra orienteringsämnen också ha en fostrande inverkan på individen. Genom det stoff som behandlas aktualiseras frågor, som rör elevernas egen livsinställning. Normer och livsideal, som är av betydelse för deras personliga utveckling och som fostrar till sanningssökande och livsallvar, kan härigenom förmedlas. Undervisningen skall samtidigt ge en inblick i nutidens religiösa och etiska grundfrågor i nära anslutning till sådana problem av personlig och social natur som är eller kan bli aktuella för eleverna, t. ex. nykterhet, laglydnad, brottslighet, fredssträvanden, äktenskap och gruppgemenskap. De etiska kraven bör ställas så att de väcker till ansvar utan att detta förknippas med fruktan eller förlamande skuldkänslor. En ensidigt moraliserande undervisning bör undvikas. Även i övrigt bör kristendomsundervisningen vara så beskaffad, att den tar hänsyn till elevernas förutsättningar och behov.

Kontakten med religionens värld måste på de åldersstadier som den obligatoriska skolan omfattar förmedlas i konkret form. Behovet av konkretion är störst på de lägsta skolstadierna. Där är det i första hand bibelns berättelser och gestalter som kan ge stoff åt undervisningen. Efter hand bör också den berättelseskatt som finns samlad i andra religioner utnyttjas, och eleverna bör lära känna de mest betydande religiösa personligheterna inom dessa. Sådant undervisningsstoff bör utväljas som ger eleverna möjlighet till engagemang och inlevelse.

Rörande objektiviteten i kristendomsundervisningen anförde skolberedningen (bet. s. 176):

Kristendomsundervisningen måste bedrivas så, att den inte kommer i strid med kravet på tanke- och trosfrihet. Därför skall den vara objektiv i den meningen, att den meddelar sakliga kunskaper om olika trosåskådningars innebörd och innehåll utan att auktoritativt söka påverka eleverna att omfatta en viss åskådning. Den fundamentala principen skall även här upprätthållas, att eleverna skall fostras till självverksamhet, självständigt tänkande och personligt ställnings-

tagande. Om skolan med vidsynthet och tolerans ger kännedom om skilda åskådningar, som rymmes inom och utom kristendomen, grundlägger den hos eleverna förståelse, aktning och respekt för oliktänkande samt hjälper dem själva fram mot en personlig livsuppfattning.

Enligt de förslag till timplaner, som skolberedningen framlade, skulle i grundskolan till ämnet kristendomskunskap anslås två veckotimmar i envar av årskurserna 1—8 och en veckotimme i årskurserna 9 g, 9 h, 9 t, 9 m och 9 s.[1] Däremot skulle enligt förslaget kristendomsundervisning icke förekomma i årskurserna 9 mek, 9 ha, 9 ht och 9 p.[2]

I sitt förslag rörande grundskolan hänförde skolberedningen kristendomskunskap till ämnesgruppen orienteringsämnen. I förslaget till kursplaner (SOU 1961:31 s. 58 ff.) framhölls, att undervisningen inom orienteringsämnena borde mera inriktas på att hos eleverna grundlägga förståelse än på att ge dem ett stort förråd av kunskaper om fakta. Därutöver sades vara väsentligt att ge dem en orientering om var kunskaperna kan inhämtas, att uppöva studieteknik och grundlägga studievanor samt att söka stimulera intresse för studier på egen hand. En sådant allmänt orienterande undervisning avsågs skola meddelas i grundskolan. En orientering i livsåskådningsfrågor ingick i olika form och omfattning huvudsakligen i kristendomskunskap men även i övriga orienterande ämnen. Till orienterande ämnen räknade skolberedningen — förutom kristendomskunskap — hembygdskunskap, samhällskunskap, historia, geografi, naturkunskap, biologi, kemi och fysik, men även skolans övriga ämnen sades bidraga till att ge eleverna en vidgad orientering.

Kristendomsundervisningens mål angavs i förslaget på ett sätt som nära överensstämde med vad som gällt vid försöksverksamheten med nioårig enhetsskola:

Undervisningen i kristendomskunskap har till uppgift att orientera eleverna om de bibliska skrifternas huvudsakliga innehåll, om kristen tro och etik, om huvuddragen av kristendomens historia och samfundsformer samt om viktiga icke kristna religioner. Den skall också ge inblick i nutidens religiösa och etiska grundfrågor och tankeströmningar. Undervisningen skall vara objektiv. Den bör vidare ske på ett sådant sätt, att eleverna uppfattar frågeställningarnas allvar och betydelse och så att den främjar deras personliga utveckling och bidrar till att skapa förståelse och respekt för olika uppfattningar i livsåskådningsfrågor.

Undervisningen i kristendomskunskap bör bedrivas så, att eleverna får övning i att utnyttja olika slag av studie- och arbetsmaterial för att självständigt förvärva kunskaper.

Förslaget till kursplaner för ämnet kristendomskunskap upptog vidare riktlinjer för undervisningen på de tre olika stadierna av grundskolan, de huvudmoment som skulle tillhöra de olika stadiernas kurser samt förslag till dispo-

[1] g = gymnasieförberedande linje, h = humanistisk linje, t = teknisk linje, m = merkantil linje, s = social-ekonomisk linje.

[2] mek = mekanisk linje, ha = handelslinje, ht = hushållsteknisk linje, p = allmänpraktisk linje.

sition av en studieplan, i vilken utförligare angavs det stoff som skulle behandlas i varje årskurs.

Objektivitet i undervisningen skulle enligt skolberedningen innebära på *lågstadiet* bl. a., att läraren eftersträvade neutralitet vid stoffurvalet och att han sökte ge en allsidig belysning åt de frågor som barnen ställer, på *mellanstadiet* bl. a., att läraren sökte hjälpa eleverna fram mot egen eftertanke och självständigt sanningssökande, samt på *högstadiet* bl. a., att läraren gav livsåskådningsproblemen en allsidig belysning. Genom en opartisk hållning borde han sträva efter att ge eleverna respekt för sanningskravet och lust att själva söka sig fram till en personlig livssyn.

Skolberedningen behandlade inte närmare frågan om *morgonsamlingen* utan hänvisade endast (huvudbet. s. 810) till att hithörande frågor behandlats i 1950 års proposition om enhetsskolan, av dissenterlagskommittén och i 1951 års proposition om religionsfrihet. Beredningen uttalade, att de av riksdagen sålunda godtagna principerna borde i sina huvuddrag intagas i skollagen. I beredningens förslag till skollag upptogs ett stadgande enligt vilket elev, som ej tillhör svenska kyrkan, ej skulle vara skyldig att deltaga i morgonsamling med religiöst inslag. Enligt beredningens förslag till skolstadga skulle emellertid — i överensstämmelse med vad som gällde enligt folkskolestadgan — elev som är frikallad från kristendomsundervisning samt elev som eljest ej tillhör svenska kyrkan icke vara skyldig att deltaga i morgonsamling; i övrigt skulle elev, då skäl var därtill, av rektor kunna befrias från att deltaga i morgonsamling.

En av skolberedningens ledamöter, rektorn Stellan Arvidson, föreslog i ett särskilt yttrande (huvudbet. s. 832 f.), »att bestämmelserna om morgonsamling utformas så, att de utesluter alla möjligheter till avvikelser från religionsfrihetens principer». Arvidson hänvisade till vad en minoritet inom skolkommissionen uttalat i denna fråga samt gjorde gällande, att det med hänsyn till reglerna om religionsfrihet och objektiv kristendomsundervisning föreföll som en motsägelse att rätt alltjämt skulle föreligga för skolorna och lärarna att anordna morgonandakt med bön och psalmsång. Arvidson påstod, att då man från »kyrkligt eller religiöst» håll alltjämt krävde rätt för skolans lärare att förkunna kristendom i skolan detta skedde på grundval av en förlegad uppfattning om kristen ensamrätt till livsåskådningsförkunnelse. Sådana anspråk ansåg Arvidson vara oförenliga såväl med demokrati och religionsfrihet som med grundläggande pedagogiska principer som säger att eleverna bör så långt möjligt på egen hand få söka sig fram till en på självsyn grundad uppfattning i olika frågor.

IV. Remissbehandlingen av skolberedningens förslag

Under remissbehandlingen av skolberedningens betänkande framställdes i flera yttranden önskemål om att skolans fostran skulle ha en klart kristen prägel. *Domkapitlet i Karlstad* ansåg, att det med hänsyn till humanismens

och demokratiens värden, vilka åberopades av skolberedningen, var nödvändigt att fastslå, att den svenska skolan ideologiskt sett skall vara en kristen skola. *Domkapitlet i Linköping* framhöll, att fostran är ett tomt begrepp, om det inte bestämmes vart fostran skall leda. Bakom skolberedningens bestämningar av målet för fostran syntes enligt domkapitlet ligga en människosyn, som utgick från att människan i sig själv är god och kommer att utveckla goda egenskaper i den mån miljön tillåter dem att komma till uttryck. Domkapitlet hävdade, att en sådan antropologi var föga realistisk och direkt olämplig som grund för skolans målangivelse. Man kunde inte här, uttalade domkapitlet, nöja sig med den förklaringen, att de överslätande och till intet förpliktande formuleringarna måste tillgripas därför att hela vår kultursituation är splittrad och bestämd av skiftande livsåskådningar eller brist på sådana. Domkapitlet framhöll, att det svenska samhället dock fortfarande är i sin grundstruktur så dominerat av värderingar, som är hämtade ur det kristna evangeliet, att det får anses vara en huvuduppgift för den svenska skolan att i sin fostrande verksamhet som normer uppställa de krav, som kan härledas ur en kristen livssyn.

Frikyrkliga samarbetskommittén uttalade, att när den etiska fostran av skolberedningen angavs ha till uppgift att bibringa eleverna en klar uppfattning om de moraliska normer, som måste gälla i ett demokratiskt samhälle, utgick man i själva verket från bestämda värderingar och förutsatte, att vissa moraliska normer är nödvändiga för att demokratien skall kunna fungera. Någon närmare analys av demokratiens grundvalar gjordes emellertid inte, och normerna endast antyddes. Vad beredningen uttalade om att den kristna religionen är en väsentlig del av grundvalen för de etiska och de sociala värderingar, som vårt samhälle och vår samlevnad bygger på, borde enligt samarbetskommitténs uppfattning i högre grad kunnat få bestämma uppfattningen om skolans och särskilt uppfostrans målsättning.

I remissyttrandena framfördes åtskilliga synpunkter i fråga om kristendomsämnet. Särskilt ingående diskuterades frågan om objektiviteten i kristendomsundervisningen. *Domkapitlet i Strängnäs* uttalade, att då beredningen när det gäller fostran till demokratiskt medborgarskap ingalunda tvekade om att denna skulle direkt påverka eleverna och förhjälpa dem till ett bestämt ståndpunktstagande, syntes det egendomligt, att beredningen samtidigt ville omgärda kristendomsundervisningen med restriktioner, vilka gick utöver kravet på den objektivitet, som består i en saklig undervisning, vilken — såsom beredningen själv framhöll — alltid innebar en påverkan på personligheten. Domkapitlet fann därför, att det sätt, på vilket beredningen hävdade kravet på kristendomsundervisningens objektivitet, kunde komma att leda till från kristendomsämnets egen synpunkt ogynnsamma konsekvenser. *Domkapitlet i Växjö* ansåg det riktigare att använda uttrycket »sakligt riktig» undervisning än »objektivitet».

Domkapitlet i Stockholm fann, att skolberedningen drev objektivitetskra-

vet mycket hårt och att förslaget betecknade en sekularisering av ämnets uppläggning. *Domkapitlet i Luleå* var i stort sett nöjt med förslagen samt anförde bl. a., att kravet på objektivitet i minst lika hög grad var ett skydd mot kristendomsfientlig propaganda som mot proselytvärvande för kristna särmeningar. *Frikyrkliga samarbetskommittén* sade sig med tillfredsställelse ha funnit, att skolberedningen i sak hade samma uppfattning om kristendomsundervisningen som den som varit gällande en lång följd av år.

Enligt *Sveriges socialdemokratiska studentförbund* borde undervisningen i kristendomskunskap i enlighet med principerna om religionsfrihet övergå till att bli religionskunskap både nominellt och reellt, vilket skulle innebära att kristendomskunskap utgick som självständigt ämne i kurs- och timplaner.

Flera remissinstanser — bl. a. *Frikyrkliga samarbetskommittén* — var missnöjda med vad som i det särskilda läroplansförslaget angivits rörande objektiviteten vid undervisningen på grundskolans olika stadier.

Att kristendomsämnet i skolberedningens förslag fått behålla sitt dittillsvarande timantal hälsades i många remissyttranden med tillfredsställelse. Kritik riktades emellertid mot förslaget att kristendomskunskap ej skulle förekomma i årskurs 9 på linjerna 9 mek, 9 ha, 9 ht och 9 p. Önskemål om att undervisning i ämnet skulle meddelas på alla linjer av årskurs 9 framställdes från ett relativt stort antal instanser. Samma syfte hade en till ecklesiastikdepartementet ingiven skrift jämte därvid fogat upprop, som undertecknats av omkring 60.000 personer. Å andra sidan uttalade *Sveriges socialdemokratiska ungdomsförbund*, att ämnet ej borde förekomma i årskurs 9. *Sveriges socialdemokratiska kvinnoförbund* hävdade, att kristendomskunskap på mellanstadiet borde få gemensamt timantal med övriga orienteringsämnen och vidkännas motsvarande nedskärning.

De av skolberedningen föreslagna bestämmelserna om rätt till befrielse från deltagande i kristendomsundervisning uppmärksammades också i remissyttrandena. Några remissinstanser ansåg, att det borde direkt i lagen sägas ut att varje elev skall ha någon form av religionsundervisning. Från andra håll uttalades, att skolans undervisning borde vara så allsidig och objektiv, att alla elever kunde deltaga i den.

I fråga om morgonsamlingen riktades från flera håll kritik mot att rätten till befrielse skulle göras beroende av medlemskap i svenska kyrkan. Det ansågs vara inkonsekvent, att elev skulle kunna vara befriad från deltagande i morgonsamling som leddes av person tillhörande elevens eget trossamfund. Att skilja mellan morgonsamlingar med religiöst inslag och morgonsamlingar utan sådant inslag ansågs också medföra praktiska svårigheter.

V. 1962 års skolpropositioner

År 1962 förelades riksdagen proposition (nr 54) angående bl. a. reformering av den obligatoriska skolan och inrättande av tvåårigа fackskolor. I en särskild proposition (nr 136) framlades förslag till skollag.

I den förstnämnda propositionen uttalade ecklesiastikministern, att han inte fann anledning att i fråga om målsättningen för grundskolan avvika från den uppfattning skolberedningen givit uttryck åt. De riktlinjer för allmänt grundläggande kunskaper och färdigheter, vilka beredningen uppdragit under sitt avsnitt om individuell fostran, var enligt departementschefen till betydande delar endast en tillämpning och ytterligare precisering av de allmänna riktlinjer, till vilka departementschefen givit sin anslutning. Departementschefen ansåg sig inte behöva uppehålla sig ytterligare vid dessa frågor, med undantag dock för undervisningen i kristendomskunskap, där han för klarhetens skull ville med understrykande återge det väsentligaste av vad beredningen anfört. Därjämte anförde departementschefen (prop. s. 73):

Jag vill vidare och kanske med än större skärpa än beredningen betona dess uttalande, att kristendomsundervisningen måste bedrivas så, att den inte kommer i strid med kravet på tanke- och trosfrihet. Därför skall den vara objektiv i den meningen, att den meddelar sakliga kunskaper om olika trosåskådningars innebörd och innehåll utan att auktoritativt söka påverka eleverna att omfatta en viss åskådning. Den fundamentala principen skall här upprätthållas, att eleverna skall fostras till självverksamhet, självständigt tänkande och personligt ställningstagande. Om skolan med vidsynthet och tolerans ger kännedom om skilda åskådningar, som rymmes inom och utom kristendomen, grundlägger den hos eleverna förståelse, aktning och respekt för oliktänkande samt hjälper dem själva fram mot en personlig livsuppfattning.

I fråga om kristendomsundervisningens innehåll och utformning anförde departementschefen endast, att han förordade, att målet för undervisningen med av honom förut angivna krav på objektivitet fastställdes i överensstämmelse med beredningens förslag samt att ämnet tilldelades två lektioner per vecka i var och en av de åtta första årskurserna och en lektion per vecka på var och en av de teoretiskt inriktade linjerna i nionde årskursen. Departementschefen tillade, att ämnet borde hänföras till gruppen orienteringsämnen.

Propositionen innehöll ej något förslag rörande den närmare utformningen av undervisningen i fackskolorna. Särskilda sakkunniga borde enligt departementschefen överarbeta det läroplansförslag, som framlagts av skolberedningen.

De bestämmelser om befrielse från deltagande i kristendomsundervisning och morgonsamling, vilka upptogs i proposition (nr 136) med förslag till skollag, hade i sak samma innehåll som skolberedningens förslag. Departementschefen hänvisade i likhet med beredningen till att hithörande spörsmål behandlats av statsmakterna år 1950 i samband med att riktlinjer drogs upp för det framtida skolväsendet. Departementschefen uttalade, att en objektivitet liknande den som skulle tillämpas vid kristendomsundervisningen borde komma till uttryck vid planläggningen av skolans morgonsamlingar.

Skolpropositionen föranledde flera motioner rörande kristendomsundervisningen. I två likalydande motioner (I:577 av herr Göran Karlsson m. fl.

och II:681 av herr Alemyr m. fl.) hemställdes, att riksdagen med instämmande i vad departementschefen anfört med avseende å ämnet kristendomskunskap måtte besluta att ersätta denna ämnesbeteckning med ämnesbeteckningen religionskunskap. Vidare yrkades, att riksdagen måtte uttala sig för att i grundskolans avslutningskurs studiet av livs- och samhällsåskådningsfrågor skulle förläggas till ämnet samhällskunskap och att detta ämne i denna årskurs skulle erhålla tre veckotimmar, av vilka på de teoretiska linjerna en veckotimme skulle tagas från ämnet kristendomskunskap (likalydande motionerna I:581 av herr Erik Olsson m. fl. och II:698 av herr Alemyr m. fl.). Ett liknande yrkande framställdes i en annan motion (II:715 av herr Hagberg m. fl.), i vilken föreslogs, att ämnet kristendomskunskap skulle utgå som självständigt ämne i grundskolan och fackskolorna samt i stället under benämningen religionskunskap ingå som en del i övriga orienteringsämnen.

Förslag om stärkande av kristendomsundervisningen framställdes i olika motioner. Sålunda yrkades, att kristendomsämnet skulle beredas plats även i nionde årskursens mera yrkesbetonade linjer i grundskolan samt att riksdagen skulle göra ett uttalande om att kristendomsämnet borde beredas plats förutom i den humanistiska jämväl i de tre övriga fackskolorna (likalydande motionerna I:582 av herr Wirmark m. fl. och II:702 av herr Nelander m. fl.). Dessa motionärer önskade vidare, att riksdagen skulle göra vissa uttalanden om kristendomsundervisningens betydelse för de ungas fostran samt i fråga om objektivitetskravet i undervisningen. Yrkanden om kristendomsundervisning på samtliga linjer i årskurs 9 framställdes även av andra motionärer (likalydande motionerna I:585 av herr Bengtsson m. fl. och II:718 av herr Hedlund m. fl. samt likalydande motionerna I:593 av herr Hagberg m. fl. och II:717 av herr Heckscher m. fl.). En motionär hemställde, att riksdagen måtte uttala sig för att utrymme borde beredas åt kristendomsämnet i samtliga fackskolor (motion II:726 av herr Nordgren).

Skyldigheten att deltaga i kristendomsundervisningen aktualiserades i en motion (II:734 av herr Svensson i Kungälv), i vilken hemställdes, att riksdagen skulle anhålla om en utredning om befrielse från kristendomsundervisning för barn till ateistiska föräldrar, vilka önskade sådan befrielse.

Morgonsamlingarna uppmärksammades i några motioner. Sålunda yrkades, att de i förslaget till skollag intagna bestämmelserna om rätt till befrielse från deltagande i morgonsamling skulle utgå och att riksdagen skulle uttala, att i skolans uppgifter inte ingår att anordna samlingsstunder av religiös karaktär (likalydande motionerna I:717 av herrar Lars Larsson och Dahlberg samt II:847 av herrar Arvidson och Blidfors). Andra motionärer hemställde, att elev även i andra fall än som angivits i det framlagda förslaget skulle kunna av rektor befrias från deltagande i morgonsamling (likalydande motionerna I:718 av herr Lundström m. fl. och II: 858 av herr Ohlin m. fl. samt likalydande motionerna I:720 av herr Wirmark m. fl. och II:856 av herr Nelander m. fl.). Dessa motionärer framhöll som sin mening, att kristen

tro och förkunnelse även framdeles borde ha en framträdande plats vid utformningen av morgonsamlingarna. I en motion (II:851 av herr Hagberg m. fl.) yrkades, att full frivillighet skulle råda i fråga om deltagande i morgonsamling med religiöst inslag.

Förutnämnda skolpropositioner och de i anledning av dem väckta motionerna behandlades av särskilt utskott. Utskottet uttalade som sin mening (utl. nr 1 s. 155), att skolberedningen grundligt och med stor uppriktighet redogjort för det svåra läge man befinner sig i då det gäller att ta ställning till spörsmålet om målsättningen för skolans orientering av eleverna i livs- och samhällsåskådningsfrågor. Beredningen hade uppenbarligen mot varandra noga avvägt olika förutsättningar, önskemål och synpunkter inte minst i fråga om objektivitetskravet. Enligt utskottet hade ett sammanfattande resultat därvid erhållits, nämligen den målsättning enligt vilken lärarna i ämnet kristendomskunskap på samma sätt som varje annan lärare skall utföra sin uppgift med intresse för och inlevelse i sin undervisning. Departementschefens uttalande i fråga om målet för undervisningen i ämnet kristendomskunskap, som anslöt sig till vad beredningen anfört och föreslagit, var därför enligt utskottets mening inte en sådan kompromiss som innebar utslätande av motsättningar. Den lämnade sålunda inte läraren utan ledning i hans arbete. Uttalandet fastställde tvärtom numera — och naturligtvis inte bara för kristendomsämnet utan för varje skolämne — allmänt accepterade utgångspunkter i fråga om objektivitet och saklighet såväl vid lärostoffets fördelning inom undervisningstiden som vid dess presentation för eleverna.

I fråga om de motionsledes framförda synpunkterna i denna fråga uttalade utskottet, att dessa visserligen belyste ytterligare, att det fanns önskemål i skilda riktningar beträffande ämnet kristendomskunskap i skolan, men att de också visade att divergenserna, som inte var särskilt djupgående, knappast berörde den principiella grunden för skolans verksamhet i det avseende som utskottet behandlade. Utskottet förklarade, att det med dessa uttalanden anslöt sig till vad departementschefen anfört och förordat.

Beträffande veckotimmarnas fördelning på olika ämnen uttalade utskottet (utl. nr 1 s. 161), att det i princip borde liksom tidigare ankomma på Kungl. Maj:t att besluta om timtidens fördelning inom ramen för det totala antalet lektioner per vecka. Enligt utskottet hade skolberedningen mot varandra vägt alla de önskemål och synpunkter som kunde tänkas förtjäna beaktande vid ett slutligt ställningstagande. Utskottet ansåg att motionerna rörande omfattningen av kristendomsundervisningen inte hade tillfört ämnesområdet nya upplysningar eller sakförhållanden utan begränsat sig till att från närmast diametralt motsatta utgångspunkter begära att den av beredningen och departementschefen föreslagna timfördelningen skulle justeras i den ena eller andra riktningen. Utskottet framhöll, att kristendomsämnet var det enda orienteringsämnet och ett av de få ämnen överhuvud taget, som trots den ganska betydande minskningen i den totala undervisningstiden tilldelats ett

oförändrat antal veckotimmar. Ämnet hade med andra ord erhållit en inte obetydlig relativ förstärkning i den nioåriga skolan. Önskemålen från dem som ansåg, att kristendomsämnet borde få en stark ställning på skolans läroplan, hade i det föreliggande förslaget enligt utskottets mening beaktats så långt möjligheterna medgav inom timplanens trånga utrymme.

Gentemot uppfattningen att det var otillfredsställande att eleverna i de praktiskt inriktade linjerna i nionde årskursen ej erhöll någon undervisning i kristendomskunskap framhöll utskottet, att departementschefens förslag om en ändrad timtalsföljd i de tre sista årskurserna gav de elever, som kom att gå till de praktiska linjerna, en utökning av kristendomsundervisningen med en veckotimme, d. v. s. på högstadiet med en tredjedel, jämfört med förhållandena på försöksskolans högstadium.

Med anledning av att i en motion framförts tanken, att skolan skulle genom utbyte av lektioner ge lärare i kristendomskunskap tillfälle att under minst tio lektionstimmar per år ge eleverna på de mera yrkesbetonade linjerna någon orientering i kristen tros- och livsåskådning, uttalade utskottet, att lösandet av en sådan uppgift ställde mycket stora krav på den lärare, som fick sig en sådan uppgift anförtrodd. En uttrycklig föreskrift om en sådan anordning skulle enligt utskottets uppfattning i inte så få fall kunna leda till ett resultat som stred mot det avsedda syftet. I de fall däremot, då rektor efter eget bedömande kunde genom samverkan mellan lärare i olika ämnen och med anlitande av en för uppgiften lämplig person inom ramen för skolans verksamhet i övrigt låta eleverna på de praktiska linjerna i årskurs 9 få en avslutande orientering från skolan i livsåskådningsfrågor av etisk art, syntes detta överensstämma med den anda i vilken skolan skulle verka.

Utskottet framhöll vidare, att överförandet av en veckotimme till kristendomskunskap eller annat ämne utan tvivel skulle utlösa andra önskemål. Utskottet fann det inte vara lämpligt eller möjligt att företaga en så omfattande omprövning av timplanen som då skulle erfordras.

Med anledning av att vissa motionärer gjort gällande, att departementschefen i fråga om livsåskådningsfrågor bort mera aktivt utforma grundskolans läroplan till en närmare överensstämmelse med religionsfrihetens principer, framhöll utskottet, att den målsättning för ämnet, som utskottet anslutit sig till, underströk ämnets betydelse för elevernas orientering i livsåskådnings-, samhälls- och kulturfrågor. I överensstämmelse härmed angav målsättningsavsnittet ett allsidigt och jämförelsevis representativt kursinnehåll. Om detta meddelades i överensstämmelse med målets syfte, vilket utskottet räknade med såsom självfallet, borde målsättningen även från ifrågavarande motionärers utgångspunkter ha fått en utformning som kunde godtagas. Utskottet tillade, att den nämnda orienteringen fick anses vara så omfattande, att den borde erhålla ett inte alltför obetydligt utrymme på läroplanen.

Med anledning av motionsyrkandet angående kristendomsundervisningen

i fackskolorna hänvisade utskottet till att departementschefen tillkallat sakkunniga som hade att bearbeta skolberedningens förslag till läroplaner för dessa skolor.

I sitt utlåtande (nr 2) i anledning av propositionen med förslag till skollag uttalade särskilda utskottet, att utskottet i likhet med departementschefen ansåg, att planläggningen av skolans morgonsamlingar borde kännetecknas av en objektivitet liknande den som borde komma till uttryck vid kristendomsundervisningen. Enligt utskottets mening borde skolledningen och berörda lärare sträva efter att ge morgonsamlingarna en sådan utformning, att de allra flesta elever kunde deltaga däri utan att känna samvetsbetänkligheter. Av särskild vikt var också, uttalade utskottet, att morgonsamlingarna utformades på ett värdigt sätt för att fylla sitt ändamål att under en kort stund före dagens arbete ge tillfälle till en gemensam inre samling och koncentration.

Utskottet ansåg det emellertid inte kunna undvikas, att morgonsamlingar, med den planering som utskottet förordat, stundom fick en sådan utformning med antingen religiösa eller andra inslag, som mer eller mindre stred mot vad som var förenligt med vissa elevers eller deras föräldrars religiösa uppfattning eller inställning till livsåskådningsfrågor över huvud. För den som av sådana skäl önskade bli befriad från deltagandet borde enligt utskottets mening möjligheten till befrielse inte vara beroende endast av de förutsättningar som angivits i lagförslaget. Utskottet ansåg, att befrielse borde få meddelas, när föräldrarna framställt begäran därom under åberopande av skäl av den art utskottet berört. Utskottet sade sig vilja — med utgångspunkt i den angivna principiella inställningen, vilken syntes vara väl förenlig med de tankegångar som låg till grund för besluten av 1950 och 1951 års riksdagar i de föreliggande frågorna — förorda att bestämmelsen i skollagen om befrielse från morgonsamling gavs den utformningen, att elev på begäran av föräldrarna kunde befrias från deltagande i morgonsamling, om skäl därtill förelåg. I denna regel innefattades även de fall, då befrielse borde meddelas med hänsyn till skäl av praktisk art, såsom då elev hade lång resväg till skolan eller dylikt.

Utskottet sade sig förutsätta, att Kungl. Maj:t gav vederbörande överstyrelse i uppdrag att ha uppmärksamheten riktad på hur morgonsamlingarna utformades i de olika skolorna och på tillämpningen av regeln om befrielse samt att utfärda erforderliga anvisningar i dessa hänseenden.

Utskottet var enhälligt i samtliga de frågor som redovisats i det föregående. Kristendomsundervisningen och morgonsamlingen blev därför inte föremål för några längre debatter när utskottets utlåtanden behandlades i riksdagens kamrar. Anmärkas må dock, att herr Sandler i första kammaren uttalade, att han hade mycket vaga föreställningar om hur den målsättning, som kristendomsundervisningen enligt förslaget skulle ha, skulle kunna förverkligas på lågstadiet samt att han trodde att man fick räkna med den möjligheten, att

man här och där i våra skolor trots denna målsättning sökte inpränta i barnen den lutherska läran såsom den enda sanna. Herr Sandler sade sig tro, att man så länge statskyrkan bestod fick räkna med att religionsfrihetens principer inte kunde till fullo förverkligas och att detta kom att gälla även skolan. De flesta talare som berörde kristendomsundervisningen sade sig dock vara tillfredsställda med det sätt på vilket denna undervisning enligt propositionen skulle utformas.

H. Skolväsendets ställning i förhållande till kyrkliga organ

Av framställningen i det föregående[1] framgår, att *folkskolan* enligt 1842 års folkskolestadga var nära knuten till kyrkliga organ. Genom 1862 års kommunalförordningar lades skolärendena under kyrkostämman, som blev folkskolans anslagsbeviljande myndighet. Skolstyrelsen ersattes av ett skolråd, i vilket kyrkoherden fortfarande skulle vara självskriven ordförande. Redan vid 1862 års riksdag och därefter vid nästan varje riksdag under en följd av år väcktes förslag om att kyrkostämman själv skulle välja ordförande i skolrådet. Pastors självskrivenhet upphävdes dock icke förrän år 1930.

Det första steget mot folkskoleväsendets övergång från den kyrkliga till den borgerliga kommunen togs år 1857, då Göteborgs folkskoleväsende underställdes en av den borgerliga kommunen vald folkskolestyrelse. År 1903 antogs en lag angående folkskoleväsendet i Stockholm, varigenom beslutanderätten rörande folkskoleväsendet överfördes från kyrkostämma och kyrkofullmäktige till stadsfullmäktige. Genom en år 1909 antagen lag om folkskoleväsendet i vissa städer skapades möjlighet att i städerna, efter medgivande av Kungl. Maj:t i varje särskilt fall, överföra folkskoleväsendet från den kyrkliga till den borgerliga kommunen.

Intill den 1 januari 1955 var emellertid den obligatoriska skolan i princip en den kyrkliga kommunens angelägenhet. Enligt lagen den 6 juni 1930 om församlingsstyrelse ägde nämligen varje territoriell församling att själv vårda folk- och fortsättningsskoleväsendet i församlingen. Ett viktigt undantag gjordes emellertid för kommun, som avsågs i den samma dag utfärdade lagen om skolstyrelse i vissa kommuner. Denna lag gällde kommuner, som sammanföll med skoldistrikt (församling) och i vilka kommunal- eller stadsfullmäktige fanns; i dessa fall skulle den obligatoriska skolan vara den borgerliga kommunens angelägenhet.

I överensstämmelse med ett av 1953 års församlingsstyrelsekommitté utarbetat förslag till lag om ändring av församlingsstyrelselagen, innebärande bl. a. att ur församlingsstyrelselagen skulle uteslutas alla bestämmelser om skolväsendet, framlades proposition (nr 207) för 1954 års riksdag. Propositionen antogs av riksdagen, och lagändringarna trädde i kraft den 1 januari 1955. I en övergångsbestämmelse stadgades, att vad församlingsstyrelselagen

[1] Se ovan s. 15 f.

i sin gamla lydelse innehållit rörande folk- och fortsättningsskoleväsendet tills vidare skulle äga tillämpning beträffande församling, i vilken nämnda skolväsende den 1 januari 1955 varit en församlingens angelägenhet.

På grundval av förslag av 1951 års skolstyrelseutredning (SOU 1955:31) framlades för 1956 års riksdag proposition (nr 182) med förslag till skolstyrelselag. Propositionen antogs av riksdagen. Enligt den skolstyrelselag, som trädde i kraft den 1 juli 1958, skulle skolväsendet vara en borgerlig angelägenhet. I övergångsbestämmelserna till lagen stadgades, att beträffande kommun som ingick i eller omfattade skoldistrikt, å vars folk- och fortsättningsskoleväsende bestämmelserna i 1930 års församlingsstyrelselag i dess före den 1 januari 1955 gällande lydelse alltjämt ägde tillämpning, den nya lagen skulle träda i kraft den dag Konungen bestämde. Till följd av förordnanden, som Kungl. Maj:t meddelade med stöd av detta stadgande, blev folk- och fortsättningsskoleväsendet en borgerlig angelägenhet i samtliga kommuner.

Alltsedan folkskolans tillkomst intill den 1 juli 1958 utövade domkapitlen över den lokala skolstyrelsen (skolrådet) den närmaste ledningen av folkskolan. Kyrkolagen (24:3) ålade biskoparna att ha uppsikt över skolorna. Enligt 1921 års folkskolestadga ålåg det biskop och domkapitel i varje stift att ha »en sorgfällig uppsikt över anstalterna för folkundervisningen samt vaka över deras ledning och utveckling till uppfyllande av deras viktiga bestämmelse». I kraft av dessa stadganden hade domkapitlen att utöva den lokala statliga effektivitetskontrollen och allmänna uppsikten över folkskoleväsendet. I praktiken var dock verksamheten inskränkt till fullgörandet av ett antal, främst i folkskolestadgan men också i andra författningar, preciserade uppgifter.

Jämlikt den förut nämnda, av 1956 års riksdag antagna propositionen med förslag till skolstyrelselag m. m. övertogs domkapitlens uppgifter i fråga om det obligatoriska skolväsendet från och med den 1 juli 1958 av länsskolnämnderna.

Ledningen av de allmänna *läroverken* utövades sedan äldsta tid och under hela 1800-talet närmast av domkapitlen med rektor som ansvarig för den direkta styrelsen av varje särskilt läroverk.

På grundval av förslag av 1918 års skolkommission meddelades i 1928 års läroverksstadga bestämmelser om lokalstyrelser för läroverken. Lokalstyrelsernas uppgifter var i huvudsak av ekonomisk natur. Enligt 1933 års läroverksstadga i dess lydelse enligt en kungörelse av år 1954 bestod lokalstyrelsen av rektor som självskriven ledamot samt av fem andra ledamöter. Av dessa utsågs tre av vederbörande kommun, en av länsstyrelsen och en av läroverkets kollegium. Vid behandling av vissa frågor inträdde även andra ledamöter i lokalstyrelsen.

De allmänna läroverken var före den 1 juli 1958 icke föremål för regional ledning i egentlig mening. Vissa begränsade uppgifter ålåg dock regionala

organ, främst länsstyrelserna. Över de allmänna läroverken i varje stift var biskopen eforus och hade i denna egenskap att öva uppsikt över läroverken och särskilt över det sätt, på vilket kristendomsundervisningen handhades. Eforus hade vidare att på förslag av rektor bestämma tid för termins början och slut samt tid för årsavslutning med vissa klassavdelningar. Eforus skulle också utse vittnen för studentexamen och i mån av tid närvara vid årsavslutningar. För läroverk i andra städer än stiftsstaden förordnade eforus inspektor och ägde genom denne som sin ställföreträdare utöva de åligganden och befogenheter, som tillkom eforus. I Stockholm fanns en särskild eforalstyrelse. År 1958 upphävdes eforusinstitutionen i samband med att den nya skolstyrelselagen trädde i kraft och länsskolnämnderna började sin verksamhet.

Ett uttryck för kyrkans intima samband med skolan var 1687 års förordning med bestämmelser om domkapitlens sammansättning. Enligt denna förordning skulle domkapitlen — utom i universitetsstäderna, där de teologie professorerna ingick — bestå av biskopen, kyrkoherden i domkyrkan samt lektorerna vid stiftsstadens gymnasium. Denna sammansättning förblev oförändrad till dess i 1936 års lag om domkapitel föreskrevs, att domkapitel skulle bestå av biskopen, domprosten, en av stiftets präster vald präst, en av ombud för pastoraten i stiftet vald lekman, som ådagalagt nit och insikt i det kyrkliga församlingslivet, en av Kungl. Maj:t förordnad, i allmänna värv förfaren lekman, en av Kungl. Maj:t förordnad ledamot, som ägde särskild sakkunskap på folkundervisningens område, samt, i stift med teologisk fakultet, två av fakulteten inom denna valda professorer. Genom lagändring, som trädde i kraft den 1 juli 1958, ersattes ledamoten med särskild sakkunskap på folkundervisningens område av ytterligare en av Kungl. Maj:t förordnad, i allmänna värv förfaren lekman.

I. Konfessionella behörighetsvillkor för kristendomslärare

I äldre tid kunde i allmän tjänst icke brukas någon som ej bekände den rena evangeliska läran. Sedan genom ändringar i regeringsformen 1863 och 1870 främmande trosbekännare i viss utsträckning beretts tillträde till ämbeten, hade hithörande delar av regeringsformen § 28 följande lydelse:

> Till prästerligt ämbete eller till annan tjänst, varmed är förenat åliggande att meddela undervisning i kristendom eller teologisk vetenskap, kan endast den utnämnas, som bekänner den rena evangeliska läran.

Detta stadgande i regeringsformen avsåg efter bokstaven endast sådana tjänster, som tillsattes av Konungen medelst fullmakt, men ansågs gälla alla tjänster som tillsattes av Konungen. Att fordran på bekännelse till den rena evangeliska läran skulle upprätthållas även där tjänsterna icke tillsattes av Konungen hade emellertid antingen föreskrivits i särskild lagstiftning eller också accepterats i praxis såsom gällande rättsgrundsats. Sådan föreskrift meddelades bl. a. i 1933 års läroverksstadga beträffande sökande till lektors-

eller adjunktstjänst. Kravet på bekännelse till den rena evangeliska läran torde ha ansetts uppfyllt genom medlemskap i svenska kyrkan. Sådant medlemskap fordrades enligt 1921 års folkskolestadga för anställning som folkskollärare.

Vid 1918 års riksdag yrkades i en motion (II:306 av herr Engberg) att konfessionstvånget skulle upphävas för lärare i kristendom och teologisk vetenskap. Konstitutionsutskottet (utl. nr 7) ansåg att en ändring av ifrågavarande stadgande var önskvärd men att i ett sammanhang borde prövas spörsmålet, i vilken utsträckning villkoret att tillhöra den rena evangeliska läran kunde bortfalla för de ämbeten och tjänster, som omnämndes i §§ 4 och 28 regeringsformen. Utskottet hemställde därför, att riksdagen måtte anhålla om utredning. Andra kammaren biföll utskottets hemställan, medan första kammaren avslog densamma. Frågan hade alltså fallit.

1925 års religionsfrihetssakkunniga dryftade i sitt år 1927 avgivna betänkande med förslag angående vidgad rätt till utträde ur svenska kyrkan ingående de skäl som talade för och emot konfessionsbandets vidmakthållande för kristendomslärare (SOU 1927:13 s. 157 ff.). De sakkunniga sökte finna en framkomlig linje, som kunde undanröja hindret för eljest kvalificerade lärare, som ej tillhörde svenska kyrkan, att bekläda ifrågavarande tjänster men på samma gång tillgodose de krav på garantier för undervisningen, som syntes grundade på verkliga sakskäl. De sakkunniga byggde härutinnan på sitt förslag rörande principerna för barns befrielse från kristendomsundervisningen i allmän skola[1] och ansåg, att tillträde till kristendomslärartjänst icke på konfessionella grunder borde förmenas andra än dem som tillhörde samfund, vilka var så skiljaktiga från svenska kyrkan att de ansett sig böra begära och jämväl erhållit tillstånd att i skolornas ställe ombesörja barnens religionsundervisning.

Religionsfrihetssakkunnigas förslag ledde ej till lagstiftning.

I sitt år 1949 framlagda betänkande med förslag till religionsfrihetslag m. m. (SOU 1949:20 s. 91 ff.) anslöt sig dissenterlagskommittén i huvudsak till de allmänna synpunkter, som religionsfrihetssakkunniga anfört som motivering till sitt förslag i nu ifrågavarande hänseenden. De invändningar, som kunde göras mot det fulla förverkligandet av berättigade religionsfrihetskrav på detta område, måste enligt kommittén vara motiverade av kristendomsundervisningens egen karaktär och alltså sakligt grundade. Just ur sakliga synpunkter ansåg kommittén nödvändigt att bestämda föreskrifter gavs för att förhindra att kristendomsundervisningen i de allmänna skolorna lämnades åt lärare, vilka anslutit sig till en åskådning som väsentligt avvek från grunderna för skolornas kristendomsundervisning.

Kommittén ansåg sig emellertid böra något modifiera religionsfrihetssakkunnigas förslag. Enligt kommitténs mening var nämligen den önskade

[1] Se ovan s. 34.

garantien beträffande kristendomsundervisningen tämligen bristfällig, därest hinder för anställning såsom lärare med undervisning i kristendom skulle finnas endast för medlemmar av trossamfund, som erhållit rätt att i skolornas ställe ombesörja religionsundervisning. Kommittén förmenade, att det kunde komma att finnas trossamfund, vilka ej hade sådan rätt men ändock i fråga om trosåskådning och moraluppfattning väsentligt skilde sig från grunderna för de allmänna skolornas kristendomsundervisning i minst lika hög grad som de trossamfund, vilka erhållit dylik rätt. Då fritt utträde ur svenska kyrkan medgavs, skulle frågan om behörighet för dem, som ej tillhörde något trossamfund, att söka och inneha ifrågavarande lärartjänster också komma att aktualiseras. Kommittén ansåg, att man ofta hade skäl antaga, att den, som utträdde ur svenska kyrkan utan att inträda i ett närstående trossamfund, i fråga om religionsåskådning intog en ståndpunkt, som väsentligt avvek från grunderna för skolornas religionsundervisning. Enligt kommittén kunde med skäl ifrågasättas om en konfessionslös lärare själv skulle vilja eller i regel var lämpad att undervisa i kristendom på det sätt som gällande föreskrifter förutsatte. Bortsett härifrån skulle, ansåg kommittén, konfessionslösa kristendomslärare sannolikt väcka en, måhända stundom omotiverad, misstro i breda befolkningslager och rubba det lugn, som var en förutsättning för skolornas arbete.

Eftersom kristendomsundervisningen i de allmänna skolorna skulle bedrivas med objektivitet och saklighet, bygga på vissa bestämt angivna grunder och ha en religiöst och moraliskt fostrande syftning, var det enligt kommitténs uppfattning rimligt, att detta förhållande fick inverka på behörighetsvillkoren. Därigenom vanns en korrespondens mellan kristendomsundervisningens i kursplaner och på annat sätt angivna mål samt föreskrifterna i grundlag och skolstadgor. Då regeringsformens stadgande att kristendomslärare skulle bekänna den rena evangeliska läran i praxis ansetts vara uppfyllt genom medlemskap i svenska kyrkan, ansåg kommittén motiverat att grunda behörigheten på samfundstillhörighet. Enligt kommitténs uppfattning borde föreskrivas, att lärartjänst i allmän skola, med vilken tjänst var förenat åliggande att undervisa i kristendom, kunde innehavas endast av den som var medlem av svenska kyrkan eller annat trossamfund, som hade en från grunderna för denna undervisning ej väsentligt avvikande trosåskådning.

I flertalet remissyttranden över dissenterlagskommitténs betänkande tillstyrktes eller lämnades utan erinran kommitténs förslag att behörighet att undervisa i kristendom i de allmänna skolorna skulle tillkomma icke endast medlem av svenska kyrkan utan även medlem av trossamfund med en från grunderna för kristendomsundervisningen i de allmänna skolorna icke väsentligt avvikande trosåskådning (prop. 1951:100 s. 70 ff.). Skolöverstyrelsen ansåg nödvändigt att förhindra, att kristendomsundervisningen handhades av lärare, som anslutit sig till en åskådning, vilken väsentligen avvek från

grunderna för undervisningen i de allmänna skolorna. Enligt överstyrelsen väckte nämligen erfarenheten från andra länder farhågor att möjlighet till konfessionell propaganda skulle kunna öppnas genom att man borttog alla krav på samfundstillhörighet.

Åtskilliga remissinstanser kritiserade emellertid det av kommittén använda uttrycket »en från grunderna för kristendomsundervisningen i de allmänna skolorna väsentligt avvikande trosåskådning». Bl. a. ansågs att denna formulering var alltför vag. Skolkommissionen föreslog i anslutning till 1925 års religionsfrihetssakkunniga, att endast medlem av trossamfund med en från evangelisk trosåskådning väsentligt avvikande trosuppfattning skulle uteslängas från behörighet att vara kristendomslärare.

I proposition (nr 100) till 1951 års riksdag med förslag till religionsfrihetslag m. m. framhöll chefen för justitiedepartementet (prop. s. 78), att kursplaner och anvisningar samt kontroll över undervisningen och däri använda läroböcker tjänade såsom garantier för att undervisningen bedrevs på det sätt som var åsyftat. Ehuru man enligt departementschefens uppfattning kunde utgå från att även utan särskilda bestämmelser, som begränsade behörigheten att undervisa i kristendom, denna undervisning i allmänhet kom att bedrivas endast av personer, som hade en positiv inställning till sitt undervisningsämne, ansåg departementschefen särskilda behörighetsvillkor kunna vara av värde i vissa situationer. På grund av kristendomsundervisningens särskilda karaktär borde vid tillsättning av lärare, som skulle meddela sådan undervisning, tillses att läraren icke hade en uppfattning som stred mot en evangelisk åskådning. Härvid kunde den som var medlem av svenska kyrkan antagas fylla detta krav. Sökande som icke tillhörde svenska kyrkan borde kunna såsom bevis om sin inställning åberopa medlemskap i frikyrkosamfund. Däremot ansåg departementschefen i likhet med 1925 års religionsfrihetssakkunniga, att sådant medlemskap icke kunde göras till en ovillkorlig förutsättning för rätten att inneha tjänsten. Det måste därför föreligga också en möjlighet att på annat sätt styrka att läraren fyllde angivna krav i fråga om sin åskådning.

Departementschefen ansåg det vara nödvändigt såväl att i grundlagen angiva den allmänna princip, som skulle gälla på detta område, som att i annan författning närmare utveckla hur denna princip skulle tillämpas. Därför föreslogs, att i § 28 regeringsformen skulle, såsom ett undantag från den eljest gällande principen om förtjänst och skicklighet såsom enda befordringsgrunder, angivas att vid utnämning till befattning, varmed följde skyldighet att undervisa i kristendom eller teologisk vetenskap, skulle tagas »den hänsyn till de sökandes trosåskådning, som därav påkallas». Vidare föreslogs, att i särskilda tillämpningsföreskrifter skulle genom en uppräkning angivas vilka religiösa samfund som hade sådan karaktär, att deras medlemmar kunde anses fylla det konfessionella krav som borde ställas på ifrågavarande lärartjänster. Sökande till sådan tjänst skulle emellertid ha

möjlighet att även på annat sätt än genom att visa medlemskap i svenska kyrkan eller i sådant samfund styrka att han icke hade en mot evangelisk kristendomsuppfattning stridande åskådning. Detta skulle enligt departementschefen lämpligen få ske sålunda att han i samband med sin anställning avgav en skriftlig förklaring därom.

När propositionen förelades riksdagen, rönte de av departementschefen föreslagna konfessionella behörighetsvillkoren för kristendomslärare kritik i flera motioner. I några motioner (II:487 av herr Larsson i Stockholm, II:488 av herr Lundberg och II:493 av herr Edberg m. fl.) yrkades sålunda, att konfessionella krav icke skulle uppställas. Motionärerna åberopade bl. a., att enligt de riktlinjer, som uppdragits i den av 1950 års riksdag behandlade skolpropositionen, kristendomsundervisningen skulle vara objektiv. I en motion (I:374 av fru Lindström och herr Åman) yrkades, att den förklaring, som sökande till kristendomslärartjänst enligt de föreslagna tillämpningsföreskrifterna i vissa fall hade att avgiva, skulle innehålla »att hans åskådning icke förhindrar honom att undervisa i en kristendomskunskap, som vilar på den evangeliska kristendomsuppfattningens grund». Även dessa motionärer hänvisade till att kristendomsundervisningen skulle vara objektiv.

Det särskilda utskott, som behandlade propositionen och de i anledning av denna väckta motionerna, uttalade (utl. nr 1 s. 64 ff.), att såväl principiella som praktiska betänkligheter kunde framföras mot förslaget till föreskrifter om hur sökande till lärartjänst, som medförde skyldighet att undervisa i kristendomskunskap, ägde styrka sin behörighet. Sålunda hade inom utskottet gjorts gällande, att förslaget innebar ett oberättigat misstroende mot lärarkårens lojalitet samtidigt som förslagets förmåga att, utöver vad själva undervisningen verkade, skapa förtroende till skolan syntes tvivelaktig. Vidare hade inom utskottet bestämmelsernas förenlighet med religionsfrihetslagens allmänna principer satts i fråga. Utskottet fann sig böra avstyrka tillämpningsföreskrifterna och i stället söka sig fram på andra vägar för att skingra de farhågor, som inom utskottet yppat sig, att det föreliggande lagstiftningskomplexet skulle komma att inom vissa kretsar framkalla den föreställningen, att kristendomsundervisningen i skolorna kom att bedrivas på ett sätt som icke motsvarade statsmakternas genom principbeslutet rörande skolreformen uttryckta vilja.

Som den grundläggande garantien i detta hänseende betraktade utskottet den av 1950 års riksdag intagna ståndpunkten till kristendomsundervisningens syfte och utformning. Lärarutbildning, undervisningsplan och kontroll över undervisningens behöriga skötsel utgjorde de naturliga och ändamålsenliga medlen för att få riksdagens principiella inställning respekterad. Utskottet framhöll, att religionsfrihetslagen ingalunda gav lärare någon personlig dispensrätt beträffande hans skyldighet att undervisa enligt undervisningsplan och i dess anda. Utskottet ansåg, att de elever, som förberedde sig för lärarens gärning, borde vid lämplig tidpunkt före avgången från läro-

anstalten erhålla en allvarlig erinran att de genom att taga anställning som lärare med undervisningsskyldighet i kristendomskunskap förpliktade sig att lojalt följa gällande undervisningsplan.

Vad utskottet sålunda anförde hade avseende å lärare som icke utnämndes av Kungl. Maj:t. Beträffande lärare som utnämndes av Kungl. Maj:t ansåg utskottet, att själva grundlagsbudet i dess föreslagna lydelse gav erforderlig vägledning. För att framhäva, att den hänsyn till trosåskådning, varom talades i grundlagsstadgandet, var avsedd att vara graderad allt efter befattningens art, förordade utskottet, att det i propositionen använda uttrycket »som därav påkallas» ändrades till »som därav må påkallas».

Utskottets utlåtande var, såvitt det avsåg lärarna vid skolorna, enhälligt. I kamrarna förekom icke någon egentlig debatt i denna fråga, och utskottets förslag till ändrad lydelse av § 28 regeringsformen antogs såsom vilande för vidare grundlagsenlig behandling. Förslaget antogs slutgiltigt av 1953 års riksdag.

KAPITEL 2

Gällande bestämmelser

A. Inledande anmärkningar

I. Grundskolan

I enlighet med beslut vid 1962 års riksdag ersätter den obligatoriska nioåriga grundskolan från och med den 1 juli 1962 successivt folkskolan, fortsättningsskolan, den högre kommunala skolan och den statliga realskolan. I de kommuner, i vilka försöksverksamhet med nioårig enhetsskola bedrivits, omvandlades försöksskolan till grundskola den 1 juli 1962. Övergångsvis tillämpas dock i viss omfattning de bestämmelser rörande undervisningen som gällt för försöksskolan. I övriga kommuner skall övergången till grundskola ske successivt med början i årskurserna 1—5. Övergångsperioden sträcker sig t. o. m. läsåret 1968/69, vilket innebär att kommuner, som dröjer med sin övergång till den nya skolordningen till nämnda läsår, kommer att nå nionde årskursen läsåret 1972/73, då grundskolan således skall vara helt genomförd i hela riket.

Vissa av de nya bestämmelserna rörande undervisningen tillämpas från och med den 1 juli 1962 även beträffande de skolformer, som successivt skall ersättas av grundskolan. Detta gäller bl. a. föreskrifterna i skollagen om rätt till befrielse från deltagande i kristendomsundervisning. Tidigare utfärdade kursplaner för ifrågavarande skolformer skall däremot tillämpas även under övergångstiden. Anledning torde emellertid saknas att här lämna någon utförlig redogörelse för de bestämmelser som sålunda skall gälla endast under en övergångstid. Vissa av dessa bestämmelser har redovisats i det föregående.[1]

II. Gymnasiet

Gymnasiet har hittills lämnats orubbat av den år 1962 beslutade skolreformen. År 1960 tillkallade sakkunniga — gymnasieutredningen — har emellertid år 1963 framlagt förslag rörande den gymnasiala utbildningens uppgifter, innehåll och organisation. I sitt huvudbetänkande »Ett nytt gymnasium» (SOU 1963: 42) föreslår gymnasieutredningen, att de nuvarande gymnasieformerna — allmänna gymnasiet, handelsgymnasiet och tekniska gymnasiet — skall ersättas av ett gymnasium med fem huvudvägar: de humanistiska, samhällsvetenskapliga, naturvetenskapliga, ekonomiska och tekniska läro-

[1] Se ovan s. 50.

kurserna. Gymnasiet föreslås skola bli treårigt utom den tekniska lärokursen, som skulle bli fyraårig.

Medan kristendomskunskap nu på treårigt allmänt gymnasium har sammanlagt 5 veckotimmar (en i ring I och två i vardera av ringarna II och III), föreslår gymnasieutredningen sammanlagt 2,5 veckotimmar i humanistisk och samhällsvetenskaplig lärokurs samt 1,5 veckotimmar i naturvetenskaplig, vartill kommer tillvalsmöjlighet upp till sammanlagt 2,5 veckotimmar för elever på naturvetenskaplig, ekonomisk och teknisk lärokurs. Ämnet, som av utredningen benämnes religionskunskap, skulle alltså få vidkännas en minskning med 2,5—3,5 veckotimmar i jämförelse med vad som nu gäller för det allmänna gymnasiet. Normalt skulle ämnet ej förekomma i de ekonomiska och tekniska lärokurserna. I utredningens förslag till läroplan för gymnasiet har all undervisning i ämnet religionskunskap förlagts till årskurs 3.

Vid fastställande av mål och riktlinjer för ett nytt gymnasium tar gymnasieutredningen till utgångspunkt de krav som anses böra ställas på denna skola. Utredningen skiljer härvid på avnämarkrav, samhällslivets krav och individens egna krav.[1] Med avnämarkrav avser utredningen sådana speciella förutbildningskrav som ställes från olika avnämare av gymnasieutbildade, d. v. s. arbetsgivarna och vidareutbildningsanstalterna. För att få en bild av avnämarnas krav har utredningen genomfört en särskild avnämarundersökning (SOU 1963:22). Denna anses ha visat, att i fråga om undervisning i religiösa frågor några förutbildningskrav inte föreligger från andra avnämare än de teologiska och vissa delar av de humanistiska samt i någon mån från de juridiska fakulteterna.[2] Vad utredningen vill inlägga i samhällslivets krav har utredningen gjort till föremål för en analys, till vilken här kan hänvisas.[3] Med individens krav avser utredningen elevernas egen intresseinriktning. Denna har utredningen sökt få belyst genom en av experter verkställd undersökning, vars resultat redovisats i ett särskilt betänkande (SOU 1963:15). Undersökningen har enligt gymnasieutredningen visat, att kristendomsämnet intressemässigt är mycket lågt graderat av eleverna.[4]

Enär gymnasieutredningen ej gjort någon undersökning för att få belyst vilka krav elevernas föräldrar och andra medborgare i gemen ställer på gymnasiernas undervisning i kristendomskunskap, kan i detta sammanhang omnämnas en av Svenska institutet för opinionsundersökningar (SIFO) företagen undersökning, vilken publicerades i juni 1963. De intervjuade — vilka var i åldern 15—75 år — tillfrågades bl. a. om hur många veckotimmar de ansåg borde i varje gymnasieklass ägnas åt kristendomsämnet. Av de tillfrågade ansåg 2 procent att ingen kristendomsundervisning alls borde förekomma, medan 15 procent uttalade sig för en veckotimme i varje klass,

[1] SOU 1963: 42 s. 177.
[2] SOU 1963: 42 s. 359.
[3] Se SOU 1963: 42 s. 189 ff.
[4] SOU 1963: 42 s. 360; jfr SOU 1963: 15 s. 119 ff, 163 ff, 189 ff.

42 procent för två veckotimmar, 12 procent för tre veckotimmar, 6 procent för fyra veckotimmar, 3 procent för fem veckotimmar och 6 procent för sex veckotimmar. 14 procent uttalade ingen mening. Genomsnittet blev 2,4 veckotimmar i varje klass. Svaren från föräldrar med barn fördelade sig på ungefär samma sätt. — Mot SIFO:s metod vid undersökningen har invänts, att de intervjuade inte beretts möjlighet att jämföra sina önskemål i fråga om kristendomsundervisningen med önskvärdheten av undervisning i andra ämnen inom ramen för det sammanlagda antalet veckotimmar på gymnasiet.

I ett avsnitt av sitt huvudbetänkande[1] uppehåller sig gymnasieutredningen något vid gymnasiets uppgift att fostra eleverna. Utredningen uttalar bl. a., att gymnasiet har att bygga vidare på den fostran som påbörjats i grundskolan. Skolans bidrag till socialt mognande säges kunna givas genom att skolan i sitt arbete och genom sin miljö utvecklar tolerans, självständighet, samarbetsvilja och personligt ansvarstagande. Att förmedla kritisk skolning är enligt utredningen huvudlinjen i gymnasiets undervisning. Som allmän regel för undervisningen bör gälla att objektivitetskravet sätts i centrum. Med objektiv undervisning menar utredningen, att urvalet av fakta och värderingar sker så allsidigt som möjligt och att det alltid överlåtes till eleven att acceptera eller förkasta en värdering. I de gränsfall, då tvekan kan råda huruvida ett faktum eller en värdering föreligger, bör diskussionen hållas öppen.

Gymnasieutredningen gör gällande, att i den allmänna debatten om ämnet religionskunskap och detta ämnes uppgifter på gymnasiet skymtat tankegångar som innebär att ämnets förekomst på gymnasiet, dess omfattning i timmar räknat och dess innehåll bör bedömas mot bakgrunden av religionens, särskilt kristendomens, betydelse för elevernas livsföring och för deras värderingar, oavsett dokumenterade krav och intressen.[2] Utredningen säger sig emellertid ha funnit att frågan om vilket religionsorienterande stoff som skall ingå i gymnasieundervisningen och den omfattning detta stoff skall få bör avgöras med hjälp av samma kriterier som utredningen tillämpar för övriga ämnen. Utredningen uttalar, att religionskunskapen från förutbildningssynpunkt låter sig motivera endast för en del av gymnasiet. De krav som samhällslivet ställer säges emellertid ha lett utredningen till den slutsatsen att gymnasiet oavsett förutbildningsuppgiften bör ge ungdomarna kulturell orientering utöver grundskolan omfattande bl. a. religiösa frågor. Därutöver anses gymnasiet böra ge ett historiskt och i vissa fall framåtblickande perspektiv på nämnda frågor. I fråga om det sätt, på vilket utredningen sökt realisera sitt ställningstagande, må här hänvisas till framställningen i utredningens huvudbetänkande[3] samt till utredningens förslag till läroplan för gymnasiet (SOU 1963:43). Målet för religionsundervisningen i gymnasiet anges i förslaget till läroplan sålunda:

[1] SOU 1963: 42 s. 201 f.
[2] Se SOU 1963: 42 s. 356 ff.
[3] SOU 1963: 42 s. 359 ff.

Gymnasiets undervisning i religionskunskap skall ge kännedom om religionens funktion i individens och samhällets liv samt insikt om de bärande idéerna i skilda religioner. Den skall behandla olika former av religiöst liv inom och utom kristendomen. Den skall samtidigt föra in i den problematik som präglar nutidens religiösa situation. På grundval av studium av bibliska texter skall den klargöra den kristna trons och etikens karaktäristiska innehåll och ställa detta i relation till andra livsåskådningar och till betydelsefulla problem i nutidens kultur och samhällsliv.

Förslaget till läroplan upptager också de huvudmoment, som avses skola behandlas, samt kursplan ävensom anvisningar och kommentarer rörande lärostoffet, verksamhetsformerna och hjälpmedlen i undervisningen.[1]

Två av gymnasieutredningens ledamöter har i reservation yrkat, att åt religionskunskap skall anslås sammanlagt tre veckotimmar i vardera av de humanistiska och samhällsvetenskapliga lärokurserna samt två veckotimmar såväl i den naturvetenskapliga lärokursen som i vardera av de tekniska och ekonomiska lärokurserna.[2] En annan ledamot framför samma förslag med undantag av att han för de ekonomiska och tekniska lärokurserna förordar en och en halv veckotimme för religionskunskap och filosofi tillsammans.[3]

Gymnasieutredningen föreslår, att den nuvarande *morgonsamlingen* avskaffas och ersättes med »gemensam samling».[4] Vid dylik samling, som ej avses skola förekomma varje dag, skall enligt förslaget ges information om skolans arbete och planerna härför, men samlingen skall därjämte kunna innehålla musikframföranden, visning av film, uppläsningar eller korta anföranden. Samlingen säges skola utformas så att den skänker känsla av samhörighet. Åsiktsfriheten får ej kränkas. Utredningen erinrar om att morgonsamlingen traditionellt haft ett innehåll med anknytning till religiösa och etiska frågor samt uttalar, att sådana frågor av många elever omfattas med stort intresse. Skolan bör enligt utredningen bidraga till att elevernas intresse i dessa avseenden tillfredsställs. Utredningen föreslår, att lokaler ställs till förfogande för samlingar av denna art, men uttalar, att dessa samlingar bör vara frivilliga — deltagandet bör vara beroende av varje enskild elevs initiativ.

Gymnasieutredningens förslag uppmärksammades vid *1963 års kyrkomöte*. Biskop Silén m. fl. yrkade sålunda i en motion (nr 70), att kyrkomötet måtte hos Kungl. Maj:t hemställa att vid avgivande av proposition rörande nyorganisation av gymnasiet måtte beaktas den synnerliga vikten av *dels* att inom gymnasiets allmänna sektor kristendomsämnets ställning icke försvagas utan ämnet beredes sådan plats på timplanen, att förutsättningar skapas för att det skall kunna fylla sin angelägna uppgift, *dels ock* att ämnet beredes fast plats inom gymnasiets ekonomiska och tekniska sektorer. På hemställan

[1] SOU 1963: 43 s. 184 ff.
[2] SOU 1963: 42 s. 923 ff.
[3] SOU 1963: 42 s. 926 ff.
[4] SOU 1963: 42 s. 404 f; SOU 1963: 43 s. 56.

av vederbörande utskott (andra tillf. utskottets bet. nr 20) biföll kyrkomötet motionen.

III. Fackskolan

År 1962 fattades beslut om att fackskolor skall upprättas såsom tvåårigа, frivilliga påbyggnader på grundskolan. En särskild utredning, fackskoleutredningen, vilken haft uppdrag att bl. a. överarbeta föreliggande förslag till läroplaner för fackskolor,[1] har år 1963 framlagt ett betänkande »Fackskolan» (SOU 1963:50), enligt vilket fackskolorna skall vara av tre slag: social fackskola, ekonomisk fackskola och teknisk fackskola. Utredningen föreslår, att i social och ekonomisk fackskola skall ingå ämnet livsåskådnings- och religionskunskap med två veckotimmar, förlagda till årskurs 2. Undervisningen i detta ämne skall enligt förslaget ha till syfte *dels* att orientera eleverna om väsentliga livsåskådningsmässiga, etiska och religiösa problem i nutiden och i samband därmed ge fördjupad kunskap om den kristna religionen och om viktiga icke kristna religioner *dels ock* att stimulera eleverna till egen eftertanke och självständigt ställningstagande i livsåskådningsfrågor med bibehållen tolerans mot andras uppfattning. Undervisningen säges skola vara objektiv i den meningen, att den meddelar sakliga kunskaper om olika uppfattningars innebörd och innehåll utan att auktoritativt söka påverka eleverna att omfatta någon viss åskådning. Såsom huvudmoment angives viktiga icke kristna religioner samt livsåskådningsmässiga, etiska och religiösa problem i nutiden. Fackskoleutredningens betänkande innehåller vidare förslag till disposition av studieplan samt anvisningar och kommentarer till kursplanen.[2] En av utredningens ledamöter ansåg, att även i teknisk fackskola borde beredas plats för ämnet livsåskådnings- och religionskunskap.[3]

B. Skyldigheten att deltaga i kristendomsundervisningen

Om elev tillhör trossamfund, som fått Kungl. Maj:ts tillstånd att i skolans ställe ombesörja religionsundervisning, skall eleven på föräldrarnas begäran befrias från att deltaga i undervisningen i kristendomskunskap (5 kap. 27 § andra stycket skollagen). Elev som erhållit sådan befrielse skall få religionsundervisning genom föräldrarnas försorg samt förete intyg om att han bevistat undervisningen. Sådan elev skall, om ej annat är stadgat, i fråga om betyg, intagning, uppflyttning och slutbetyg behandlas som om ämnet kristendomskunskap ej inginge i läroplanen (2 kap. 15 § skolstadgan). Vitsord, som kan ha angivits i intyg om religionsundervisning utanför skolan, införes ej i skolans betygskatalog eller i det av skolan utfärdade betyget.

Tillstånd att i skolornas ställe ombesörja religionsundervisning har med-

[1] Jfr ovan s. 57 och 64.
[2] Se SOU 1963: 50 s. 43, 53, 321 ff.
[3] SOU 1963: 50 s. 739 ff.

delats katolska kyrkan i Sverige samt mosaiska församlingarna i Stockholm, Göteborg och Malmö. Såsom villkor har därvid uppställts, att skolöverstyrelsen och vederbörande lokala skolmyndighet skall äga rätt att taga kännedom om undervisningen, att undervisningen skall — med den olikhet, som föranledes av skillnaden i religiös uppfattning — i huvudsak motsvara undervisningen i kristendomskunskap i skolorna samt att lärjungarna skall erhålla erforderligt intyg rörande undervisningen. Under liknande villkor har i enstaka fall elever tillhörande andra samfund erhållit befrielse från att deltaga i kristendomsundervisningen.

C. Undervisningen i grundskolan

I. Kristendomsundervisningens omfattning

Kristendomskunskap är obligatoriskt ämne i årskurserna 1—8 i grundskolan och upptar två undervisningstimmar i veckan i envar av dessa årskurser. I årskurs 9 undervisas i kristendomskunskap på de gymnasieförberedande, humanistiska, tekniska, merkantila och socialekonomiska linjerna men däremot icke på de allmänpraktiska, teknisk-praktiska och hushållstekniska linjerna eller på handelslinjen. På de förstnämnda linjerna upptar kristendomskunskapen en veckotimme.

Gällande timplaner för folkskolan upptar för kristendomskunskap två veckotimmar i envar av den sjuåriga folkskolans klasser. Enär det sammanlagda antalet veckotimmar för samtliga ämnen är något lägre i vissa av grundskolans årskurser än i motsvarande klasser i folkskolan, har kristendomsämnet relativt sett fått något större utrymme i grundskolan än i folkskolan.

Enligt timplanerna för realskolans allmänna bildningslinje läses kristendomskunskap på den treåriga linjen en veckotimme i klass 1 samt två veckotimmar i vardera av klasserna 2 och 3, på den fyraåriga linjen två veckotimmar i klass 1, en veckotimme i klass 2 och två veckotimmar i vardera av klasserna 3 och 4 samt på den femåriga linjen två veckotimmar i vardera av klasserna 1 och 2, en veckotimme i klass 3 och två veckotimmar i vardera av klasserna 4 och 5. Om grundskolans tre högsta årskurser — högstadiet — anses motsvara den treåriga realskolan, har vissa linjer i grundskolan således fått samma antal kristendomstimmar som realskolan, medan de mera praktiska linjerna i grundskolan fått färre sådana timmar än realskolan. Jämförelser försvåras dock av att realskolan har något kortare läsår än grundskolan (38 veckor mot 39 veckor) men något längre lästid per vecka. I jämförelse med försöksverksamheten med nioårig enhetsskola har emellertid de som övergår till de praktiska linjerna i årskurs 9 i grundskolan fått utökad undervisning i kristendomskunskap. Enligt timplanerna för försöksskolan upptar nämligen kristendomskunskap endast en veckotimme i klass 8 men två veckotimmar på de allmänna och gymnasieförberedande linjerna av

klass 9; av skolöverstyrelsen utfärdad förebild till timplan för yrkesförberedande linje i försöksskolans klass 9 upptar däremot inte ämnet kristendomskunskap.

II. Undervisningens innehåll

Allmänna uttalanden

Enligt skollagen (1 §) har den genom samhällets försorg bedrivna undervisningen av barn och ungdom till syfte att meddela eleverna kunskaper och öva deras färdigheter samt att i samarbete med hemmen främja elevernas utveckling till harmoniska människor och till dugliga och ansvarskännande samhällsmedlemmar.

I läroplanen för grundskolan uttalas, att den enskilde eleven står i centrum för skolans fostrande verksamhet. Skolans personlighetsfostrande roll betonas. Att hjälpa varje elev till en allsidig utveckling är riktpunkten för skolans arbete. Detta innebär, att skolan med aktning för elevens människovärde och kännedom om hans individuella egenart och förutsättningar skall söka främja hans personliga mognande till en fri, självständig och harmonisk människa. Skolan skall således ge individuell fostran. Men skolan skall också ge social fostran. För att människan skall kunna finna sig till rätta i tillvaron måste hon redan under skoltiden få öva sig att leva i gemenskap med andra och förbereda sig för sitt liv som framtida familjebildare och aktiv medborgare i morgondagens samhälle.

Enligt läroplanen kan växlingar i kultursituationen medföra, att frågan om den grundläggande bildningens lämpliga innehåll från tid till annan kan behöva omprövas. Dock anses obestridligt, att den gemensamma referensram, som grundskolan vill ge alla medborgare, i dagens komplicerade samhälle måste omsluta ett rikare innehåll än förr. Jämte grundläggande språk- och räknefärdigheter skall skolan ge eleverna en vidgad kännedom om naturens och kulturens värld. Bl. a. skall den genom en av saklighet präglad undervisning i kristendomskunskap och i ämnen av samhälls- och naturorienterande slag föra dem in i den omgivande verkligheten och i det förflutna, söka klargöra sambandet mellan det förflutna och det närvarande samt orientera dem i livsåskådningsfrågor.

Betydelsefulla inslag i skolans strävan att främja viljelivets utveckling säges vara att skapa självtillit hos eleven, befrämja hans initiativkraft och hans förmåga att med noggrannhet och uthållighet arbeta för att nå uppställda mål samt utveckla hans beredskap till gott samarbete med andra. Genom sin etiska fostran skall skolan ge honom en god uppfattning om de moraliska normer, som måste gälla i sammanlevnaden mellan människor och som bär upp rättsordningen i ett demokratiskt samhälle. Han måste bli fullt medveten om innebörden av etiska begrepp som rättvisa, ärlighet, hänsyn och tolerans och om konsekvenserna av brott mot lagar och föreskrifter. Skolan bör själv så långt möjligt fungera efter normer, som eleverna accep-

terar, och regler, som de själva är med om att utforma. De motsättningar, som i vissa avseenden kan föreligga mellan ungdomens och de vuxnas normer och sederegler, bör skolan ta upp till diskussion och söka utjämna.

I läroplanen uttalas, att skolan har möjligheter att genom sin verksamhet skapa en aktiv kulturmiljö i vårt land och göra tillvaron mera innehållsrik för människorna. Sålunda faller bl. a. på skolans lott att väcka de ungas intresse inför de stora och gemensamma grundfrågor som gäller livsåskådning och samhällsuppfattning.

I läroplanen framhålles, att skolans sociala fostran skall grundlägga och vidareutveckla sådana egenskaper hos eleverna, som i en tid av stark utveckling kan bära upp och förstärka demokratiens principer om tolerans, samverkan och likaberättigande mellan kön, nationer och folkgrupper. Att väcka respekt för sanning och rätt, för människans egenvärde, för människolivets okränkbarhet och därmed för rätten till personlig integritet är en huvuduppgift också för den sociala fostran, som skolans verksamhet skall omfatta. Skolan måste även bland de unga skapa ökad förståelse för människors liv och villkor inom andra, längre bort liggande samhällsbildningar och lära dem inse betydelsen av goda mellanfolkliga relationer och internationell samverkan.

I de av skolöverstyrelsen utfärdade anvisningarna till läroplanen uttalas beträffande förhållandet mellan lärare och elever bl. a., att det skulle strida mot skolans målsättning om skolan genom att utöva våld på individernas naturliga växt och genom att utsätta dem för kraftig suggestion skulle söka att av en grupp individer skapa ett uniformt kollektiv. När eleven lämnar skolan, bör han göra detta med ökade kunskaper och vidgad livssyn, med förutsättningar för fortsatta studier eller för verksamhet inom yrkeslivet samt med känsla för hänsyn och ansvar men med sin individualitet och sin särprägel intakta.

Kristendomskunskap tillhör jämte hembygdskunskap, samhällskunskap, historia, geografi och naturkunskap de s. k. orienteringsämnena. I de av skolöverstyrelsen utfärdade anvisningarna till kursplanerna uttalas, att en av den obligatoriska skolans uppgifter är att ge kunskaper om den omgivande verkligheten och om människornas liv och verksamhet förr och nu. I vår tid utvecklas naturvetenskaperna i allt snabbare takt, och även de humanistiska vetenskapernas innehåll förändras snabbt. Enligt anvisningarna måste skolan därför räkna med att endast ett mycket begränsat mått av de kunskaper den meddelar eleverna kommer till livslång användning. Undervisningen inom orienteringsämnena säges under sådana förhållanden böra inriktas mera på att hos eleverna grundlägga förståelse än på att ge dem ett stort förråd av kunskaper om fakta. En orientering i livsåskådningsfrågor ingår enligt anvisningarna i olika form och omfattning huvudsakligen i kristendomskunskap men även i övriga orienterande ämnen. I anvisningarna uttalas vidare bl. a., att arbetet inom alla orienteringsämnena avser att hjälpa eleverna till

en allt större förmåga att tänka självständigt och personligt ta ställning, att söka förstå och respektera det som är annorlunda, det som avviker från deras egna vanor och deras egen uppfattning, att utöva självkritik, att se sig själva i ett socialt sammanhang, att vilja och kunna samarbeta samt att tillägna sig en alltmera odlad smak.

Kristendomsundervisningen

I de av Kungl. Maj:t fastställda kursplanerna för grundskolan anges kristendomsundervisningens *mål* på följande sätt:

Undervisningen i kristendomskunskap har till uppgift att orientera eleverna om de bibliska skrifternas huvudsakliga innehåll, om kristen tro och etik, om huvuddragen av kristendomens historia och samfundsformer samt om viktiga icke-kristna religioner. Den skall också ge kännedom om de strömningar, som satt de religiösa sanningarnas värde i fråga, samt ge inblick i nutidens etiska och religiösa grundfrågor och tankeströmningar. Undervisningen skall vara objektiv i den meningen, att den meddelar sakliga kunskaper om olika trosåskådningars innebörd och innehåll utan att auktoritativt söka påverka eleverna att omfatta en viss åskådning. Den skall vara präglad av vidsynthet och tolerans. Den bör ske på ett sådant sätt, att eleverna uppfattar frågeställningarnas allvar och betydelse, och så, att den främjar deras personliga utveckling och bidrar till att skapa förståelse för värdet av en personlig livsåskådning liksom förståelse och respekt för olika uppfattningar i livsåskådningsfrågor.

Arbetet i kristendomskunskap bör inriktas på att bibringa eleverna sådana färdigheter, att de kan självständigt förvärva kunskaper.

Den av Kungl. Maj:t fastställda kursplanen anger vilka *huvudmoment* som skall behandlas på grundskolans olika stadier. På *lågstadiet* skall förekomma samtal i för barnen lämpliga etiska och religiösa ämnen, varjämte behandlas enkla berättelser ur Bibeln, något om kyrkliga högtider och nutida kristen sed samt några för barnen lämpliga psalmer och sånger.

På *mellanstadiet* behandlas ur gamla testamentet ett urval av berättelser och texter, som belyser väsentliga sidor av den gammaltestamentliga religionen, särskilt profeternas förkunnelse, eller som har allmänkulturellt intresse. Ur nya testamentet upptages religiösa och sociala förhållanden i Palestina på Jesu tid, varjämte behandlingen av Jesu liv och verksamhet fortsättes. Vidare behandlas den första församlingen i Jerusalem och kristendomens första utbredning samt ett urval Jesusord och liknelser så valda, att de ger en samlad bild av Jesu gärning och budskap, ävensom välkända Paulusord. Ur kristendomens historia läses berättelser och tidsbilder från äldsta tid till omkring år 1800. Särskilt uppmärksammas karakteristiska drag i gudstjänst- och fromhetsliv samt i folk- och kulturliv. I anslutning därtill läses om betydelsefulla personer och händelser. Vidare behandlas psalmboken och kyrkoåret samt läses något om religiösa uppfattningar och förhållanden samt därmed sammanhängande seder och bruk inom icke-kristna religioner. Såsom huvudmoment för mellanstadiet angives också samtal i för

eleverna lämpliga etiska och religiösa ämnen i anslutning antingen till undervisningen i övrigt eller till händelser och företeelser, som på annat sätt blivit aktuella för eleverna.

På *högstadiet* behandlas kristendomens historia under 1800- och 1900-talen. Vidare läses skildringar av det religiösa livets gestaltning inom olika kristna kyrkosamfund och inom viktiga nutida icke-kristna religioner. Därjämte behandlas den kristna missionen med tonvikt på dess arbete i nutiden. I bibelkunskap ges på högstadiet en fördjupad framställning av den bibliska religionens historia och de bibliska skrifternas grundtankar med tonvikt på gamla testamentets profeter, Jesu verksamhet och förkunnelse samt Paulus' liv och förkunnelse. Vidare förekommer en sammanfattande behandling av såväl den kristna tros- och livsuppfattningen, med beaktande av dess förhållande till kultur- och samhällsliv, som andra livsuppfattningar. Såsom huvudmoment för högstadiet anges även de antika kulturfolkens religioner.

För samtliga stadier upptages såsom huvudmoment även studiebesök samt arbete med olika slag av studie- och arbetsmaterial.

Till huvudmomenten har skolöverstyrelsen fogat förslag till disposition av en studieplan. I detta förslag har, med fördelning på de olika årskurserna, angivits vad som lämpligen kan behandlas under de olika huvudmomenten. Skolöverstyrelsen har också utfärdat *anvisningar och kommentarer* till den av Kungl. Maj:t fastställda kursplanen. I dessa anvisningar framhålles, att kristendomen är en väsentlig del av grundvalen för de religiösa, etiska och sociala värderingar, som vår kultur, vårt samhälle och vår samlevnad bygger på, och att kunskap om den är nödvändig för förståelsen av västerlandets kultur- och samhällsliv såväl i gångna tider som i nutiden. Skolans religionsundervisning måste därför i vår kulturmiljö i första hand vara en undervisning om kristendomen, men även kunskap om de icke-kristna religionerna hör till den orientering, som skolan skall ge. Detta säges vara särskilt angeläget i en tid, då kontakterna mellan folk och kulturer blir allt livligare och alltmera oumbärliga.

Enligt anvisningarna skall undervisningen i kristendomskunskap, liksom undervisningen i andra ämnen, även ha en fostrande inverkan på individen. Genom det stoff som behandlas aktualiseras frågor, som rör elevernas egen livsinställning. Normer och livsideal, som är av betydelse för deras personliga utveckling och som fostrar till sanningssökande och livsallvar, kan härigenom förmedlas. Undervisningen skall samtidigt ge en inblick i nutidens religiösa och etiska grundfrågor i nära anslutning till sådana problem av personlig och social natur, som är eller kan bli aktuella för eleverna. Därvid skall de också få kännedom om de strömningar, som satt de religiösa sanningarna i fråga. De etiska kraven bör framställas så, att eleverna icke uppfattar dem som godtyckligt givna utan ser dem växa fram ur samlevnadens villkor. De väcker då till ansvar utan att förknippas med fruktan eller

förlamande skuldkänslor. En ensidigt moraliserande undervisning bör undvikas.

I anvisningarna framhålles, att kristendomsundervisningen måste bedrivas så, att den icke kränker den enskildes rätt till tanke- och trosfrihet. Därför skall den vara objektiv i den meningen, att den meddelar sakliga kunskaper om olika trosåskådningars innebörd och innehåll utan att auktoritativt söka påverka eleverna att omfatta en viss åskådning. Den fundamentala principen skall även här upprätthållas, att eleverna skall fostras till självverksamhet, självständigt tänkande och personligt ställningstagande. Undervisningen bör, genom att med saklighet och tolerans ge eleverna kännedom om skilda åskådningar, hos dem grundlägga förståelse och respekt för oliktänkande samt hjälpa dem själva fram mot en personlig livsuppfattning. Läraren bör städse erinra sig, att de hem, från vilka eleverna kommer, ofta företräder olika uppfattningar i de frågor som behandlas. Han bör sorgfälligt undvika allt som kan verka som sårande angrepp på andras åskådning.

Enligt anvisningarna skall Bibeln stå i centrum för undervisningen. Framför allt bör undervisningen ge eleverna en samlad bild av Jesu person, hans liv och förkunnelse. Vid stoffurvalet bör hänsyn tas till det religiösa, etiska och kulturhistoriska värde, som lärostoffet kan anses äga. Bibeltexter bör på varje stadium väljas så, att eleverna kan uppfatta deras etiska och religiösa innehåll. Det är av vikt, att undervisningen inte får en ensidigt historisk inriktning, så att religionens betydelse synes ligga i det förflutna. Läraren bör i sin undervisning söka finna beröringspunkter med livet i hem, skola och samhälle.

Även andra livsuppfattningar än den kristna, också sådana som satt de religiösa sanningarnas värde i fråga, bör enligt anvisningarna ha sin plats i undervisningen. Detta kan på låg- och mellanstadierna endast ske genom att läraren, där tillfälle ges — t. ex. i anslutning till elevernas frågor eller invändningar — tar upp sådana synpunkter i samtal med eleverna. Därvid bör läraren söka klargöra för eleverna värdet av en personlig livsuppfattning, de skilda uppfattningarnas innebörd och framför allt söka hjälpa dem att förstå, varför människor har olika uppfattningar i dessa frågor. På högstadiet blir det större möjligheter att behandla från kristendomen avvikande eller mot religionen kritiska uppfattningar.

I anvisningarna uttalas, att på lågstadiet bör undervisningen så långt möjligt anknyta till barnens egen värld, hemmet, kamraterna och skolan samt till söndagens gudstjänst, hembygdens kyrka och årstiderna. Undervisningen skall vara konkret och livfull, så att den tillgodoser barnens behov av emotionell upplevelse, och den skall bidra till att ge dem trygghet och glädje. Abstrakta uttryck och formuleringar, som eleverna på detta stadium inte är mogna att uppfatta, bör undvikas. Även på mellanstadiet bör undervisningen i religionskunskap huvudsakligen begränsas till kristendomen. Eleverna har

ännu ej den mognad och kringsyn, som är en förutsättning för att de skall kunna tillgodogöra sig en vidare orientering. Till undervisningen om främmande världsdelar i geografi bör emellertid i kristendomskunskap fogas en första orientering om religiösa förhållanden hos berörda folk.

Den orientering om de viktigaste nutida icke-kristna religionerna, som skall ges på högstadiet, bör enligt anvisningarna på samma sätt som undervisningen om de olika kyrkosamfunden präglas av en strävan efter saklighet och objektivitet. Studiet skall ge eleverna en grundläggande kännedom om nutida, levande religiositet av icke-kristen karaktär.

I årskurs 9 skall ges en sammanfattande framställning såväl av den kristna tros- och livsuppfattningen — med beaktande av dess förhållande till kultur- och samhällsliv — som av andra livsuppfattningar. Uppgiften är enligt anvisningarna att låta orienteringen omfatta både kristendomen och andra livsåskådningar, som är aktuella i vår kultursituation och som därför kan framträda som alternativ till kristendomen. Det är av vikt, att andra uppfattningar än den kristna erhåller samma sakliga behandling som den kristna samt att man därvid klargör för eleverna vilka möjligheter som numera föreligger för människor med en icke-religiös livsåskådning att få viktiga händelser i sitt liv stadfästa på annat sätt än genom religiösa kulthandlingar. Undervisningen bör ej inriktas på att vederlägga den ena eller den andra åskådningen utan på att klargöra deras innebörd och vad som talar för eller emot dem. Samtalet eller diskussionen blir därvid det naturliga undervisningssättet. I samtalen bör också lärarens egen uppfattning få komma till uttryck, men han bör ej framställa denna som den enda möjliga utan stimulera eleverna till självständig eftertanke och eget omdöme. Eleverna bör få klart för sig, att det även på detta område krävs kunskap och insikt.

På de linjer av årskurs 9, där ämnet kristendomskunskap icke förekommer, bör enligt anvisningarna livsåskådningsfrågor behandlas vid undervisningen i svenska, samhällskunskap och biologi.

D. Undervisningen i det allmänna gymnasiet

I. Kristendomsundervisningens omfattning

Kristendomskunskap är obligatoriskt läroämne vid allmänt gymnasium. Enligt gällande timplaner läses kristendomskunskap på det fyraåriga gymnasiet två veckotimmar i ring I, en veckotimme i ring II och två veckotimmar i vardera av ringarna III och IV samt på det treåriga gymnasiet (även inom försöksgymnasiet) en veckotimme i ring I och två veckotimmar i vardera av ringarna II och III.

II. Undervisningens innehåll

Allmänna uttalanden

Det i det föregående[1] återgivna uttalandet i skollagen (1 §) rörande syftet med den genom samhällets försorg bedrivna undervisningen äger tillämpning

[1] Ovan s. 83.

även i fråga om gymnasiet. I skolstadgan (11 kap. 1 §) uttalas vidare bl. a., att undervisningen vid gymnasium är avsedd att giva ungdom vidgad och fördjupad allmänbildning.

Skolöverstyrelsen har fastställt allmänna anvisningar för undervisning och fostran på skolans högre stadier. I anvisningarna framhålles, att skolans uppgift är både att undervisa och att fostra. Skolan skall ge såväl individuell som social fostran och utbildning. Det konkreta innehållet i denna fostran och utbildning måste enligt anvisningarna präglas av de grundläggande värdenormer, som gäller i samhället. »Liksom moraliska och över huvud taget andliga värden utgör grundvalen för all individuell fostran, bygger samhällelig fostran på sådana gemensamma grundläggande värden som rättigheter och skyldigheter utan hänsyn till exempelvis ras, kön, religion, politisk eller annan uppfattning, tolerans mot oliktänkande och olikartade människor, tanke- och yttrandefrihet samt samarbete under demokratiska former.» Den allmänna fostran tillgodoses i första hand genom själva arbetslivet i skolan. Vidare innefattar de olika skolämnena i sig moment av allmänt fostrande betydelse. Detta gäller såväl teoretiska och praktiska läroämnen som övningsämnen. De kan bidraga till att utveckla iakttagelseförmågan, skärpa omdömet, skänka estetisk skolning, stimulera till skapande verksamhet och inge respekt för ideella värden.

En av skolans viktigaste uppgifter säges i anvisningarna vara att för den uppväxande ungdomen klargöra värdet av att leva i ett fritt land och att verka i ett folkstyrt rättssamhälle. Även internationella sammanhang har skolan att beakta. Eleverna bör lära sig betrakta det svenska samhället som en del av världssamhället, och i medborgarfostran bör ingå fostran till världsmedborgare i den anda som framgår av FN:s förklaring om de mänskliga rättigheterna. Ämnen sådana som kristendomskunskap, modersmålet, historia med samhällslära och geografi liksom språken anses, om undervisningen utformas rätt, vara särskilt ägnade att bidraga till en sådan fostran.

Vidare skall skolan i sin undervisning ge aktuella aspekter på samhällsproblemen. Läraren bör ge verklighetsunderlag åt undervisningen genom att bl. a. söka kontakt med representanter för arbetsmarknadens organisationer och för folkrörelserna för att erhålla medverkan i undervisningen med diskussioner och aktuell information. Bland folkrörelserna bör t. ex. de religiösa rörelserna, bildnings- och idrottsrörelserna samt nykterhetsrörelsen på detta sätt kunna göras aktuella och levande för lärjungarna.

Den ökade kontakt mellan skola och samhälle, som undervisningen kan ge, bör enligt anvisningarna göra det lättare för eleverna att växa in i det samhällsliv, i vilket de efter slutad skolgång skall göra en egen insats. Den bör även kunna göra dem medvetna om värdet av att tillhöra ett samhälle, där åsiktsbildning och opinionsyttringar är fria och obundna och där man respekterar individens rätt att efter eget bedömande välja ståndpunkt i viktiga samhälleliga frågor.

I fråga om de teoretiska ämnenas fostrande betydelse uttalas i anvisningarna, att varje ämne i skolan, som en elev får positiv kontakt med och förståelse för, har sin betydelse också för hans personliga utveckling. Sålunda framhålles beträffande kristendomskunskap och filosofi, att i dessa ämnen öppnar sig livs- och världsåskådningsfrågor med vida perspektiv.

Kristendomsundervisningen

Kristendomsundervisningens mål anges i kursplanen för gymnasiet sålunda:

Undervisningen i kristendomskunskap har till uppgift att på ett sätt, som manar lärjungarna till allvarlig eftertanke i religiösa och etiska frågor, fördjupa deras insikter i den bibliska litteraturen och dess grundtankar, vidga deras kunskap om huvuddragen i kristendomens historia, insätta kristendomen i det religionshistoriska, allmänkulturella och sociala sammanhanget, orientera i nutidens religiösa förhållanden samt giva en systematisk framställning av kristen tro och etik under beaktande av aktuella frågeställningar i kultur- och samhällsliv.

I kursplanen föreskrives rörande kursfördelningen på *fyraårig linje,* att i ring I skall ges en religionshistorisk översikt beträffande forntidens religiösa föreställningar. I bibelkunskap ges såsom inledning till studiet av Nya testamentet en kort översikt av grundtankarna i Gamla testamentets religion samt senjudendomen. Vidare behandlas Jesu liv och förkunnelse, den apostoliska tiden samt Nya testamentets skrifter. I ring II behandlas huvuddragen av gamla tidens, medeltidens och reformationstidevarvets kyrkohistoria. I ring III läses huvuddragen av kyrkohistorien från omkring år 1600 till omkring år 1900. Därjämte behandlas kristendomen i nutiden: de kristna huvudkyrkorna; svenskt kyrkoliv, innefattande såväl svenska kyrkan som övriga trossamfund; ekumeniska strävanden; världsmissionen och de viktigaste utomkristna religionerna i nutiden med huvudvikten lagd på primitiv religion, indisk religion och muhammedanismen. I ring IV behandlas tros- och livsåskådningsfrågor: systematisk framställning av kristen tro och etik i anknytning till studium av bibliska texter; aktuella livsåskådningsproblem.

På *treåriga linjen* är kursfördelningen densamma som i ringarna II—IV på den fyraåriga linjen.

I de av skolöverstyrelsen utfärdade *metodiska anvisningarna* uttalas, att de allmänna synpunkter, som i de metodiska anvisningarna för realskolan anlagts på undervisningen i kristendomskunskap, i tillämpliga delar skall gälla även undervisningen på högre stadium. Enligt dessa anvisningar bör undervisningen ske på sådant sätt, att eleverna uppfattar frågeställningarnas allvar och betydelse. I anvisningarna framhålles ytterligare att undervisningen i kristendomskunskap har till uppgift att meddela kunskap om kristendom men också har ett fostrande syfte. Ämnet skall fostra till sanningssökande och ansvarskänsla. De centralt religiösa och etiska kursmomenten bör genom själva sitt innehåll prägla undervisningen med det allvar och den helgd, som naturligt hör samman med ämnet.

Kristendomsläraren får enligt anvisningarna inte stå främmande eller oförstående inför den grunduppfattning av kristendomen, som vårt folk omfattar och på vilken vårt rättssamhälle och vår kultur utvecklats. Läraren skall också i all sin undervisning bemöda sig om objektivitet och låta varje företeelse gälla för vad den är samt självfallet avhålla sig från stötande omdömen om oliktänkande. Även om han icke döljer sin egen uppfattning i den ena eller andra frågan, bör han icke söka påverka elevernas ställningstagande utan medverka till att lärjungarna får bästa möjliga förutsättningar för en självständig personlighetsutveckling.

I de metodiska anvisningarna för gymnasiet framhålles bl. a., att framställningen av de kristna trostankarna genomgående bör vara inriktad på att låta dessa tankars religiösa och etiska halt komma till sin rätt. Ett inlärande av kristendomens trossatser och teologiska formuleringar är ofruktbart, om det inte sker under förståelse för den religiöst inspirerande kraft, som kommer till uttryck i dessa. Särskilt anses man ha anledning att observera kravet på att evangeliets verkliga budskap med dess ursprungliga paradoxialitet av religiös och etisk art framföres, i det att de svårigheter av mestadels intellektuell natur undanröjes, som icke är ursprungliga utan har tillkommit först genom den moderna vetenskapens förändring av världsbilden.

Enligt anvisningarna bör i kristendomsundervisningen olika moderna livsåskådningar behandlas företrädesvis i konfrontation med kristen livsuppfattning, förslagsvis i sådana sammanställningar som kristendom och idealism, skapelsetro och utvecklingslära, nietzscheansk övermänniska och kristen trosmänniska, kristen och sekulariserad syn på samhällsproblem. Denna konfrontation bör ske i saklighetens intresse, för att de olika uppfattningarnas innebörd skall framträda desto klarare. Inte minst på grund av den starka splittring, som kännetecknar det andliga nutidsläget, är det enligt anvisningarna önskvärt, att man också vid dessa jämförelser så mycket som möjligt inriktar sig på att finna något gemensamt bakom de olika ståndpunkterna. Något sådant föreligger i den uppfattningen att en livsåskådning har sitt egentliga värde blott när den framträder såsom en personligt uppriktig övertygelse, vunnen genom fri, d. v. s. sakligt grundad, av ovidkommande inflytelser opåverkad avgörelse. Denna gemensamma grundvärdering bör komma till uttryck vid den pedagogiska behandlingen av livsåskådningsfrågorna, icke blott så, att den erkännes och påpekas, utan framför allt så, att den får sätta sin prägel på själva andan i undervisningen.

E. Morgonsamlingen

Enligt skolstadgan (5 kap. 35 §) skall i grundskolan före dagens första lektion för morgonsamling användas en tid av högst 10 minuter eller, om samlingen är gemensam för flera klasser eller eljest särskilda skäl är därtill, högst 15 minuter. Gemensam morgonsamling ledes i den ordning rektor be-

stämmer av lärare i kristendomskunskap, annan därtill villig lärare eller annan lämplig person. Dessa bestämmelser äger tillämpning även i fråga om allmänna gymnasier men däremot icke beträffande tekniska gymnasier och handelsgymnasier (11 kap. 20 § skolstadgan). De nu nämnda föreskrifterna om morgonsamling har samma innehåll som motsvarande bestämmelser i folkskolestadgan.

Enligt skollagen (5 kap. 27 § första stycket) må elev på föräldrarnas begäran befrias från att deltaga i morgonsamling, om skäl är därtill. Detta lagrum fick, såsom förut nämnts,[1] sin gällande lydelse på hemställan av det särskilda utskott, som vid 1962 års riksdag behandlade bl. a. propositionen med förslag till skollag.

Särskilda anvisningar rörande morgonsamlingens anordnande i grundskolan är under förberedande och torde komma att utfärdas under den närmaste tiden. I övrigt återfinnes anvisningar för morgonsamlingen dels, tämligen kortfattat, i undervisningsplanen för rikets folkskolor dels ock i de av skolöverstyrelsen fastställda allmänna anvisningarna för undervisning och fostran på skolans högre stadier. I sistnämnda anvisningar uttalas, att skolans morgonsamling skall utformas på ett värdigt sätt. Den bör skänka inre samling, uppbyggelse och en känsla av gemenskap och på så sätt ge en god utgångspunkt för dagens arbete. Dess traditionella form — ett kort anförande, föregånget och efterföljt av unison sång — anses fortfarande komma att bli den vanligaste, men omväxling bör eftersträvas. Det anförande, som oftast utgör morgonsamlingens tyngdpunkt, kan anknytas till ett bibelord, en psalm eller annan religiös text men också till skönlitteratur, som mera allmänt berör för ungdom aktuella problem. I många fall kan det vara lämpligt att under en sammanhängande serie behandla ett genomgående tema. Så kan exempelvis en rad olika fromhetsriktningar eller skiftande former av religiöst liv i nutiden belysas. Det kan också vara tacksamt att skildra några bibliska eller kyrkohistoriska gestalter eller att vidga perspektivet genom att någon gång dröja vid centrala tankar i icke kristna religioner och livsåskådningar. Ibland kan morgonsamlingen ägnas minnet av en historisk tilldragelse eller personlighet eller anknyta till aktuella händelser och problemställningar, som kan fängsla de ungas uppmärksamhet och rikta deras tankar mot spörsmål av betydelse för deras egen utveckling och för mänsklig samlevnad. Olika strävanden att övervinna motsättningar mellan folken förtjänar att i lämpliga sammanhang beröras. Kyrkoårets rytm liksom årstidernas växlingar bör uppmärksammas och tillfällen att skapa särskild stämning, exempelvis under advent, tillvaratagas.

Enligt anvisningarna bör eleverna stimuleras att medverka i morgonsamlingen genom inslag av musik eller uppläsning eller att själva helt och hållet ansvara för morgonsamlingen. Inte alltför sällan kan lämpligen ett rent sång-

[1] Ovan s. 68.

eller musikprogram förekomma eller samlingsstunden få en liturgisk utformning med växelsång, solopartier och textläsning. Av väsentlig betydelse är att eleverna aktivt deltar i psalmsången.

I ett specialnummer av publikationen Aktuellt från skolöverstyrelsen år 1961 (nr 4) har sammanställts ett antal redogörelser för skilda former av morgonsamlingar, som vid sidan av mera traditionella prövats vid olika läroverk. Bl. a. ges exempel på serier med genomgående tema, såsom t. ex. presentation av olika trossamfund (kristna och andra), föredragsserier rörande kristendomen i samhällslivet och människokunskap samt musikserier belysande kyrkomusikens historia och främmande religioners musik.

KAPITEL 3

Skola och kristendomsundervisning i skilda länder

A. Inledning

I alla länder befinner sig i vår tid skolväsendet under stark omdaning. Skolreformer är överallt i gång med huvudsyfte att bredda undervisningen, så att den kommer allt fler till del, och att förändra dess innehåll, så att den anpassas till ett samhälle, som befinner sig i ständig förändring.

Att i ett sådant läge skapa sig en klar uppfattning om kristendomsundervisningens ställning i skilda länders skolor är mycket svårt. Ständiga förändringar sker både i skolorganisation och kursplaner. Uppgifter, som man kan finna i handböcker, kan efter kort tid redan vara föråldrade, eftersom nya skollagar och skolförordningar ständigt utkommer.

En svensk bok med jämförande översikt av skolorganisation i skilda länder är »Skola och undervisning i Sverige och andra länder», utgiven av C. E. Sjöstedt och W. Sjöstrand 1952 (3 uppl. 1962). Endast i förbigående beröres där kristendomsundervisningen.

Medan Sjöstedt-Sjöstrands bok endast omfattar ett begränsat antal länder, får man i UNESCO:s »World Survey of Education», utgiven i tre omfångsrika delar 1955, 1958, 1961, en verkligt världsomfattande översikt av skolorganisation. Några speciella upplysningar om kristendomsundervisning får man dock inte där.

I London utges »The Year Book of Education», som ägnade 1951 års årgång åt en världsöversikt av religiös och moralisk fostran. Bidragen från olika länder och religioner är ojämna, innehåller ibland redogörelser, ibland diskussionsinlägg. Man kan numera inte lita på att de uppgifter som man där finner är aktuella.

»Study of Discrimination in Education», publicerad av C. Ammoun på uppdrag av Förenta Nationerna 1957, innehåller kortfattade notiser om kristendomsundervisningens ställning i åtskilliga länder.

I Frankrike publicerades 1960 »Encyclopédie pratique de l'éducation en France», som utförligt redogör för bl. a. religions- och moralundervisningens problem i Frankrike men också ger utblickar över andra länder.

Inom den evangeliska kyrkan i Tyskland utgavs 1961 »Pädagogisches Lexikon», som främst ger upplysningar om teologisk-pedagogiska förhållanden i Tyskland men även innehåller en internationell utblick.

I USA utgav W. W. Brickman och Stanley Lehrer 1961 boken »Religion,

government and education», som främst behandlar amerikansk problematik men också ger en ganska fullständig men kortfattad världsöversikt av problemet kyrka—stat—skola.

Dessa översiktsverk och uppslagsböcker har utnyttjats för denna undersökning. Men man finner ofta vid kontroll, att handboksuppgifter långt ifrån alltid är riktiga. Det gäller ju också att inte endast få uppgifter om vad lagar och förordningar innehåller utan att också få något intryck av hur den fungerande verkligheten svarar mot förordningarna, slutligen också att få en uppfattning om vad som är föremål för debatt.

Personlig kontakt med förhållandena i de skilda länderna är nödvändig för att man skall kunna ge en rättvisande bild. I några av de länder denna undersökning omfattar har redogöraren haft tillfälle göra studiebesök av kortare eller längre varaktighet. I de övriga länderna har på annat sätt personlig kontakt med lärare och ledare inom skola och kristendomsundervisning uppnåtts. Genom dessa har också erhållits anvisning på studiematerial: lagtexter, religionspedagogisk litteratur, läroböcker och handledningar, tidskriftsartiklar. En del upplysningar har erhållits direkt genom brev.

Redogörelsen har begränsats till länder som ligger oss nära. De nordiska grannländerna behandlas, vidare de tre viktigaste länderna inom den västeuropeiska kulturkretsen: Tyskland (dels Förbundsrepubliken, dels Demokratiska Republiken), Storbritannien (dels England, dels Skottland), samt Frankrike. Bland övriga länder behandlas Nederländerna som exempel på hur svårigheter kring skolans kristendomsundervisning kan leda till ett pluralistiskt skolsystem, samt Amerikas förenta stater, vars skolväsen och skoldebatt länge stått i centrum för svenskt skolintresse.

Framställningen följer för varje land den ordningen, att uppmärksamheten först riktas på det allmänna organisatoriska förhållandet kyrka—stat—skola. Därefter undersökes kristendomsundervisningens situation vid de allmänna skolorna, varvid inget avseende fästes vid den för detta sammanhang mindre betydelsefulla frågan om kommunal eller statlig ledning. Till sist behandlas privata skolor, varvid intresset särskilt riktas mot kyrkans andel i dessa skolor.

Länderna behandlas i bokstavsordning:

Amerikas förenta stater
Danmark
Finland
Frankrike
Nederländerna
Norge
Storbritannien. I. England och Wales. II. Skottland
Tyskland. I. Tyska demokratiska republiken. II. Tyska förbundsrepubliken.

Undersökningen avslutas med en sammanfattande systematisk översikt, varvid till sist några jämförande synpunkter på svenska och utländska förhållanden anförs.

B. Amerikas Förenta Stater

Alltsedan tillkomsten av Amerikas förenta stater har man där ansett sig vara ett föregångsland i fråga om relationerna kyrka—stat. I motsättning till det i Europa vanliga statskyrkosystemet införde USA från början åtskillnad mellan kyrka och stat. Anledningarna var många. En var den faktiska splittringen mellan de existerande kyrkosamfunden. Ingen kyrka var självklart dominerande. En annan var upplysningstänkandets förnuftskritik av kyrkliga dogmer och dess betoning av individens tanke- och yttrandefrihet. Att unionen USA sålunda från början sökte genomföra åtskillnad mellan kyrka och stat hindrade dock inte, att statskyrkosystem kunde upprätthållas och länge upprätthölls i åtskilliga delstater.

Ofta framställs frigörandet av kyrkan från staten och betoningen av religiös individualism som Förenta Staternas främsta bidrag till kyrkohistorien. Man frångick den tradition som inletts av Konstantin den store. Europas stater måste efter hand följa efter, följa USA:s exempel och bryta med den konstantinska traditionen, menade man, och menar många amerikaner fortfarande.

Utvecklingen har emellertid tydligt visat, att absolut åtskiljande av kyrka och stat inte gått att helt genomföra. Statens och kyrkans intressen möts på en mängd punkter, och meningsmotsättningarna kring vad bestämmelsen om åtskillnad då skall innebära har blivit och är alltjämt stora. Störst har dessa meningsmotsättningar blivit beträffande skolan. Relationerna stat—kyrka—skola är, skriver professor John C. Bennett i sin bok »Christians and the state» (1958) »i dag det mest bekymmersamma och förvirrande området i allt amerikanskt tänkande om åtskillnaden mellan kyrka och stat (the most troublesome and baffling area in all American thinking about the separation of Church and state)» (s. 235).

Om hur befogenheterna mellan förbundsregering och delstatsregeringar skall fördelas pågår i USA ständiga politiska debatter. De rör i hög grad skolan. Från början hade de federala myndigheterna ingenting med skolväsendet att göra men deras inflytande har ständigt ökat. Allt eftersom kraven på undervisningen stegrats, har det blivit allt svårare för de mindre förmögna delstaterna att följa med. För unionen har alltför stora skillnader i undervisningens kvalitet i de olika delstaterna varit en stor olägenhet. Bristen på central ledning har gjort, att det amerikanska skolväsendet ibland är starkt underutvecklat, ibland långt avancerat och förebildligt för andra länder. Fortfarande utövar det centrala skolämbetsverket i Washington D.C., U.S. Office of Education, ingen myndighet över skolväsendet.

Det kan endast ge råd och göra utredningar. Länge har ökat federalt inflytande på skolväsendet stått på den federala regeringens program. Men kongressens motstånd har varit stort, och små framsteg har gjorts. En av anledningarna till detta är meningsmotsättningarna om relationerna till kyrkan.

Kyrkan företrädes i USA av omkring 250 olika kyrkosamfund. De är av mycket olika storlek och betydelse. Förändringar sker ständigt. Nya kyrkosamfund bildas genom utbrytningar ur gamla eller genom sammanslagningar. Anslutningen till ett kyrkosamfund sker individuellt, men det har blivit socialt normalt att vara ansluten till något samfund. Statistiken över hur många amerikaner som är med i någon kyrka är opålitlig, då somliga samfund räknar alla döpta, medan andra samfund endast räknar vuxna medlemmar, som själva kunnat avgöra sitt ställningstagande. Sedan flera år har statistiken uppgivit, att något över 60 % hör till någon kyrka. Därvid räknas då även icke-kristna samfund, exempelvis judar. Det största kyrkosamfundet är den romersk-katolska kyrkan, som räknar något över 40 milj. medlemmar. Men de protestantiska samfunden, av vilka de flesta samarbetar i ett nationellt råd, räknar tillsammans flera, omkring 60 miljoner. Rivaliteten mellan katoliker och protestanter har varit mycket stor. President Kennedy var den förste katolik som lyckats bli vald till president. Hans sätt att motsvara även sina protestantiska väljares förtroende ledde till markerad avspänning i de konfessionella motsättningarna.

Det amerikanska skolväsendet företer en mycket splittrad anblick. I huvudsak är det lokalt och delstatligt. I synnerhet på högre stadier är det i stigande utsträckning federalt. Men vid sidan av det delstatliga och federala har det privata skolväsendet stor omfattning, och det är till stor del kyrkligt.

Kyrkan är däremot varken federal eller delstatlig utan helt »privat». På många punkter har det, såsom redan berörts, dock visat sig att det inte gått att hålla stat och kyrka, i varje fall inte stat och kristendom, helt isär. De statliga myndigheterna talar ofta om det amerikanska folket som ett folk »under Gud» och utfärdar i anslutning därtill upprop om nationella böndagar o. dyl. I försvarsmakten spelar denna nationella religion stor roll. Staten tillsätter militärpräster av olika kyrkosamfund. Valspråket, som också återfinns på mynten, är »In God we trust». En »judiskt-kristen» tradition är det givna underlaget för den nationella religionen, som främst talar om tron på Gud som allas Fader och om människornas brödraskap. Även kongressen har präst anställd, som förrättar daglig bön. Staten beviljar skattefrihet för kyrkoegendom och för gåvor till kyrkliga ändamål. Den har utfärdat lagar för att bevara söndagens helgd.

I nutiden sätts denna amerikanska tradition alltmer i fråga. Högsta domstolen har ständigt frågor till behandling, som rör spörsmålet hur konstitutionens ord om åtskillnad mellan kyrka och stat skall tolkas. De berör

i första hand skolfrågor, varom mera skall sägas i det följande. Men de har också berört exempelvis lagarna om söndagshelgd. Från judiskt håll har gjorts gällande att lagar om söndagshelgd innebär ett otillbörligt gynnande av kristna kyrkor. Högsta domstolen har dock hittills upprätthållit söndagslagarna under motivering, att de har allmän, human betydelse, inte är beroende av kyrkorna.

Allmänna skolor

Den obligatoriska skolan i USA räknar som sin främste pionjär Horace Mann. Hans organisation av skolväsendet i Massachusetts på 1800-talet har blivit normgivande. I det tidigare kyrkliga skolväsendet var kristendomsundervisning en huvudsak. Men vid tiden för Manns framträdande fanns det i Massachusetts starka brytningar mellan ortodox kalvinism och liberal unitarianism. Mann menade, att det var ohållbart att i kristendomsundervisningen motstridiga ting om himmel och helvete, om Jesu gudomlighet osv. skulle få framföras som sanna. Han gjorde försök att grunda skolans kristendomsundervisning på »himmelens religion», men försöken misslyckades. Teologiska och konfessionella motsättningar omöjliggjorde kristendomsundervisning i de allmänna skolorna. Andra stater accepterade efter hand denna negativa lösning, som ansågs än oundgängligare, då den romersk-katolska immigrationen under 1800-talet tilltog. Att den allmänna, obligatoriska skolan kom att sakna kristendomsundervisning var alltså primärt en följd av faktisk kyrklig splittring, inte en följd av den amerikanska konstitutionens bestämmelser om åtskillnad mellan kyrka och stat.

Det har mycket diskuterats, om uteslutandet av kristendomsundervisning från de allmänna skolorna betyder att dessa blir religionslösa, religiöst helt neutrala. I regel har det sagts, att det är konfessionalism, »sectarianism», som man vill utesluta, inte religion. Att utesluta religion skulle betyda ett partitagande emot religion, vilket inte varit avsikten, även om det varit omöjligt att ge religion ställning som självständigt skolämne. Men många har ansett de allmänna skolorna vara gudlösa, »godless», och som motvikt sökt skapa kristna skolor. Andra menar, att det är lärares och elevers faktiska inställning som gör skolorna kristna eller gudlösa, inte frågan, om kristendomskunskapen är särskilt ämne eller inte. Man pekar på att stoff från kristendomskunskap kan komma in i många ämnen i den allmänna skolan, exempelvis historia och litteratur, och man menar att den allmänna skolan i regel präglas av kristendomens andliga och moraliska värderingar, »spiritual and moral values». Majoriteten av amerikanska kristna stöder därför de allmänna skolorna trots frånvaron av särskild kristendomsundervisning. Just den starka splittringen i många kyrkosamfund ökar behovet av en enhetlig skola, sägs det ofta.

Staten hänvisar alltså den egentliga kristendomsundervisningen till kyrkan. Frågan om samarbete mellan skola och kyrka är dock därmed inte

utmönstrad. Skolan lämnar lördagen undervisningsfri, men lördagen utnyttjas mycket sällan för kyrklig undervisning. Den traditionella kyrkliga undervisningsformen är söndagsskolan, som emellertid oftast blir mer en gudstjänstform än egentlig undervisning. Kyrkorna arbetar också med kurser under skolferier, men sådant arbete når endast en förhållandevis liten del av befolkningen. Svårigheterna att finna effektiva former för kyrklig kristendomsundervisning helt utanför skolan har lett till försök till samarbete. Sedan 1912 har man gjort försök med s. k. released time, frigjord tid, dvs. kyrklig undervisning förlagd till en vardagslektion. Andra vanliga namn på denna undervisningsform är »weekday religious education (vardagsreligionsundervisning)» och »weekday church schools», vilka markerar skillnaden mellan denna undervisning och söndagsskolor och ferieskolor.

Har skolan rätt att på detta sätt frilägga schematid för kyrklig undervisning? Kan sådan undervisning få äga rum i skolans lokaler? Sådana och liknande frågor har blivit föremål för processer, som förts upp i Högsta domstolen. Stort uppseende väckte McCollummålet 1948. McCollum var en ateistisk moder, som anmälde besvär över att i hennes sons skola kyrkliga lärare fått tillstånd att bedriva religionsundervisning i skolan en timme i veckan, varvid barnen efter frivillig anmälan från föräldrarna uppdelades efter konfession. Sonen McCollum var den ende, som inte ville delta i denna undervisning, och modern menade, att han fördenskull blev utstött och förlöjligad av kamraterna. Fru McCollum fick rätt i sina klagomål av Högsta domstolen, som förklarade, att konstitutionens ord borde innebära, att kyrklig undervisning ej fick ges i skolan.

Fyra år senare, 1952, kom en ny fråga om »released time» upp till Högsta domstolen. Det var en judisk fader i New York, Zorach, som besvärade sig över den form released-time-undervisningen hade i denna stat. Här fick den klagande avslag på sina besvär. Det ansågs förenligt med konstitutionen att göra som man gjort i New York, nämligen att skolan frigav elever under bestämd veckotimme för att ge dem möjlighet att delta i kyrklig undervisning utanför skolans område.

Kristendomsundervisningen på »released time» fick alltså fortsätta. Bortsett från dess konstitutionella tveksamhet möter den också andra svårigheter. Formen är tungrodd, då eleverna under religionstimmarna skall delas upp efter konfessioner (protestantiska samfund brukar försöka samarbeta) och föras till skilda kyrkliga lokaler utanför skolan. Kyrkorna har också stora svårigheter att ställa lämpliga lärarkrafter till förfogande. Man måste fordra mer av dem som skall undervisa i denna kyrkornas vardagsundervisning än av dem som leder söndagsskolan. Kraven måste ställas minst så högt, att kristendomsundervisningens kvalitet inte blir sämre än den övriga skolundervisningens. Trots svårigheter av skilda slag anser kyrkosamfunden denna form av undervisning viktig. I ett uttalande 1960 fram-

hävde Kyrkornas nationella råd att det var betydelsefullt att på detta sätt göra kristendomskunskapen till en del av skolans helhet, eftersom mänskligt liv och mänsklig erfarenhet alltid måste fattas som en helhet.

I likhet med söndagsskolan fattas undervisningen på »released time» som en rent kyrklig uppgift. Syftet är inte i första hand att ge kunskap om kristendomen (det kan ske i skolans egna ämnen) utan att söka engagera de unga i kyrkans liv. Till skillnad från söndagsskolan måste emellertid denna undervisning vara strikt uppdelad i årskurser motsvarande den allmänna skolans. Den allmänna skolan räknar med tolv årskurser. Kristendomsläroböckerna för dessa tolv år rymmer huvudsakligen bibelkunskap men även någon kyrkokunskap. Eftersom sällan mer än 1 veckotimme torde ställas till förfogande och föga av hemarbete kan förväntas i denna frivilliga undervisning, kan inte några större resultat uppnås.

Kristendomsundervisning, som bygger på samarbete mellan kyrka och skola, kallas ibland också undervisning på »dismissed time». Skillnaden mellan »released time» och »dismissed time» är, att termen »dismissed» betyder att skoltid frigjorts utan bestämt syfte, medan termen »released» innebär att tiden frigjorts direkt för kristendomsundervisning.

Ännu en annan förekommande term är »shared time». Som ett försök till kompromiss mellan kyrkliga skolor (varom mera nedan) och allmänna skolor har från några håll föreslagits, att elever skulle kunna undervisas i en del ämnen i de allmänna skolorna, i en del i de kyrkliga skolorna. Ett uppmärksammat inlägg till förmån för en sådan lösning gavs 1960 av en episkopal emeritusbiskop, Lewis Bliss Whittemore, i boken »The Church and Secular Education». Whittemore anklagar i sin bok häftigt de allmänna skolorna för elefantiasis. De tenderar att överta alltmer av ansvaret för barnens fostran, ansvar också för sådant som borde tillkomma hem och kyrka. De har, skriver Whittemore, ett Messiaskomplex, de vill vara allt för barnen. Om de får vara det, samtidigt som de inte ger utrymme för kristendomsundervisning, blir de kristendomsfientliga. Whittemore vill dock inte, att skolorna skall ta upp kristendomsundervisning på sitt schema. När lärare försöker undervisa i religion, kommer de in på frågor, som är ömtåliga och kontroversiella och blir utsatta för allehanda påtryckningar. De förlorar lätt sin frihet. Endast i undantagsfall är det möjligt för en lärare att i en religiöst splittrad miljö göra rättvisa åt de skilda bekännelser han har att undervisa om. Därför bör enligt Whittemore den allmänna skolan inte ta upp religionsundervisning på schemat. Särskilda kyrkliga skolor har enligt honom en viktig uppgift som motvikt mot statliga monopolkrav inom undervisningen, men han har dock alltför stor respekt för den allmänna skolans förtjänster för att helt vilja förorda kyrkliga skolor som lösningen av problemet. Whittemore föreslår, att kyrkorna skall få en arbetsdag under veckan till förfogande (en veckotimme, released time, räcker inte). För att rätt utnyttja denna dag skall kyrkorna bygga egna sko-

lor, som då de inte tas i bruk för undervisning kan utnyttjas för annan kyrklig verksamhet, och utbilda egna lärare. I dessa kyrkliga skolor, som alltså skall samarbeta med de statliga, inte konkurrera med dem, skall eleverna inte bara få religionsundervisning utan även undervisning i sådana närstående ämnen som historia, litteratur och på högre stadier filosofi, detta för att inte kristendomen skall isoleras från kunskaper och kultursammanhang i övrigt. Vid sidan av den kyrkliga undervisningen i litteratur och historia skall de statliga skolorna fortsätta att undervisa i dessa ämnen — hur fördelningen skall ske ger Whittemore inte klart besked om.

Denna tanke på en arbetsfördelning mellan kyrklig och statlig undervisning, varvid den kyrkliga undervisningen inte enbart skulle omfatta kristendomsundervisning, har i annat sammanhang blivit kallad »shared time». På lågstadiet, där ämnena inte är klart skilda från varandra, skulle den inte ha tillämpning, men det är där splittringen mellan kyrklig och statlig undervisning är störst. Man har pekat på förebilder i äldre tider för sådan samverkan mellan kyrka och skola, vilka klargör att planen skulle vara förenlig med konstitutionen. Men från skolledarhåll har anförts, att ett genomförande av sådana planer skulle stöta på oöverstigliga administrativa svårigheter. Även många andra betänkligheter har framförts, och någon större praktisk betydelse har »shared time» ännu inte fått. Debatterna kring planen är emellertid ett av de många symptomen på oron kring relationerna kyrka—stat—skola i USA.

Denna oro rör inte bara möjligheterna till kristendomsundervisning i eller i samverkan med skolan utan även frågan om morgonbön i skolan. Allmänt anses någon form av samling före skolarbetets början värdefull. Ofta utgörs denna samling av en fosterländsk ceremoni, »salute to the flag», men många lärare och skolstyrelser vill ge samlingen ett djupare innehåll, i varje fall kunna variera innehållet. Det är en gammal fråga om vid en sådan morgonsamling bibeln får föreläsas och bön får förekomma. Många domstolsprocesser har förts därom.

Den hittills mest uppmärksammade processen kring den allmänna skolans morgonbön avslutades med ett beslut av den federala Högsta domstolen 1962. I New York hade skolmyndigheterna utarbetat en morgonbön, som ansågs vara så allmänt hållen, att den kunde omfattas både av judar och av kristna av alla konfessioner. Den bad om den allsmäktige Gudens välsignelse över elever, föräldrar, lärare och fosterland. Inget barn skulle få tvingas delta i bönen, ingen lärare tvingas leda den. Protester kom dock från många håll, och 1959 började fem föräldrapar process för att få bönen förbjuden. Två var judar, ett unitarier, ett agnostiker, ett medlemmar av sällskapet för etisk kultur. Efter tre år fick de klagande rätt i Högsta domstolen, dock med en av domarna som reservant. Domstolen förklarade, att konstitutionens ord om förbud för statskyrka (establishment of religion) måste åtminstone innebära, att ingen statlig myndighet har rätt att sam-

manställa officiella böner avsedda att läsas som en del av en religiös handling under statlig ledning. Konsekvenserna av detta beslut utlades på mycket olikartade sätt. Somliga ansåg, att beslutet omöjliggjorde all bön i statliga skolor. Andra ansåg, att det endast omöjliggjorde vad som förekom i New York: läsning av en av de statliga myndigheterna författad bön. Däremot skulle läsning av andra böner, t. ex. Fader Vår, fortfarande vara möjlig.

Beslutet väckte stort uppseende. Bland dem som tog till orda märktes förra presidenterna Hoover och Eisenhower, vilka fann beslutet märkligt och i strid mot amerikansk religiös tradition, och president Kennedy, som menade, att det gav anledning till så mycket ivrigare bön i kyrka och hem.

Fastän processen inte behandlade annat än en bestämd bön, drog man i New York den slutsatsen, att det var säkrast att även förbjuda bibelläsning som led i andakt i skolan. I andra stater vägrade man dra en sådan slutsats.

Ett år senare, 1963, kom ett nytt beslut i Högsta domstolen, varigenom bibelläsning som del av andakt i skolan förklarades lagstridig. Bakgrunden var två skilda processer, vilka Högsta domstolen sammanförde. I Pennsylvania hade tillämpats en förordning, att minst tio verser ur Bibeln skulle läsas varje morgon av tjänstgörande lärare. Läsningen följdes vanligen av Fader Vår och flagghälsning. Herr och fru Schempp, som tillhörde en unitarisk kyrka, anförde år 1958 besvär över att deras barn tvingades delta i denna ceremoni, vars innehåll inte överensstämde med familjens tro. Sedan besvären i den första instansen bifallits, ändrades skolbestämmelserna, så att deltagandet i skolandakterna blev frivilligt. Men även mot dessa anfördes besvär. I Baltimore, Maryland, hade en ateistisk moder anfört besvär mot bibelläsning och bön vid morgonandakterna i skolan där. Högsta domstolen gav i bägge fallen dem som anfört besvär mot skolandakt rätt. Man var dock angelägen att framhålla, att inga slutsatser finge dras från detta ärende till andra känsliga områden inom förhållandet kyrka—stat och man betonade att man inte vände sig emot landets religiösa tradition. Objektivt studium av bibel och religion hade man inte någon invändning emot. Domstolens beslut var inte heller denna gång enhälligt. En domare reserverade sig under hänvisning till att författningen inte bara förbjuder »establishment of religion» men också förbjuder all lagstiftning som hindrar fri religionsutövning. Därför borde, enligt reservanten, inte de föräldrar som önskar att deras barns skoldag skall börja med bön och bibelläsning hindras få sin önskan uppfylld. Majoritetens utslag gynnar i själva verket sekulariseringen, »establishment of secularism». Den allmänna opinionen reagerade lugnare 1963 än 1962. Efter 1962 års beslut var man förberedd på det nya beslutet. Reaktionen i kyrkliga kretsar var mycket blandad. Medan somliga inte ansåg den ofta mekaniska bibelläsningen och bönen vara av egentligt religiöst värde och därför välkomnade beslutet, anslöt sig andra till reser-

vanten i Högsta domstolen och beklagade sekulariseringens framträngande.

Alla dessa processer om kristendom i skolan gäller tolkningen av konstitutionens första tilläggsartikel av år 1791: »Kongressen får ej stifta lag om upprättande av statskyrka eller om förbud mot fri religionsutövning (Congress shall make no law respecting an establishment of religion or prohibiting the free exercise thereof)». Genom den fjortonde tilläggsartikeln har denna paragraf utvidgats att gälla inte endast kongressens lagstiftning utan även delstaternas. Den har ansetts bygga »en skiljande mur (a wall of separation)» mellan stat och kyrka. Dessa ord präglades i ett brev av Thomas Jefferson, som var den av Förenta staternas grundläggare, som mest intresserade sig för de religiösa frågorna. Högsta domstolen har inte bara att ge en strikt juridisk tolkning av författningens innebörd och konsekvenser. Det ingår i amerikansk tradition, att domstolens uppgift är att utlägga, hur orden bör tillämpas i skilda tider och situationer. Därför kan domstolen fälla olika utslag från tid till tid. Bruk som vid en tidpunkt anses förenliga med konstitutionen kan vid en annan tidpunkt anses oförenliga.

Medan kristendomsundervisning och skolandakt vållar stora problem för den obligatoriska skolan i USA, är förhållandet annorlunda i den högre undervisningen. De flesta statliga colleges (till college kan man komma efter tolv skolår) ger kurser också i religionskunskap. De hör givetvis till de valfria kurserna men de delar den rollen med många andra ämnen. Mönstret för kristendomskursernas inordning bland andra collegeämnen är mycket varierande. Men några principiella debatter om kristendomskunskapens plats vid statliga colleges har inte behövt föras.

Privata skolor

De ovan refererade motsättningarna kring religionens plats i de allmänna skolorna utspelas i främsta rummet mellan protestanter av skilda slag, judar samt ateister och agnostiker. Romerska katoliker deltar föga i dessa processer, därför att de i princip avvisar hela den allmänna skolan. Riktningsgivande för katolsk inställning i skolfrågor är i USA liksom i andra länder den påvliga encyklikan »Divini illius magistri» från 1929, där katolska konfessionsskolor proklameras som det enda riktiga för katolska barn. Det är viktigast att få principen genomförd på skolans lägre stadier, medan på högre stadier samarbete med icke-katoliker lättare kan accepteras.

Det är främst denna katolska inställning som har gjort, att det privata skolsystemet har stor omfattning i USA. Omkring 15 % av landets skolpliktiga elever beräknas besöka privata skolor, och av dessa är 90 % romersk-katolska. Det privata skolväsendets omfattning befinner sig i ökning, därför att den katolska delen av befolkningen ökas. Det är dock inte bara katoliker som anser de allmänna skolorna »gudlösa» och vill ha sina barn i »kristna» skolor. Bland episkopaler (anglikaner) finns utbredda sympa-

tier för kyrkliga skolor. Ett exempel på hur man där vill samordna kyrkliga och allmänna skolor har lämnats i det föregående. Även bland lutheraner finns många förkämpar för »kristna skolor». Främst finner man dem bland de teologiskt konservativa Missouri-lutheranerna, vilka har ett förhållandevis omfattande eget skolsystem.

Organisatoriskt kan de kyrkliga skolorna vara av många skiftande slag. Många av dem är församlingsskolor, »parochial schools», drivna av lokalförsamlingen. Andra drivs av större enheter inom samfundet såsom stiftet eller av kyrkosamfundet som helhet. Åter andra drivs av stiftelser och föreningar med kyrklig prägel. Eleverna får ibland i dessa skolor allt gratis som i de allmänna skolorna, ibland får de betala skolavgifter. Det finns inget gemensamt mönster för de kyrkliga skolornas finansiering. Men vilka det än är som bekostar dem, har de ekonomiska bördorna med ökade krav på undervisningens kvalitet blivit allt mödosammare att bära. Därför strävar främst katolikerna efter att staten helt eller delvis skall överta det ekonomiska ansvaret. De pekar på exempel från andra länder, där detta kunnat ske och ansetts vara en konsekvens av religionsfriheten. De hävdar, att det strider mot religionsfrihetsprincipen, att de som för sin tros och sitt samvetes skull måste ha sina barn i konfessionella skolor, måste påta sig tunga ekonomiska bördor för detta, samtidigt som de genom de allmänna skatterna tvingas bidra till de allmänna skolorna, som de inte kan begagna sig av. Mot detta hävdar majoriteten av icke-katoliker, att de som ej är nöjda med de allmänna skolorna själva måste dra konsekvenserna härav och betala vad det kostar att ha egna skolor. Främst av ekonomiska skäl har katolikerna inte lyckats genomföra principen om konfessionella skolor för alla katolska barn. Man beräknar att omkring 50 % av de katolska skolpliktiga barnen går i allmänna skolor.

Frågan om de privata skolornas ställning i förhållande till de statliga har i USA blivit en politisk och juridisk fråga av första ordningen.

I det s. k. Oregon-målet fastslog unionens högsta domstol 1925, att skolplikt skall kunna fullgöras likaväl i en konfessionell skola som i en allmän. Staten Oregon hade velat göra skolgång i statsskola obligatorisk, men Högsta domstolen kullkastade detta beslut med hänvisning till att lagen betydde ett otillbörligt ingrepp i den personliga friheten.

En annan process, som fått prejudicerande betydelse för statens inställning till konfessionsskolorna, är Eversonmålet 1947. I New Jersey hade det uppstått oenighet, om staten skulle bekosta busstransport för barn likaväl till konfessionsskolor som till allmänna skolor. Högsta domstolen beslöt med 5 röster mot 4, att barn i kyrkliga skolor skulle ha samma förmåner i fråga om busstransport som barn i statsskolor. Motiveringen för beslutet var, att busstransporten vore en social välfärdsanordning, som skulle få utnyttjas oberoende av vilken skola barnen besökte.

Det har också efter hand klargjorts, att staterna har rätt att bekosta skol-

måltider i kyrkliga skolor. Staterna får också bekosta skolböcker i dessa skolor, om de är desamma som vid de allmänna skolorna. Även läkarvård får vara bekostad av det allmänna. Vidare är privat skolegendom undandragen skattskyldighet, likaväl som donationer till sådana skolor är avdragsgilla vid inkomstdeklaration. Under de senaste åren har beviljats federala lån till byggnader och materiel för vissa ämnen (naturvetenskap, matematik, språk) vid privata skolor. Det har skett som ett led i nationens försvarsberedskap (National Defense Education Act).

Bland icke-katoliker finns mycken opposition mot dessa indirekta stöd av det katolska skolväsendet, bland katoliker är oppositionen stor mot att inte stödet är större och direkt. Under president Kennedys administration inträffade det märkliga, att den katolske presidenten härvid inte följde den katolska hierarkiens riktlinjer. Liksom tidigare regeringar försökte Kennedy få kongressen att ge stora direkta anslag för skolväsendets allmänna upprustning men med begränsning till det allmänna skolväsendet. Men liksom tidigare fällde kongressen dessa förslag, främst därför att katolikerna ansåg, att även de privata skolorna borde få del av sådana anslag.

Det är svårt att säga något allmängiltigt om hur de privata skolorna med kyrklig prägel skiljer sig från de allmänna skolorna. Vanligt i katolska skolor torde vara att inleda dagen med morgonbön, varefter följer 1/2 timmes religionsundervisning. Gemensam bön förekommer även vid skollunchen och vid skoldagens slut. Skolan är rikligt utrustad med symboler, främst krucifix. Som lärare tjänstgör ofta nunnor, dock handhas kristendomsundervisningen helst av präst. Man betonar starkt, att skillnaden från den allmänna skolan inte främst består i att den kyrkliga skolan ger utrymme för kristendomsundervisning utan i att hela undervisningen präglas av en enhetlig kristen världsuppfattning.

I colleges stöter, som ovan nämnts, anordnandet av kristendomsundervisning och andakter inte på samma svårigheter som i de lägre skolformerna. Ändå är även kyrkosamfund, som accepterar de allmänna primär- och sekundärskolorna, angelägna om att driva egna colleges. Antalet kyrkliga colleges är stort. De är i regel mindre än de statliga, och man söker i dem skapa en samlad kyrklig atmosfär, viktig inte minst för rekryteringen av präster.

C. Danmark

»Den evangelisk-lutherska kyrkan är den danska folkkyrkan och stödes som sådan av staten» (Grundlag § 3). Någon högsta kyrklig ledning i form av kyrkomöte finns inte, inte heller någon särskild kyrkolag, och biskoparnas myndighet är mindre än i Sverige. Regeringen — det finns sedan 1916 ett särskilt Kirkeministerium skilt från Undervisningsministeriet — och riksdagen (folketinget) har den högsta makten både formellt och reellt.

Dock kännetecknas danskt kyrkoliv inom de strängt statskyrkliga formerna av stor frihet. Betoningen av frihet inom det andliga livet framfördes under 1800-talet med särskild kraft av Grundtvig, vars inflytande alltjämt är stort. Alltsedan grundlagens tillkomst 1849 talar man om »den danska folkkyrkan», inte om den danska statskyrkan, och man drar sig för att åberopa lagar och förordningar i kyrko- och kulturliv. Försök att spela ut lagen mot företeelser som ansetts betänkliga har då och då gjorts men avvisats med hänvisning till att det skall vara högt i tak i folkkyrkan.

Allmänna skolor

Den allmänna skolan, *folkskolan,* är en skapelse av 1700-talet, och pietismen tillskrivs huvudförtjänsten för dess uppkomst. Kristendomsundervisning var den viktigaste men dock inte den enda uppgiften. I den första egentliga folkskolelagen (1814) heter det, att skolan skall lära de unga, vad de är skyldiga Gud, sig själv och andra, och att undervisningen skall ske i överensstämmelse med den evangeliska läran.

Denna kristna målsättning och bundenheten vid evangelisk bekännelse har aldrig försvunnit. Att kristendomsundervisningen i folkskolan efter hand fått svagare ställning beror inte på medveten brytning med traditionen utan på att andra ämnen måst beredas plats. På 1930-talet förekom en del strider om skolans kristna målsättning. Men 1937 års fokskolelag behöll bestämmelsen om kristendomsundervisningens evangelisk-lutherska bundenhet, och en ministeriell förordning av 1941 talade om att skolan bör utveckla barnens sinne för etiska och kristliga värden.

För närvarande regleras den danska folkskolan av »Lov om folkeskolen», utfärdad den 18 juni 1958. I dess första paragraf heter det:

Folkskolans syfte är att främja och utveckla barnens anlag och färdigheter, att styrka deras karaktär och giva dem nyttiga kunskaper.

Kristendomsundervisningen i folkskolan skall vara i överensstämmelse med folkkyrkans evangelisk-lutherska lära.

Att skolans kristendomsundervisning skall vara i överensstämmelse med folkkyrkans lära ger inte kyrkans företrädare någon särskild myndighet över skolan. I de lokala skolstyrelserna (skolekommissioner) är inga präster självskrivna. Lagens § 8 säger dock:

Beträffande planen för kristendomsundervisningen och veckotimtalet för kristendomsundervisning skall den församlingspräst, som har tillsyn över kristendomsundervisningen, när han inte är medlem av skolstyrelsen, ha tillfälle att avge en förklaring, som bifogas undervisningsplanen, när den insänds till godkännande.

Prästen har också uttryckligen rätt att höra på kristendomslektioner (tillsynslag av 1949), vilket dock inte innebär inspektionsrätt. Varje skola står på detta sätt i direkt relation till någon präst: församlingsprästen eller någon av biskopen utsedd präst.

För övrigt har kyrkans representanter ingen särskild myndighet utan

hänvisas till att göra sina röster gällande i egenskap av vanliga föräldrar och medborgare.

Kristendomskunskap hör till de obligatoriska ämnena i folkskolans samtliga klasser. Skolplikten är endast 7-årig, men de flesta elever fortsätter antingen i folkskolans 8—9 eller 8—10 klasser eller också i den s. k. realavdelningen. Att skolan är skyldig att meddela kristendomsundervisning betyder dock inte att alla elever är skyldiga att deltaga i den, inte heller att alla lärare är skyldiga att ge den.

Vad eleverna beträffar, stadgar folkskolelagens § 52 möjlighet till befrielse från skolans kristendomsundervisning både för barn som tillhör folkkyrkan och för dem som icke tillhör folkkyrkan. Föräldrar till barn som tillhör folkkyrkan kan få tillstånd att själva sörja för barnens kristendomsundervisning, som då skall stå under tillsyn av en av folkkyrkans präster. Barn som inte tillhör folkkyrkan kan på föräldrarnas anhållan befrias från skolans kristendomsundervisning. Ansvaret för deras religiösa fostran vilar därefter på det trossamfund de tillhör, om de tillhör något sådant. Oberoende av samfundstillhörighet är dock föräldrarna skyldiga att ge sina barn »upplysning om de allmänna levnadsreglerna i ett ordnat samfund».

För läraren stadgar § 53 möjlighet till befrielse från skyldighet att undervisa i kristendomskunskap. I första hand rekommenderas byte av lektioner med annan lärare. I andra hand kan annan person engageras (det blir då närmast tal om en präst), som emellertid då måste avlönas av läraren.

I lagen står ingenting om att en lärare för att ha rätt att undervisa i kristendomskunskap måste tillhöra folkkyrkan. Det anses dock, att han måste göra det, eftersom det står att undervisningen skall vara i enlighet med folkkyrkans lära. En folkskollärare skall vid ansökan till tjänst uppge, om han inte tillhör folkkyrkan, och endast efter särskilt tillstånd kan den som inte tillhör folkkyrkan bli folkskollärare. En lärare, som utträder ur folkkyrkan, anses dock inte behöva lämna sin tjänst men väl måste han lämna sin kristendomsundervisning, och han är förpliktad att inte propagera mot folkkyrkans lära.

Dessa regler har varit uppe till livlig diskussion. Försök att få dem upphävda har kommit från de i Danmark inte särskilt talrika baptisterna. Men försöken har avvisats i folketinget under hänvisning till att föräldrarna, av vilka den stora majoriteten tillhör folkkyrkan, har rätt till en garanti för att kristendomsundervisningen är i överensstämmelse med deras bekännelse. Även opposition från icke-kristet håll har förekommit. Så begärde 1959 en folkskollärare, som inte tillhörde folkkyrkan och som var medlem av »Humanistisk forbund», rätt att få undervisa i kristendomskunskap, en undervisning som han ville göra icke-konfessionell. Hans begäran avslogs av alla myndigheter.

Man har alltså fasthållit vid de formella bekännelsekraven för kristen-

domslärare i folkskolan. I praktiken kan det dock hända, att frikyrkliga lärare undervisar i kristendomskunskap, och intet händer, så länge inte det kommer någon anmälan från missnöjda föräldrar. Det är också vanligt, att lärare, som formellt tillhör folkkyrkan, söker byta bort sina kristendomstimmar med lärare, som känner starkare kyrkligt engagemang än de själva gör.

Inom lagens ram finns stor frihet för kristendomsundervisningens utformning. För närvarande utövar dock *Undervisningsvejledning for folkeskolen* av 1960, »Den blå Betænkning», en likriktande verkan. Den är dock bara rådgivande, inte reglerande. Denna undervisningsplan ger åt kristendomsundervisningen 2 halva veckotimmar i klass 1—2, 2 veckotimmar i klass 3—6, 1 i klass 7. För klass 8—9 anges inget bestämt timtal; 1 veckotimme är där det vanliga. Där klass 10 förekommer, utesluts stundom timmen från klass 9 och förläggs i klass 10. Tidigare gavs i regel fler timmar åt ämnet, och det kom en del opposition mot den föreslagna reduceringen. Dock erkänner man svårigheterna att bereda rum för allt det nya som kräver plats på skolschemat.

I sjunde årskursen beräknas samarbete med kyrkan kring konfirmationsundervisningen äga rum. Skollagens § 55 föreskriver sådant samarbete och säger, att skolan skall ge kyrkan tillräcklig tid men så att skolans arbete lider minsta möjliga avbräck. Konfirmationsundervisningen beräknas ta lägst 36, högst 48 timmar, och dessa timmar förläggs helst till skoldagens första timme. Undervisningen leds givetvis av präst och förläggs i regel till kyrkliga lokaler, så att skolans enda uppgift blir att reservera schematiden. Det sägs uttryckligen, att konfirmandtimmarna inte får inkräkta på den veckotimme, som skall ges åt kristendomskunskapen i klass 7.

Som syfte för folkskolans kristendomsundervisning anges »att utveckla barnens religiösa anlag och deras sinne för etiska och kristliga värden genom att efter hand ge dem en säker och för deras ålder avpassad kunskap om den kristna läran, som den framträder i evangelierna. I anknytning därtill framdras drag från den bibliska historien i Gamla testamentet, och barnen ges en utblick över kristendomens historia genom tiderna.» De fem första skolåren domineras helt av bibelkunskap, biblisk historia. I klass 6—7 läses i samband med fortsatt bibelkunskap främst troslära efter Luthers lilla katekes samt någon kyrkohistoria. I klass 8—9 får aktuell kyrkokunskap större utrymme, men alltjämt skall bibliska texter läsas. För klass 9 nämnes också kunskap om främmande religioner.

Folkskolelagen innehåller även bestämmelser för realavdelningen, som omfattar tre klasser, byggda på folkskolans sjunde klass. Från avdelningens andra klass kan man övergå till gymnasium. I huvudsak gäller för realavdelningens kristendomsundervisning samma bestämmelser som för folkskolans. En skillnad är dock, att ämnet här kallas religion. Man har diskuterat, om denna skiftning i benämningen har saklig innebörd. Det har dock

officiellt uttalats, bl. a. av folketingets ombudsman 1960, att olikheten i beteckningen inte har någon reell innebörd utan endast har historisk bakgrund. Realavdelningen är enligt folkskolelagen § 21 skyldig att meddela undervisning i religion. Ämnet har emellertid en särställning däri att det inte är examensämne. Folkskolan har över huvud inga examina, men realexamen finnes. Det heter emellertid i folkskolelagens § 22: »Prov hålles inte i religion och sång.»

Möjlighet till befrielse för elever från realavdelningens religionsundervisning finns. Dock gäller den här endast sådana elever som inte tillhör folkkyrkan. Lagen säger ingenting om skyldighet för dessa elever att få annan religionsundervisning.

För lärare i religion i realavdelningen gäller samma bestämmelser som för lärare i kristendomskunskap i folkskolan. Det finns möjlighet till befrielse. Man måste tillhöra folkkyrkan för att få undervisa i ämnet.

Undervisningsplanen rekommenderar för realavdelningens religionsundervisning 1 veckotimme i klass 1, ingen i klass 2, 1 i klass 3. Det nämnes dock, att skolor kan tänkas vilja ge religionsundervisning även i klass 2, vilket de har frihet att göra.

Första klassens stoff är detsamma som i folkskolans klass 8, och tredje klassens i huvudsak detsamma som i folkskolans klass 9. Dock för anvisningarna för realavdelningen upp främmande religioner som första punkt för klass 3. I skolor där man också undervisar religion i klass 2 bör man det året syssla med bl. a. jämförelse mellan katolicism och lutherdom och med Paulus, rekommenderar vägledningen.

Realavdelningen anses ibland snarast som en del av folkskolan, ibland som en del av gymnasiet. Den är en nyhet i danskt skolliv och utsatt för slitning mellan folkskola och gymnasium. Bestämmelserna om realavdelningen ingår både i folkskolelag och gymnasielag.

Folkskolans kristendomslärare utbildas vid seminarier, av vilka de flesta är privata. Flera av de privata seminarierna har kyrklig prägel, utan att dock kyrkan såsom sådan står bakom något av dem.

För *gymnasier* gäller gymnasielagen av den 7 juni 1958. Gymnasiet, som har 3 årskurser, skall alltid ge undervisning i religion (§ 4). På samma sätt som i fråga om realavdelningen gäller, att elever som ej tillhör folkkyrkan kan på målsmans anhållan befrias från religionsundervisning. Möjlighet till befrielse för dem som tillhör folkkyrkan nämns inte här, såsom det är fallet i folkskolan. Någon bestämmelse om skyldighet för de befriade att erhålla annan religionsundervisning finns inte.

Religionslärare i gymnasiet har akademisk utbildning. Ofta tas kristendomskunskap som ett ämne i filosofisk ämbetsexamen. Ämnet religion kan i skolan kombineras med vilket annat ämne som helst, även t. ex. gymnastik. För gymnasiet gäller inte såsom för folkskola och realavdelning, att religionslärare måste tillhöra den danska folkkyrkan.

Den frihet som inom lagens ram råder för skolan att utforma undervisningen efter lokala önskemål är mindre för gymnasiet än för folkskolan. Gymnasiets undervisning regleras av kungliga förordningar. Från och med läsåret 1963—64 gäller en förordning, som utfärdades 1961, och som bygger på ett officiellt betänkande *Det nye Gymnasium* av 1960, »Den røde Betænkning».

I det nya gymnasiet har religionsundervisningen samma knappa utrymme som tidigare: 1 veckotimme i alla avdelningar på alla linjer. Ämnet har en markerad särställning. Endast i religion ges inga betyg. Examen i religion förekommer inte heller.

Denna särställning är mycket omdiskuterad. En av orsakerna är den grundtvigska traditionen. Grundtvig var i stark opposition mot den »svarta skolans» examenskrav och ville ha fria studier. Hans tankar trängde alls inte igenom i det danska gymnasiet utan tog i stället gestalt i den danska folkhögskolan. I gymnasiet blev endast religionsundervisningen präglad av dem. De flesta danska religionslärare synes anse att ämnets särställning är olycklig och önskar jämställdhet med andra ämnen i fråga om betyg och examen. Det är också tydligt, att det grundtvigska motståndet mot religion som examensämne håller på att försvinna. Den för de nya skollagarna närmast ansvarige, undervisningsministern Jörgen Jörgensen, var präglad av de grundtvigska tankarna. Men den grundtvigska tidskriften Dansk Kirketidende innehöll sommaren 1962 en ledare, som markerade en omsvängning till religionslärarnas önskemål.

Trots ämnets särställning understryker anvisningarna, att religion skall vara ett kunskapsämne. Undervisningens mål anges vara att ge eleverna kunskap om och förståelse av kristendomen och några icke-kristna religioner. Stoffet indelas i bibelkunskap, varvid ett visst minimiantal verser ur Gamla och Nya testamentet anges (400 resp. 600), kyrkohistoria, troslära, etik och religionshistoria. Någon fördelning på olika årskurser görs inte. Den enskilde läraren, som ju inte behöver tänka vare sig på betyg eller examen, kan ta med vilket stoff han vill och gruppera det hur han vill. Det är vanligt att man huvudsakligen studerar texter. Som exempel på i gymnasiet använda böcker innehållande texturval kan nämnas: Den romersk-katolske Kirke, Historie og Lære; Martin Luther; Den evangelisk-lutherske Kirke fra Ortodoksi til Existentialisme; Sören Kierkegaard; Fremmede Religioner i Nutiden.

Anvisningarna rekommenderar, att religionslärarna skall samarbeta med lärare i andra ämnen, förutom att de i regel också själva undervisar i annat ämne vid sidan av religion. Ett nytt uppslag för sådant samarbete är vägledningens förslag till en framställning av västerlandets idéhistoria. Ämnet idéhistoria skall inte få särskilda timmar och inte bli examensämne, men eleverna skall förutsättas läsa en till dem utdelad bok i idéhistoria, och lärare i skilda ämnen skall ständigt anknyta till den. I utkastet till vad

denna idéhistoria skall innehålla har det kyrkohistoriska stoffet framträdande plats, och religionslärare var aktiva vid utarbetandet.

Gymnasievägledningen talar om betydelsen av gemensam »morgensang». För övrigt nämner lagar och förordningar ingenting om skolandakter, men »morgensang» synes vara vanlig i alla skolformer. Då sjunges psalmer ur den danska psalmboken men även sånger av exempelvis fosterländsk natur.

Privata skolor

Eftersom den allmänna skolan bevarats som en kristen skola med anknytning till folkkyrkan har de flesta danskar inte känt behov av särskilda kyrkliga skolor. Den danska traditionen medger dock stor frihet för privata skolinitiativ, och det är särskilt grundtvigska kretsar, som drivit s. k. friskolor av folkskolekaraktär. För 1962 uppgavs följande antal privata skolor: 123 grundtvig-koldska friskolor, 19 katolska församlingsskolor, 5 adventistiska församlingskolor, 1 reformert skola, 1 mosaisk skola, 29 tyska skolor (minoritetsskolor i Sönderjylland), 32 skolor av speciell typ (varav 1 katolsk). Dessutom fanns 111 privata examensskolor av realskoletyp (utan gymnasium).

De privata skolorna skall hålla samma nivå som de allmänna och står under statlig inspektion. För att få statsunderstöd skall en skola ha minst 15 elever. En evangelisk-luthersk präst skall ha tillsyn över kristendomsundervisningen av evangelisk-lutherska barn i en privat skola. För barn av andra konfessioner utövas tillsynen av präster inom respektive samfund. Liksom för folkskolan gäller, att alla måste få någon undervisning om de allmänna levnadsreglerna i ett ordnat samfund.

Det viktigaste för en privat skola är friheten att tillsätta lärare. För övrigt följer undervisningen det allmänna mönstret.

Det fanns 1962 14 (16 %) privata gymnasier, ett par av dem med kyrklig prägel men inte officiellt knutna till någon kyrka. Nämnas bör i detta sammanhang också 72 folkhögskolor, de flesta med grundtvigskt kristen prägel. Som ovan nämnts, är också de flesta seminarierna för utbildning av folkskollärare privata, många av dem med kyrklig prägel.

D. Finland

Eftersom Finland under så stor del av sin historia varit förenat med Sverige, har förhållandena kyrka-stat-skola i stort sett utvecklat sig likartat i de bägge länderna. Dock är kyrkans självständighet gentemot staten på vissa punkter numera större i Finland, ett förhållande, som skall ses mot bakgrunden av 1800-talets historia, då den statliga överheten var rysk. Även skolan, som här liksom i andra länder vuxit fram på kyrklig grund, har friare ställning i Finland än i Sverige. Enskilda skolor och lärare har i Finland förhållandevis stor frihet att bestämma om undervisningen. Stor del

av skolväsendet är privat, vilket dock inte som i många andra länder innebär, att det privata skolväsendet står i motsättning till och har annan prägel än det allmänna.

Större delen (omkr. 4 milj.) av befolkningen tillhör den evangelisk-lutherska kyrkan. En minoritet, som på senare tid något ökats (omkr. 72 000) tillhör den grekisk-ortodoxa kyrkan, vilken i likhet med den lutherska kyrkan har statskyrklig ställning. Romerska katoliker och protestantiskt frikyrkliga är fåtaliga, de som inte tillhör någon kyrka något fler.

För den evangelisk-lutherska kyrkan gäller 1869 års kyrkolag. Den innehåller en paragraf om plikt för biskopar att vaka över kristendomsundervisningen i skolorna. Däremot bortföll den sista statliga bestämmelsen om biskoplig inspektion av skolornas kristendomsundervisning 1918.

Något annat officiellt samband mellan kyrka och skola än den nämnda bestämmelsen i kyrkolagen finns inte. I praktiken finns dock mycket av gammal samverkan bevarad. Vanligt är, att biskoparna vid sina visitationer i församlingarna kallar folkskoleeleverna och deras lärare till en gudstjänst och därvid samtalar med barnen. Dessutom brukar konferens med folkskolans lärare förekomma, och biskopen brukar besöka någon skola och åhöra kristendomsundervisningen. I sina ämbetsberättelser insänder kyrkoherdarna uppgifter om kristendomsundervisningen i skolorna i församlingarna, antalet veckotimmar etc. samt meddelar, vilka läroböcker som används. Skolstyrelsen (motsvarigheten till Kungl. Skolöverstyrelsen i Sverige) brukar sända nya läroböcker i kristendomskunskap för utlåtande till något domkapitel. Domkapitlet fungerar sålunda som sakkunniginstans. Skolstyrelsen består av skolråd, bland vilka något kan men inte nödvändigtvis behöver företräda kristendomsundervisningen. Om bland skolråden någon teolog saknas, får ämnet en överinspektör. Vid besättandet av dessa tjänster har kyrkan ingen rätt att uttala sig, utan statsmakten besätter tjänsterna i samma ordning som andra tjänster vid de centrala ämbetsverken.

Allmänna skolor

Enligt nu gällande folkskolelag av 1957 består folkskolan av en 6-årig folkskola, varefter följer en 2-årig medborgarskola med yrkesundervisning. Vanligen efter 4 år men även efter 6 år kan elever övergå till fullständiga läroverk, lycéer, vilka i regel består av 5-årig mellanskola (klass 1—5) och 3-årigt gymnasium (klass 6—8), efter 6 år även till yrkesskolor. Mellanskolan kan också vara knuten till folkskolan. För läroverken gäller ännu 1872 års skolordning. Skolplikten är 8-årig. Ett principbeslut om enhetsskola 1963 bevarar den gamla motsättningen mellan folkskola och läroverk.

I folkskola, medborgarskola och läroverk är på alla stadier kristendomsundervisning obligatorisk. Ämnet kallas oftast religion. Genomgående står

det först bland de obligatoriska ämnena. Att ämnet är obligatoriskt innebär att undervisning alltid skall ges. Däremot har eleverna möjlighet att bli befriade, varom religionsfrihetslagen stadgar: »Meddelas religionsundervisning i av staten eller kommunen upprätthållen eller understödd folkskola, elementarläroverk eller annan undervisningsanstalt enligt något trossamfunds lära, skall elev, som tillhör annat trossamfund eller icke tillhör något trossamfund, på yrkande av målsman befrias från sådan religionsundervisning.» Sålunda befriad elev skall erhålla antingen annan religionsundervisning eller undervisning i religionshistoria och sedelära.

1957 års folkskolelag ger närmare upplysningar om hur skolans religionsundervisning skall ordnas: »I folkskolan meddelas religionsundervisning enligt det trossamfunds bekännelse, till vilket flertalet elever hör. Äro minst åtta till samma trosbekännelse hörande elever jämlikt religionsfrihetslagen befriade från den allmänna religionsundervisningen i folkskola och påyrka deras målsmän undervisning för dem enligt denna troslära, bör sådan meddelas dem i skolan. Fem eller flera elever, vilka äro befriade från all religionsundervisning i skolan och icke kunna visa, att de erhålla undervisning av motsvarande slag utom skolan, böra i stället för religionsundervisning erhålla undervisning i religionshistoria och sedelära.»

Enskilda skolor och lärare har stor frihet både i fråga om hur stor del av undervisningstiden som skall anslås åt religion och i fråga om denna undervisnings innehåll. Officiella betänkanden har utkommit 1952 för den egentliga folkskolan och 1957 för fortsättningsundervisningen (medborgarskolan), men vad som skrives i dessa betänkanden skall uppfattas som rekommendationer, inte som påbud.

För religionsundervisning rekommenderas genomgående 2 veckotimmar. Denna rekommendation innebär en minskning i förhållande till vad som tidigare var vanligt. Flertalet folkskolor torde fortfarande ge ämnet 4 halvtimmar i klass 1—2, 3 veckotimmar i klass 3—6, medan i medborgarskolan timtalet oftare underskrider än överskrider 2, då i denna skolas läroplan över huvud de teoretiska ämnena har ringa plats. I mellanskolor och gymnasier synes 2 veckotimmar vara det vanliga. I fråga om betygsvärdering är religion likställt med andra ämnen.

Religionsundervisningen skall genomgående vara konfessionell, dvs. meddelas enligt det trossamfunds bekännelse, till vilket flertalet elever hör. 1952 års läroplansbetänkande anser de i andra länder diskuterade svårigheterna kring objektiv och konfessionell religionsundervisning förstorade: »Frågan om bekännelsetrohet i religionsundervisningen är i praktiken inte så svår, som man ofta föreställer sig. Med konfessionslös religionsundervisning avses i allmänhet en undervisning, som inte befattar sig med de olika bekännelsernas tvistefrågor. Det är också naturligt, att sådana invecklade dogmatiska frågor, som ofta endast genom historisk belysning kan göras begripliga, inte är lämpliga som utgångspunkt vid uppfostran av

barn, ty dessa saknar ju förutsättningar att förstå dem. Väl kan man fordra av folkskolans religionsundervisning, att den inte innehåller något, som strider mot elevmajoritetens trosbekännelse, men man kan ej fordra, att den skall innehålla allt, som hör till denna, om blott det för barnen begripliga väsentligaste innehållet är rätt framställt. Då det förhåller sig så, bereder en bekännelsetrogen religionsundervisning i folkskolan ingen svårighet.»

Som ovan nämnts, har kyrkliga instanser möjlighet att yttra sig om läroböcker för skolans kristendomsundervisning. Luthers katekes läses allmänt. En officiell kyrklig lärobok i troslära fick ur pedagogisk synvinkel motta hård kritik i 1952 års läroplansbetänkande och en ny, bättre lärobok efterlystes. I folkskolans kursplaner dominerar bibelkunskapen. Kyrkohistoria kommer med först i slutet av folkskolan. I läroverken har den däremot ett enligt mångas mening alltför stort utrymme och är förhörsämne i studentexamen. Aktuell kyrkokunskap tenderar att få vidgat utrymme på bekostnad av det kyrkohistoriska stoffet. Icke-kristna religioner har undanskjuten plats.

Religionsundervisningen bestrides i folkskolan av seminarieutbildade klasslärare, i läroverken av ämneslärare med teologisk universitetsutbildning och praktisk lärarutbildning. Åtskillig religionsundervisning bestrides av präster, som har lektioner vid sidan av sin prästtjänst (12 veckotimmar tillåts). För att få undervisa i religion måste lärare tillhöra den kyrka, enligt vars bekännelse undervisningen skall ges. Ingen lärare tvingas undervisa i religion. Där hinder för lärare att undervisa i religion föreligger, försöker man ordna med lärarbyte. Det torde dock förekomma, att frikyrkliga lärare undervisar i religion, även där elevmajoriteten är folkkyrklig, och något ingripande i anledning därav sker inte, förrän föräldrar anför klagomål.

Vad undervisning i religionshistoria och sedelära beträffar, vilken enligt lagen skall ges, om minst fem elever befrias från skolans religionsundervisning och inte erhåller annan religionsundervisning, förutser läroplanskommittén, att den sällan kommer till stånd. I de fall, där den kan bli aktuell, föreslår betänkandet samläsning mellan olika nivåer, vilket naturligtvis försvårar undervisningen. Religionshistorien säges ha till uppgift att göra eleverna bekanta med livsformer och värden, som innehålles i religioner, vilka står dem nära, samt att väcka förståelse för skilda religiösa åskådningar. Undervisningen i sedelära skall betona människokärlek och god vilja samt »stärka och fördjupa uppfattningen om den individuella och samhälleliga moralens krav och bidra till deras förverkligande». Man rekommenderar att ta utgångspunkt i en behandling av högtidernas utformning för att sedan på högre stadier vidga framställningen till skilda religioner i forntid och nutid, inklusive kristendomen.

Både i folkskola och läroverk är daglig morgonandakt föreskriven i författningarna. Medan befrielse av konfessionella skäl kan beviljas från sko-

lans religionsundervisning, finns inte samma möjlighet till befrielse från morgonandakten, som i varje fall i folkskolan inskränker sig till cirka fem minuter före den första lektionen. 1952 års läroplansbetänkande skriver därför, »att dessa högtidsstunder bör vara av allmän natur och förenande samt att de icke bör framhäva konfessionella olikheter, i synnerhet om det bland eleverna finns sådana som utträtt ur kyrkan».

Privata skolor

Medan folkskolorna i regel är kommunala, är bland läroverken en del statliga men de flesta (cirka $^2/_3$) privata och kommunala. De privata skolorna ägs av stiftelser eller föreningar, som ofta kan ha markerat kristen prägel. De är statsunderstödda och arbetar på samma sätt som statsläroverken. De är frukterna av bristande initiativ från det allmänna för den högre undervisningen. Någon bestämd roll i relationen kyrka-stat spelar de för närvarande inte.

Stor betydelse har det privata initiativet också för folkhögskolorna, av vilka 40 % räknas som kristliga folkhögskolor. Även de är statsunderstödda.

E. Frankrike

Alltsedan tredje republikens tillkomst 1870 har Frankrikes historia präglats av stark spänning mellan stat och kyrka, varvid kyrkan företrätts praktiskt taget helt av den romersk-katolska hierarkien. Spänningen har i hög grad gällt skolan.

Utmärkande för det statliga skolväsendet är bl. a. en mycket stark centralisering, ett arv från Napoleon I. Det kommunala inflytandet på skolan är ringa, vilket inte hindrar, att en bygds religiösa särprägel i hög grad också präglar skolsituationen i området.

En ställning för sig intar departementen Bas-Rhin, Haut-Rhin och Moselle (= Elsass-Lothringen), vilka stod utanför den franska utvecklingen 1871—1918 och aldrig infogats i det mönster för relationerna kyrka—stat—skola, som under denna period utformades i det övriga Frankrike.

Under 1800-talet utspelades heta strider mellan företrädarna för ett statligt, religiöst neutralt skolväsen och företrädarna för de katolska skolorna. Då folkskolan 1882 gjordes obligatorisk, blev den programmatiskt en »école laïque», vilket innebar, att religionen skulle hållas helt utanför. Just skolans obligatoriska karaktär ansågs nödvändiggöra absolut religiös neutralitet. Med religion menades då den katolska kyrkan. I stället för katolsk religionsundervisning sökte man införa religiöst neutral moralundervisning, vilken naturligtvis å sin sida kunde anses ge uttryck åt en viss religionsuppfattning. Trots att man flitigt använt ordet neutral är det tydligt, att fullständig neutralitet aldrig kunnat uppnås, vare sig politisk eller religiös. Den allmänna skolan har alltid vinnlagt sig om att söka fostra till en viss livssyn, en viss samhällsuppfattning.

Mot slutet av 1800-talet inskränktes de katolska ordnarnas skolverksam-

het alltmer, till dess att den 1904 helt förbjöds. Helt genomfördes aldrig detta förbud, och 1940 upphävdes det. Lagen om separation av kyrka och stat tillkom 1905 och gäller officiellt ännu. Den påbjuder samvetsfrihet och kultfrihet. Detta har alltid ansetts innebära också undervisningsfrihet, varför den privata skolverksamheten aldrig helt upphört. I stället har 1900-talet medfört en återhämtning för de katolska skolorna, och motsättningen mellan stat och katolsk kyrka har blivit allt mindre. Landets svåra prövningar under andra världskriget har bidragit till avspänning, så att man mera tagit sikte på samarbete än på strid. Lagar som innebar samarbete mellan staten och det kyrkliga skolväsendet tillkom 1951. Dessa lagar fullföljdes 1959 av ny lagstiftning. Numera har alltså den tidigare stränga gränsdragningen mellan statligt och kyrkligt skolväsen på många punkter uppgivits. Av somliga bedöms denna nyorientering som en utmaning, av andra som en försoning.

Samtidigt som staten sålunda under 1950-talet visat sig angelägen att acceptera och stödja kyrkans intressen inom undervisningen, har inom den katolska kyrkan framträtt tecken på större uppskattning av de statliga intressena. Man har från kyrkligt håll framfört betänkligheter mot att isolera de kristna i särskilda skolor och i stället betonat värdet av att katolska lärare och elever får verka i allmänna skolor. Denna tendens står dock i dålig samklang med den officiella katolska inställningen, proklamerad i den påvliga encyklikan »Divini illius magistri» av 1929, enligt vilken katolska barn skall fostras i enhetligt katolska skolor. Men skolfrågan är inte den enda fråga, inom vilken franska katoliker framfört andra synpunkter än dem som proklamerats från Vatikanen.

De franska protestanterna har i de växlande relationerna mellan stat och katolsk kyrka varit för fåtaliga för att ha någon betydelse. I stort sett har de i valet mellan stat och katolsk hierarki valt staten, varvid de dock inte varit tillfredsställda med att statens antiklerikalism ofta inneburit kristendomsfientlighet och rationalistisk ateism. Men laicitetsprincipen har uppfattats som en garanti för religionsfrihet, och ruckandet på denna princip i 1950-talets lagstiftning har inte uppskattats i de protestantiska grupperna.

Allmänna skolor

Liksom i så många andra länder är i Frankrike för närvarande skolväsendet svåröverskådligt, eftersom det håller på att omvandlas. Hittills har skolplikten varit 8-årig, omfattande åldrarna 6—13 år. Före 6-årsåldern har barnen ofta gått i förskolor (écoles maternelles). De första fem åren har räknats till primärundervisningen (premier degré) och kunnat tillbringas i läroverkens primärklasser eller i folkskolor. Därefter har följt som en möjlighet läroverkens sekundärskolor (second degré), som avslutats med studentexamen (baccalauréat) efter sammanlagt 12 skolår. De som ej gått i läroverk har kunnat gå de efter primärskolorna återstående skolpliktsåren

i sekundära folkskoleformer fram till avgångsbetyget »certificat d'études primaires» efter 8 skolår eller i tekniska skolor. Enligt lag av 1959 skall nu skolplikten bli 10-årig. Hur de skilda skolformerna skall smälta in i det nya mönstret är ännu oklart. I bestämmelser används fortfarande de gamla beteckningarna premier degré för åldrarna 6—10 år och second degré för åren därefter.

I princip har den statliga undervisningen inte ansetts skola omfatta religionsundervisning. Religion har ansetts vara något som söndrat, men skolan skall ena. Men av hänsyn till religionsfriheten håller den avvisande inställningen på att uppluckras. Under 1960 och 1961 utkom ett flertal förordningar och skrivelser som behandlar hur kyrklig religionsundervisning skall kunna inordnas i skolans arbete. Vid varje sekundärskola skall numera på föräldrarnas anhållan religionsundervisning kunna meddelas av skolpräst (aumônier). Det inskärps, att även om det är en aldrig så liten procent av föräldrarna som anhåller om religionsundervisning för sina barn, så skall anhållan beviljas. Religionsfriheten kräver, sägs det, att varje barn får frihet att utöva sin religion och få undervisning i den. Å andra sidan inskärps, att ingen religiös propaganda, inte heller agitation för deltagande i religionsundervisning får ske inom skolan, och ingen elev får delta i religionsundervisningen utan anhållan från föräldrarna. Undervisningen skall också bekostas av föräldrarna, men möjlighet till statsbidrag föreligger. Kyrkan bestämmer hur stor avgift föräldrarna skall behöva erlägga. I regel bör undervisningen meddelas utanför skolan, i kyrkliga lokaler, men det förutsätts, särskilt i internat, att den också kan ges i skolan. I det senare fallet medverkar skolan i uppbärandet av avgifterna för den. I regel bör religionsundervisningen meddelas på den i princip schemafria torsdagen, annars om möjligt i början eller slutet av skoldagen. Skolan tar ingen befattning med undervisningens innehåll. Skolprästbefattningen tillsätts av de kyrkliga myndigheterna men i samråd med skolmyndigheterna. Om religionstimmarna blir många, kan flera skolpräster behöva tillsättas. Skolprästen har endast med religionsundervisningen att göra och deltar ej i kollegier eller annan allmän verksamhet i skolan. Men sina lektionstimmar skall han få. Om skolan nödgas inkräkta på dem med annan verksamhet, skall timmarna ges igen.

Alltsedan 1800-talets strider om skolan mellan stat och kyrka har staten sökt ersätta den allmänna skolans religionsundervisning med en neutral moralundervisning. Det har emellertid varit mycket svårt att finna former för en sådan, och den ena förordningen och instruktionen har avlöst den andra. I stort sett har man sökt sig fram på tre vägar: 1) särskilda moralektioner, 2) moralundervisning integrerad i andra ämnen, varvid främst franska (litteratur) och samhällslära kommit ifråga, 3) moralundervisning integrerad i skolans hela liv, varvid den uteslutande blivit praktisk, inte teoretisk.

Grundprinciperna för skolans moralundervisning har dock förblivit desamma, och man åberopar fortfarande instruktioner som utfärdades 1887. Enligt dessa bygger skolans moralundervisning främst på intensiteten, känslan, värmen i hela skolarbetet. Moralen kommer mer ur hjärtat än ur förståndet. Den skall fostra viljan, skapa goda vanor. Den skall ges på helt neutral grund, inte vara religiös. Samtidigt sägs det dock, att man kan förutsätta att barnen utanför skolan fått religiös undervisning om vad som är gott och ont och att de fått den undervisningen enligt kristen eller judisk tradition. Den moraluppfattningen vill skolans undervisning inte motsäga men skall dock inte bygga på den religiösa grunden (»L'enseignement moral laïque se distingue donc de l'enseignement religieux sans le contredire»). Skillnaden ligger i att man utesluter åtskiljande dogmer och tar fasta på gemensam moral. Och det gemensamma säges vara »en vidsynt dyrkan av det goda, det sköna och det sanna, vilket också är en form av religiös känsla och inte den minst rena». Denna moralundervisning får inte ske som torr utläggning. Avgörande är lärarens engagemang, hans värme. Men denna värme får inte komma i konflikt med hänsynen till barnens olikartade religiösa miljöer.

Då man 1923 i nya instruktioner citerade 1887 års instruktioner kritiserade man i någon mån gränsdragningen mellan intellektuell och moralisk fostran och tryckte (under åberopande av Descartes) mer på enheten, på att moral också är intellektuellt lärbar.

Under de fem första skolåren, primärstadiet, skall moralundervisning ges 15 minuter varje dag under veckans fem läsdagar (torsdagar är skolfria). För 6-åringarna kan dock inte hållas så avgränsade tider. Med berättelser och exempel bl. a. från berömda personers liv skall läraren i begynnelseklassen söka väcka barnens samveten för moraliska frågor. I 7—8-årsåldern kan barnen läsa, och moralkvarten kan behandla sådant de funnit i böckerna. Men den skall skilja sig från en lektion genom att i första hand ta sikte på känsla och vilja (une élévation de l'âme vers l'idéal, une exhortation à bien agir plutôt qu'une dissertation sur le bien). Korta, viljeeggande tänkespråk rekommenderas. För 9—10-åringar kan den dagliga kvarten få mer intellektuell prägel och ta sikte på mer metodiskt studium av individuella och sociala dygder, såsom »måttlighet, uppriktighet, blygsamhet, godhet, mod, tolerans». Läraren skall inge eleverna »kärlek till arbete, lust till samarbete, laganda, respekt för givet ord, förståelse för andra, kärlek till fosterjorden, plikter mot familjen och fäderneslandet».

Under folkskolans sjätte och sjunde år fortsätter moralundervisning under samma former som under de fem första åren. I avslutningsklassen, »classe de fin d'études primaires», ändrar ämnet »morale» namn och blir »morale et initiation à la vie civique (morallära och införande i samhällslivet)». Där skall under två veckotimmar behandlas samvetet och de mänskliga plikterna i olika sammanhang, fosterlandskänslan, rättvisan och solidariteten men också sådana ting som arbetarlagstiftning och Frankrikes poli-

tiska och administrativa organisation. Blicken skall också lyftas ut över landets gränser, och efter Unescos anvisningar skall de mänskliga rättigheterna behandlas. Moralundervisningens mål blir här att eleverna får lära sig fylla sin medborgerliga roll.

Det betonas att eleverna genom folkskolan alltmer kan lära praktisk moral genom att ta aktiv del i det skolsamhälle de lever i.

Om anvisningarna för folkskolans moralundervisning visat sig någorlunda bestående, har de skiftat så mycket mer för läroverkens sekundärstadier. Det andra världskriget aktualiserade moralproblemen i Frankrike, och under efterkrigstiden har allvarliga försök gjorts att effektivisera de högre skolornas moralundervisning, som visat sig ineffektiv.

Redan 1945 kom förordningar, som åt det sammanslagna ämnet moral och samhällslära (instruction morale et civique) anslog en veckotimme i vardera av de fyra första sekundärklasserna (6—3). Undervisningen skulle omfatta tre delar: moral, politik och ekonomi. Moralundervisningen delades till skillnad från det övriga inte upp på årskurser. Den skulle kombineras med försöken att lära eleverna praktisk moral i skollivet. Behövs någon teoretisk moralundervisning dessutom, frågar anvisningarna och ger svaret: »Man har mycket fördömt kurserna i 'teoretisk moral'. Man måste dock hålla fast vid att moralen till en del kan underkastas intellektuell analys och följaktligen undervisning». Den sokratiska metoden att söka kunskap om det onda och det goda rekommenderas. »Det är fullkomligt sant, att den som ljuger bland andra fel har det att vara okunnig.» Men utgångspunkten skall inte vara teoretisk utan utgöras av det praktiska livets händelser. Därför kan man inte följa en kursplan utan måste inskränka sig till att ange vad som bör observeras, då tillfälle erbjuder sig.

För denna moralundervisning skall inte speciallärare behöva anlitas, utan den skall kunna ges av alla lärare. Klassens huvudlärare bör ligga bäst till för att ge den.

Målet för den samlade moral- och samhällsundervisningen sägs vara att forma sanna demokrater. »Efter de hårda prövningar som Frankrike genomgått, har den allmänna skolan den bjudande plikten att i fullt ljus, med all energi arbeta på demokratiens förnyelse. Man måste ur sinnena utrota de totalitära regimernas alla gifter, under vilken etikett de än döljer sig. Man måste binda barnen vid de republikanska institutionerna, som inte har annat syfte än att tillåta dem att utvecklas och utöva alla sina mänskliga anlag. Man behöver därför inte frukta att säga, att denna undervisning i moral och samhällslära för att helt fylla sitt syfte bör ha till mål att i barnens själ djupt förena känslan för nationen och känslan för republiken.»

I den praktiska moralundervisningen skall läras sådant som sanningskärlek, mod, godhet, medkänsla, god yrkesmoral, gott kamratskap i skolan, sammanhållning i familjen, plikterna mot landet, internationell solidaritet. Falska ideologier som fascism och rasism skall bekämpas.

Utan att förändra denna 1945 års målsättning för skolans moralunder-

visning ansåg man sig redan 1948 vara tvungen att ändra dess former. Moral- och samhällsundervisning fick nu i de fyra första sekundärklasserna (premier cycle) endast en timme varannan vecka i stället för varje vecka. Anledningen sades vara, att lärarna misslyckats göra moralundervisningen levande. Det hade blivit alltför mycket av torrt moraliserande från katedern. Därför togs all teoretisk moralundervisning bort. Den hälft av schematiden som lämnades kvar skulle ägnas åt ämnets samhällsdel. Denna samhällsundervisning utsträcktes nu också till de högsta klasserna (second cycle). Där skulle den dock inte få formen av lektionsundervisning utan av månatliga sammankomster, vid vilka skilda lärare inom skolan och inbjudna gäster skulle berätta från sina yrkesområden. Internationella frågor skulle också behandlas. Studiebesök ute i samhället rekommenderades.

Under det sista skolåret i läroverken är eleverna uppdelade på olika linjer (filosofisk, naturvetenskaplig, matematisk). På alla grenar är filosofi obligatoriskt ämne, om ock med skilt timtal. I den undervisningen kommer givetvis moralfrågor upp till moralfilosofisk behandling. Samhällsorienteringen hänvisas här liksom i föregående klasser i »second cycle» till en månadssammankomst, som föreslås placerad onsdag eftermiddag, torsdag morgon eller lördag eftermiddag och planerad i stort sett såsom i tidigare klasser.

Det dröjde inte längre än till 1953 innan den moraliska situationen bland ungdomen åter föranledde skolmyndigheterna till nya försök att effektivisera skolans moralundervisning. Nu utökades franskundervisningen i alla klasser i sekundärskolorna med en halv veckotimme för att ge ökade tillfällen till studium av sådana litterära verk, som kunde anses moraliskt uppbyggande. I anvisningarna sägs det, att denna timförstärkning inte skall betyda ett återinförande av den teoretiska moralundervisning, som avskaffats 1948, inte heller av tidigare försök till moralundervisning, vilka säges ha visat sin ineffektivitet. »Lektioner i abstrakt moral kan endast framkalla leda.» I stället föreslås ökad uppmärksamhet skola ägnas de stora författarna. Den moral som kan läras av dem är den humana, »de dygder som gör människan värdig namnet människa». Som exempel nämns »mod, ära, lojalitet, rättvisa, tolerans, generositet, godhet, vishet. Denna lista kan utan tvivel förlängas; kanske är den också längre än behövligt, om, som Sokrates menade, Dygden är en. I varje fall vet människorna innerst inne väl vad den är och känner igen den under skilda ansikten». Om moralundervisning på särskilda timmar sägs det, att den vanligen väcker ett motstånd, som gör den meningslös förutom att den dogmatiska dräkten gör den långtråkig. Bland författare vilkas verk kan göra moralundervisningen innehållsrik och levande nämns endast greker, romare och fransmän, från Homeros och Platon till Voltaire och Rousseau. Texterna skall givetvis inte väljas enbart efter moraliska aspekter, sägs det, men man

menar, att det goda och det sköna ofta förenas. De moraliska synpunkterna får inte skiljas från analysen för övrigt. Med kraft inskärps, att den halva veckotimme med vilken ämnet förstärkts inte får betyda tillägg av en halv timme moral till traditionell litteraturundervisning.

Så fortgår diskussionerna om skolans moralundervisning utan att man hittills funnit någon lösning som blivit förlösande. Diskussionerna rör praktiska ting men också den teoretiska grundvalen om moralens grund och lärbarhet. Svårigheterna att nå tillfredsställande resultat bör sättas i samband med att skolmyndigheterna numera blivit mer öppna för samarbete med kyrklig religionsundervisning än tidigare, samtidigt som företrädare för kyrkan blivit mer villiga att arbeta i de statliga skolorna än tidigare. Intet hindrar lärare exempelvis att vid den moraliska analysen av texter i litteraturundervisningen ta upp bibliska författare. Dock kvarlever fortfarande i vid utsträckning uppfattningen, att katolskt skolväsen och katolsk kristendomsundervisning är härdar för reaktionär politisk inställning.

Privata skolor

Man räknar med att det »privata» skolväsendet i Frankrike anlitas av omkr. 20 % av hela elevantalet. Till omkr. 90 % är det privata skolväsendet romerskt-katolskt. Påfallande är den geografiska spridningen. Det finns departement i väster, t. ex. Vendée, där de katolska skolorna omfattar mer än 50 % av skolväsendet, medan de särskilt i nordost har föga betydelse. En särställning intar Bas-Rhin, Haut-Rhin och Moselle, där på samma sätt som i Västtyskland (se nedan) det allmänna folkskoleväsendet är katolskt, evangeliskt eller allmänkristligt.

Starkast företrädda är de katolska skolorna bland specialskolorna (écoles techniques). Större del av sekundärskolorna än av primärskolorna är privat. Katolska sekundärskolor spelar stor roll särskilt för prästrekrytering. Primärskolorna står i regel under biskoplig ledning. Sekundärskolorna hör ofta till någon av ordnarna, vilka sedan 1940 åter har full undervisningsfrihet.

Som ovan nämnts betydde 1950-talets lagstiftning ett stort steg framåt för det privata skolväsendet. Frågan gällde främst lärarnas avlöning, den största bördan för skolan, vilken blivit allt svårare att bära, även om de katolska kongregationernas medlemmar utgör mycket billig arbetskraft. När staten numera är villig att stödja de konfessionella skolorna sker det under hänvisning till undervisningsfrihet och till religionsfrihet, som anses medföra rätt för föräldrar att välja skolor där barnen fostras efter sin religion. Den nya lagen innebär bl. a., att staten kan sluta kontrakt med privata skolor och därvid överta ansvar för lärarnas avlöning. Kontrakten kan avse en skolas hela arbete eller endast en del därav. Lokala kommittéer skall utforma och övervaka kontrakten. Medan tidigare statens kontroll av privata skolor endast innebar en övervakning av moralisk och hygienisk

standard, kan nu kontrollen vidgas allt efter kontraktens omfattning. Givetvis kommer den statliga kontrollen aldrig att gälla privatskolornas religionsundervisning, eftersom denna inte förekommer i det statliga examenssystemet. De kyrkliga skolornas elever måste gå upp i samma statliga examina som de statliga skolornas. Följaktligen måste de privata skolorna rätta sina kurser och fordringar efter de statliga kraven.

F. Nederländerna

Nederländerna har en officiell reformert tradition, som emellertid numera är helt sönderbruten. Alla kyrkosamfund är helt fria i förhållande till staten. Den tidigare protestantiska dominansen har gått förlorad, bl. a. på grund av inre splittring, medan den enhetliga romersk-katolska kyrkan gått framåt. Katoliker synes numera omfatta något större del av folket än protestanterna. För bägge grupperna rör sig siffrorna kring ca 40 % av befolkningen. En förhållandevis stor del av folket (omkr. 17 %) står utanför varje kyrkosamfund.

De teologiska striderna har alltid varit heta i Nederländerna, och de har i hög grad rört sig om skolan. Sedan i början av 1800-talet lagar antagits om statliga skolor utan konfessionell religionsundervisning och i mitten av seklet viss frihet givits för privata skolor, blev stridigheterna mot slutet av 1800-talet allt intensivare. Kyrkorna ville ha egna konfessionella skolor, och motsättningen kring dessa dominerade de inrikespolitiska frågorna i Nederländerna ända fram till den allmänna överenskommelse, som lagfästes i grundlag 1917 och i skollag 1920. Efter 1920 inträdde ett visst lugn, och det är fortfarande 1920 års lag, som bestämmer relationerna kyrka-statskola i landet.

Medan den romersk-katolska kyrkans officiella inställning är att påyrka konfessionellt katolska skolor för katolska barn, har i de flesta länder, där befolkningen varit religiöst splittrad, protestanterna varit mer benägna för allmänna, ej konfessionsbundna skolor. I Nederländerna har emellertid de reformerta gått på samma linje som katolikerna och krävt, att alla föräldrar skall ha full frihet att sända sina barn till skolor i enlighet med sin trosbekännelse. Det statliga intresset av allmänna, neutrala skolor företräddes under skolstriderna som föregick 1920 års lag av det liberala partiet, men det var i minoritet. Som ledande princip för skolans organisation fastslog därför 1920 års lag, att alla föräldrar skall ha rätt att sända sina barn till sådana skolor, som de önskar ha dem i, och denna rätt får inte begränsas av ekonomiska möjligheter. Allmänna och privata skolor skall sålunda ur ekonomisk synvinkel vara helt likställda. Stat och kommun skall bevilja allmänna och privata skolor samma anslag.

Allmänna skolor

Tillämpningen av 1920 års lag har medfört, att det allmänna skolväsendet har mindre omfattning än det privata. Man beräknar att av samtliga skol-

elever på primär- och sekundärstadierna endast omkring 30 % besöker de allmänna skolorna. Vad religionsundervisningen vid dem beträffar, förekommer ingen sådan på det fasta schemat. Däremot är det föreskrivet, att om föräldrar så önskar, kyrklig religionsundervisning skall ges på schematid och i skolans lokaler. Den kan ges av ordinarie lärare men ges i regel av präst. Beroende av föräldraönskemål och av lärartillgång förekommer sådan religionsundervisning ojämnt. Eftersom det är sällsynt med katolska barn i allmänna skolor, är den i regel reformert. Den synes, där den förekommer på schemat, i regel förfoga över en veckotimme och huvudsakligen omfatta bibelkunskap. De som ej deltar i den skall under tiden ha annan sysselsättning i skolan. Kostnaderna bestrides ibland av de lokala skolmyndigheterna, ibland av kyrkan. Men oberoende av finansieringen är innehållet i undervisningen helt bestämt och kontrollerat av kyrkan. Någon statlig eller kommunal insyn i eller kontroll av religionsundervisningen förekommer inte. Skolans övriga undervisning, som står under statlig och kommunal insyn, skall vara religiöst neutral.

Privata skolor

Privata skolor är i majoritet på alla skolstadier. En statlig rapport från 1960 meddelar, att 80 % av förskolorna, 70 % av primärskolorna och 60 % av sekundärskolorna drivs av enskilda organisationer. Dessa organisationer är av många slag. De kan vara föräldraföreningar med mer eller mindre utpräglat konfessionell prägel, de kan vara kyrkoförsamlingar eller hela kyrkosamfund. Det katolska skolväsendet är starkast, eftersom här liksom i andra länder de katolska föräldrarna är mer angelägna än de protestantiska att sända sina barn till kyrkliga skolor. Av hela elevantalet beräknas 45 % besöka katolska skolor, 25 % protestantiska skolor, medan som ovan nämnts de allmänna skolorna drar till sig 30 %.

De privata skolorna har mycket stor frihet både beträffande tillsättning av lärare och utformning av undervisningen. Lärarna skall endast fylla vissa allmänna, av staten bestämda kompetenskrav, och det finns en statlig central undervisningsstyrelse, som kan indraga statens underhåll av skolan, om undervisningen ej anses tillfredsställande. Denna statliga övervakning gäller dock främst yttre ordningar: att det av inspektionsmyndigheten godkända schemat följs etc. Kristendomsundervisningen är i varje fall helt undandragen allmän kontroll. Det synes i protestantiska skolor vara vanligt att på lägre stadier börja och sluta dagen med psalmsång samt ägna en daglig lektion åt bibelundervisning. I enlighet med reformert tradition spelar Gamla testamentet stor roll i undervisningen. På högre stadier synes det vara vanligt med 2 veckotimmar kristendomskunskap, och då undervisas även i kyrkohistoria. Men kyrkorna eller föreningarna, som driver dessa skolor, önskar inte enbart ge utrymme för kristendomsundervisning för att skilja dessa skolor från de allmänna, utan strävar att ge

all skolundervisning kristen prägel. I ett ämne som historia anses denna strävan kunna medföra, att undervisningen i en kyrklig skola skiljer sig från den som ges i en allmän, men i de flesta andra ämnen torde skillnaden mellan allmän och kyrklig undervisning knappast bli märkbar, frånsett naturligtvis den prägel som lärarens personlighet alltid ger hans undervisning.

I de kyrkliga skolorna förekommer också särskilda skolandakter och skolgudstjänster, vilket inte är fallet i de allmänna.

I de högre skolformerna kan ibland elevavgifter uttagas, men enligt lagen skall föräldrar inte känna någon skillnad i ekonomiskt avseende, när det gäller att sända barnen till kyrkliga eller till allmänna skolor. Lärarnas löner är reglerade av staten, och det får inte finnas skillnad mellan lärarlöner i allmänna och i privata skolor.

Någon radikal ändring i det nederländska undervisningssystemet synes inte vara ifrågasatt. Man uppskattar, att den stora skolfriheten ger möjligheter till initiativ och försöksverksamhet. För de religionspedagogiska frågorna är både det vetenskapligt-teoretiska och det praktiska intresset stort. Man minns de svåra striderna kring skolan före 1920, och ingen vill dra upp frågor igen, som skulle medföra ett uppblossande av de striderna. Olägenheterna av splittring, som avhåller andra länder från ett pluralistiskt skolsystem av nederländsk typ, synes i Nederländerna neutraliseras av en stark nationalkänsla, som ger folket en förnimmelse av stark samhörighet tvärs över konfessioner och skolsystem.

G. Norge

Utmärkande för norsk kyrklig tradition är mycket nära samverkan mellan stat och kyrka. Kunglig makt genomdrev införandet av kristendom i landet, kunglig makt genomdrev reformationen. Enheten stat-kyrka är bättre bevarad i Norge än i de övriga nordiska länderna. Medan man i dessa andra länder på många håll drar sig för benämningen statskyrka och hellre talar om en folkkyrka, använder man i Norge utan hämningar termen statskyrka. Omkring 96 % av befolkningen hör till denna statskyrka, som enligt grundlagen är evangelisk-luthersk. De frikyrkligas antal är litet. De kallas vanligen »dissenter». För närvarande diskuteras ny dissenterlagstiftning, varvid skolfrågorna hör till de centrala. De konfessionslösas antal uppgår till mindre än 1 %, men i sitt krav på något lossade band mellan stat och kyrka får dissenterna även stöd av åtskilliga inom statskyrkan.

Utmärkande för norsk tradition är inte bara sträng statskyrklighet utan även pietistisk föreningskristendom med rötter i 1800-talets väckelser. Mellan statskyrklighet och föreningskristendom finns starka spänningar, men dominerande inom bägge lägren är en stark konfessionalism, ett starkt fasthållande vid evangelisk-luthersk trosbekännelse med front mot rationalism och liberalism.

Allmänna skolor

Då den obligatoriska skolan växte fram under 1800-talet, fastslogs dess bundenhet vid kyrkan i lagen. Av grundlagens § 2, som stadgar, att staten är bunden vid evangelisk-luthersk bekännelse, och att medborgarna är förpliktade uppfostra sina barn i denna bekännelse, följer att den statliga skolan är konfessionellt bunden. Grundlagens § 2 åberopas fortfarande ständigt i diskussionerna om skolans bekännelseprägel.

I 1889 års skollagar inskrevs, att skolan skall ge kristen och moralisk fostran, att undervisningen skall omfatta den lutherska katekesen och inte i något ämne får komma i konflikt med kyrkans bekännelse.

Då det på 1920-talet fördes fram förslag, att lärare i kristendomskunskap inte skulle behöva tillhöra den lutherska statskyrkan, avvisades detta med hänvisning till grundlagen.

Nya skollagar tillkom 1936 utan att något ändrades i fråga om skolans konfessionella bundenhet.

Efter andra världskriget blev det åter aktuellt med en ny skollagstiftning. Huvudsaken var nu dels att skapa en för stad och landsbygd gemensam lag, så att städerna inte längre skulle ha bättre skolformer än landsbygden, dels att på samma sätt som skedde i andra länder utvidga den obligatoriska skolan. En samordningsnämnd för skolan, som sedermera efterträtts av Statens undervisningsråd, tillsattes 1947 och riktade blicken bl. a. mot den pågående reformverksamheten i Sverige. Nämnden kunde naturligtvis inte undgå att också lägga märke till skillnaden i relationerna mellan kyrka och skola. Några mer radikala ingrepp i den norska traditionen blev det dock aldrig tal om att föreslå. Det dominerande partiet, Arbetarpartiet, utgav 1956 »Et kulturprogram til debatt», vari inga invändningar görs mot statskyrkosystemet, inte heller mot kristendomens ställning i skolan. Det förekommer dock i programmet uttalanden mot den intolerans i kristendomsundervisningen som man menar sig finna på många håll, en intolerans, som visar sig i att till Guds barn endast räknas de som håller fast vid den Augsburgska bekännelsen. Men om statskyrka och bekännelsebunden skola ger utrymme för tolerans mot oliktänkande, vill man gärna behålla dem.

Då regeringen 1958 framlade proposition till ny lag för folkskolan, innebärande bl. a. möjlighet för alla kommuner att införa 9-årig obligatorisk enhetsskola, förelåg därför inga förslag till väsentliga ändringar i fråga om skolans förhållande till kyrkan. Dock var ändringsförslagen tillräckligt omfattande för att väcka en storm. Stormen hade sitt centrum i den norska kyrkans central för pedagogiska frågor, Institutt for Kristen Oppseding i Oslo. Dess ledare uttalade, att man med propositionen hade blivit kastad ut i den allvarligaste skol- och kyrkostrid man haft sedan andra världskriget. Protestmöten anordnades, skrivelser sändes till myndigheterna. Den mest representativa protesten kom från landets samtliga biskopar i en

gemensam skrivelse till stortingets kyrko- och undervisningsutskott. Den närmaste följden blev, att stortingsbehandlingen av propositionen måste uppskjutas från 1958 till 1959.

Oppositionen vände sig bl. a. mot att ett särskilt stycke i 1936 års lag, den s. k. basisparagrafen, i vilken kristendomsundervisningens evangelisk-lutherska prägel fastslås, föreslogs borttaget. Från regeringshåll sades, att skolans konfessionella karaktär ändå var bestämd i grundlagen, men oppositionen genmälde, att det då fanns så mycket mindre skäl att ta bort basisparagrafen. Kristendomsundervisningen är så central i skolan, att den väl motiverar ett särskilt omnämnande i lagen. Oppositionen tog upp även andra punkter. Propositionen föreslog inskränkningar i biskoparnas och prästernas möjligheter till insyn i skolans arbete. Bl. a. skulle präster inte längre vara självskrivna medlemmar av skolstyrelserna. Kyrkoråden (menighetsråden) skulle inte längre ha bestämmanderätt om läroböcker i kristendomskunskap.

Stortingsutskottet tog i sin behandling av propositionen delvis hänsyn till de kyrkliga kraven, varefter den nya lagen antogs 1959. Den s. k. basisparagrafen fick stå kvar i den nya lagen. Däremot inskränktes biskoparnas, prästernas och kyrkorådens befogenheter på de sätt som propositionen föreslagit.

En följd av att 1959 års folkskolelag försvagade banden mellan kyrka och skola har blivit, att man i kyrkan blivit mer angelägen att utvidga de inofficiella banden. På många håll har präster invalts i skolstyrelser, där de inte längre är självskrivna, och tagit många initiativ för samarbete med lärarna. (Exempel i skriften »Kirke og Skole i samarbeid, utgitt av Institutt for Kristen Oppseding», 1960.)

De allmänna skolorna, som i Norge är praktiskt taget allenarådande, är av två huvudslag: folkskola och högre skola. För folkskolan gäller numera 1959 års folkskolelag, för den högre skolan gäller en lag från 1935, som man är i färd med att revidera.

Allt statligt skolväsen är fortfarande bundet vid den evangelisk-lutherska statskyrkan, på samma sätt som staten själv är bunden. Fastän banden efter hand luckrats upp, lyder därför fortfarande folkskolelagens första paragraf: »Skolans uppgift är... att hjälpa till att ge eleverna en kristlig och moralisk fostran.» Att kristendomsundervisning är en central del i skolans arbete inskärps i § 7, där målet för undervisningen i kristendomskunskap sägs vara, att barnen skall lära känna huvudinnehållet i den bibliska historien, de viktigaste händelserna i kyrkohistorien och »den kristna barnaläran efter evangelisk-luthersk bekännelse».

Kyrka och skola ledes gemensamt från kyrko- och undervisningsdepartementet. De rent kyrkliga myndigheternas befogenheter över skolan är emellertid numera högst inskränkta. »Biskopen, kyrkoherden eller en präst, som biskopen utser, har rätt att höra på undervisningen i kristendomskunskap och ge råd i frågor, som gäller denna undervisning» (§ 38).

Det är departementets uppgift att godkänna läroböcker, även läroböcker i kristendomskunskap. Dock skall kristendomsläroböcker först granskas av en representant för vardera av de två teologiska fakulteterna (det statliga universitetets fakultet och den fria menighetsfakulteten) samt av en biskop.

Beträffande elevernas skyldighet att delta i skolans kristendomsundervisning stadgar folkskolelagen § 6: »Barn till föräldrar som ej tillhör statskyrkan, skall helt eller delvis vara befriade från undervisning i kristendomskunskap, när föräldrarna begär det.» I praktiken synes sådan befrielse ytterligt sällan begäras. Lagen nämner ingenting om skyldighet för dessa elever att få annan religions- och moralundervisning.

Om läraren stadgar § 15: »Om en lärare skall undervisa i kristendomskunskap, måste han tillhöra statskyrkan eller ett religionssamfund, som har samma lära som statskyrkan.» I den för närvarande pågående debatten om ny dissenterlag har från dissenterhåll framställts önskemål att få denna paragraf ändrad. Då sådana krav tidigare framställts, har de, som ovan nämnts, avvisats med hänvisning till grundlagens § 2 om statens bundenhet vid luthersk bekännelse. Skolans kristendomsundervisning är statskyrkans undervisning, kyrkans dopundervisning, och då kan den inte få utföras av någon som ej ansluter sig till kyrkans bekännelse.

Eftersom skolans kristendomsundervisning principiellt är kyrklig, görs ingen egentlig skillnad mellan denna undervisning och konfirmandundervisningen. Bägge utgör delar av kyrkans »dopundervisning» och bägge regleras av staten. Enligt lag får konfirmation ej ske förrän efter sjunde skolårets slut. Hittills har anordnandet av konfirmationsundervisning varierat mycket, men då nu den obligatoriska skolan utvidgas till att omfatta nio år, känner man behov av nya riktlinjer. Ett av en statlig kommitté utarbetat förslag till ny lag om konfirmation framlades 1962 och är för närvarande föremål för debatt. Kommittén vill ge konfirmationsläsningen en fast plats i skolarbetet i klass 8.

På grundval av den nya folkskolelagen utgav det statliga försöksrådet 1960 »Læreplan for forsök med 9-årig skole». Vad som här skrevs väckte opposition från kyrkliga kretsar, på samma sätt som propositionen till den nya lagen tidigare gjort. Ett inslag i den nya striden var en bok, författad av seminarielektor Torstein Harbo: »Målsetting og læreplan i den 9-årige skole» (1960). Harbo menade, att man i försöksplanen underlåtit ta hänsyn till 1959 års stortingsdebatt och stortingsbeslut vid sin utformning av den nya skolan. I stortinget hade tydligt klargjorts, att skolans mål är att skapa goda samhällsmänniskor, ge kristen och moralisk fostran, utveckla de ungas gåvor och anlag samt ge dem en god allmänbildning. I försöksplanen hade man, menade Harbo, tagit fasta på de två punkterna att skapa goda samhällsmänniskor och utveckla de ungas gåvor och anlag men försummat de två andra: att ge kristen och moralisk fostran och ge god allmänbildning. I stortinget kom det i juni 1961 till en ny stor skoldebatt. En stor plats i

debatten ägnades kristendomsämnets timtal. Stortinget ville visserligen inte fatta beslut om timplan men menade sig böra uttala önskemål. I det utskott, som förberett ärendet, hade en minoritet accepterat försöksplanens förslag att ge kristendomsämnet 14,5 veckotimmar under de nio skolåren, vilket ansågs innebära en stark reduktion. Olika kommuner hade tidigare kunnat använda rätt olika timplaner, och meningarna om vad som var normalt var delade. På många håll var i varje fall 3 veckotimmar per år vanligt, sades det. En annan minoritet, borgerlig, ville därför ge ämnet 21 veckotimmar, alltså mer än genomsnittligt 2 per klass. Majoriteten stannade för 16,5 veckotimmar och uttalade sig alltså för en ökning av det i försöksplanen föreslagna timtalet. I stortingsdebatten framkom också från många håll oro över att skolans kristna prägel endast skulle komma att gälla kristendomsundervisningen. Man menade sig kunna utläsa detta ur försökslläroplanen. Men, menade man, lagens ord om skolans uppgift att ge kristen fostran måste gälla skolan som helhet.

En efter denna stortingsdebatt utkommen bok, »Skolens formål i skolens hverdag» med bidrag av många författare, söker finna uttryck för vad det skall innebära, att skolan som helhet skall ge kristen fostran. Det är det aktiva »Institutt for Kristen Oppseding», som står bakom boken.

För kristendomsundervisningen sätter försökslläroplanen, som endast omfattar klasserna 6—9, bibeln i centrum. Det understryks, att bibeln är Guds ord och att man läser den för att komma till tro på Kristus. Hela kristendomsundervisningen skall syfta till att innerliggöra och styrka elevernas religiösa och moraliska liv. I läroplanen ingår också kyrkohistoria och aktuell kyrkokunskap, motsvarande vad som hittills lästs i realskolan, dvs. den högre skolans lägsta klasser, vilka nu skall utgöra den högsta avdelningen, ungdomsskolan, av folkskolan. (De lägre klasserna kallas barnaskolan.) I avslutningsklassen, 9, läses bl. a. etik och något om icke-kristna religioner.

För de fem första klasserna skall tills vidare gälla äldre planer för folkskolan. I dessa klasser ges bibel-, katekes- och psalmkunskap. Det finns en tendens att minska katekesläsning till förmån för bibelkunskap och kyrklig hemkunskap.

I ännu gällande normalplaner för folkskolor (1939) sägs om morgonandakt: »Skolan börjar och slutar var dag med bön och psalmsång eller endera.» I den nya lagen och i försökslläroplanen har denna bestämmelse varken upphävts eller bekräftats. Stadgan anses i varje fall gälla, till dess ny läroplan för hela den 9-åriga skolan föreligger.

Den högre skolan, som omfattar realskolor och gymnasier, skall nu anpassas efter 1959 års folkskolelag men följer tills vidare äldre lagar och förordningar. Principiellt är den högre skolan lika bunden vid luthersk bekännelse som folkskolan. Lagen om högre allmänskolor (1935) stadgar i § 2, att dessa skolor skall medverka till elevernas kristna fostran. Biskopar eller präster, som de utser, har rätt att åhöra kristendomslektioner och

ge råd i den högre skolan likaväl som i folkskolan. Kristendomsläroböcker för den högre skolan granskas av kyrkliga myndigheter. Även i den högre skolan måste lärare i kristendomskunskap tillhöra statskyrkan. För befrielse av konfessionella skäl från undervisningen gäller samma bestämmelser som i folkskolan.

Däremot har kristendomskunskapen avsevärt mindre utrymme i den högre skolan än i folkskolan. Medan det i den 7-åriga folkskolan kunde anses normalt med minst 2 veckotimmar, har ämnet i den högre skolan genomgående endast 1 veckotimme (dock 2 veckotimmar i realskolans första klass). På dessa timmar läses i realskolan (som alltså nu skall förvandlas till folkskolans ungdomsskola) i klass 1 bibelkunskap, i klass 2 kyrko- och missionshistoria, i klass 3 kristen tros- och livsåskådning.

Realskolan har ofta räknats som en del av 5-årigt gymnasium. Från realskolans klass 2 går man då till 3-årigt gymnasium med klasser ofta kallade 3—5 gymnasieklasserna. I dessa klasser läses för närvarande första året främmande religioner, andra året bibliska texter, tredje året kristen tro och moral. Livliga debatter pågår om timtal och kursplaner i det blivande nya gymnasiet.

Kristendomsämnet är i den högre skolan betygs- och examensämne liksom andra ämnen. Kristendomslärarna är i dessa skolor lektorer med akademisk utbildning. Lärarbrist gör, att många präster tjänstgör som timlärare. Men även skolans ordinarie kristendomslärare anser sig arbeta i kyrkans tjänst.

I motsättning till vad fallet är i folkskolan, förekommer i den högre skolan sällan morgonandakter.

Liksom i andra länder har det i Norge vid sidan av den traditionella högre skolan vuxit fram andra överbyggnader på folkskolan, t. ex. yrkesskolor och handelsgymnasier. I dessa skolor förekommer vanligen ingen kristendomsundervisning, men införandet av ämnet diskuteras.

Privata skolor

Eftersom i så hög grad den allmänna skolan i Norge bevarat sin kyrkliga prägel, har man inte känt behov av särskilda kyrkliga skolor. Över huvud finns mycket få privata skolor. Det finns ett fåtal skolor av icke-luthersk prägel (romersk-katolsk, teosofisk). Några pietistiskt lutherska skolor förekommer också. Statsunderstöd till dylika privata skolor ges normalt inte. Det förekommer en del opposition mot det statliga skolmonopolet även i sådana kretsar, som inte själva planerar att starta fria skolor. I några fall har privata skolor lyckats få tillfälliga kommunala eller statliga stöd. Examensrätt får dessa skolor endast om de fyller de statliga skolornas kunskapskrav. För att de skall få fast statsunderstöd har det hittills ansetts, att staten måste få inflytande även på tillsättningen av lärare, något som skolorna avvisat.

H. Storbritannien

I. England och Wales

Det medeltida, katolska skolväsendet var i England förhållandevis väl utvecklat. Under 1500-talet genomfördes med hårda medel anglikansk statskyrklighet med anglikansk likriktning även inom skolvärlden. 1600-talets våldsamma oro lade grunden för differentiering i undervisningen genom de protestantiska frikyrkornas framväxt. De s. k. nonkonformisterna, de som inte ville anpassa sig efter anglikanismen, visade stort intresse för undervisning. Under 1700-talet rådde konkurrens mellan anglikanska och frikyrkliga skolor, och sedan under 1800-talet även katolikerna fått större frihet, tävlade alla tre riktningarna: anglikanism, frikyrklighet och romersk katolicism om att dra ungdomen till sina skolor. De hårda religiösa motsättningarna fördröjde uppkomsten av ett statligt allmänt skolväsen. Den första allmänna skolstadgan kom 1870, och skolplikt infördes 1880. Under den följande tiden tillkom flera skolstadgor, alla dock partiella, och den största svårigheten för att få till stånd förordningar för skolväsendet som helhet var de religiösa motsättningarna.

Det var först 1944, som England (och Wales, däremot har Skottland och Nord-Irland sina egna ordningar) fick en verklig, allmän skolstadga. Education Act 1944 var den viktigaste milstolpen hittills i Englands skolhistoria. Att regering och parlament då lyckades överbrygga de stora motsättningarna hade flera orsaker. En var att det andra världskriget framtvingade nationell samling. En annan var att 1900-talets ekumeniska rörelse åstadkommit större inbördes förståelse mellan kyrkosamfunden. En tredje var skolväsendets ansvällning, som gjorde det allt svårare för kyrkorna att orka med att ansvara för undervisningen.

Education Act 1944, som ställer skolväsendet under ledning av ett undervisningsministerium, innebar dock inte, att staten övertog hela skolväsendet. Man inriktade sig uttryckligen på att bevara »the dual system», dualismen mellan allmänna och privata skolor. Då den ekonomiska utvecklingen under 1940- och 1950-talen gjorde det allt svårare för kyrkorna att uppehålla eget skolväsen, tillkom 1959 en ny Education Act, som medförde större statligt stöd till privata skolor och sålunda bekräftade önskvärdheten av dualismen.

Allmänna skolor

De allmänna skolorna står visserligen under undervisningsministerns ledning och kontrolleras av statliga inspektörer, men lokala myndigheter har stort inflytande på dem. Den vanliga beteckningen på dem är »county schools». De är (frånsett nursery schools för 2—5-åringar) av två huvudtyper: primärskolor (primary) för 5—10-åringar och sekundärskolor (secondary) för åldern från och med 11 år. De två sista skolåren (ålder

16—17 år) har de som inte går i annan skola obligatorisk partiell skolgång i den s. k. sjätte klassen (sixth form).

En av de största svårigheterna vid utarbetandet av Education Act 1944 var att finna en form för kristendomsundervisning i de allmänna skolorna. Tidigare bestämmelser var mest negativa: de allmänna skolorna fick inte ge konfessionell kristendomsundervisning. Men bestämmelserna gav utrymme för en mängd olika lösningar. I Education Act 1944 dominerar det positiva. Varje skola — allmän eller privat — är skyldig att meddela någon form av kristendomsundervisning (religious instruction, § 25: 2). Kristendomskunskap — ämnet går under olika beteckningar men nämnes i regel som »religious education», »R.E.» — är det enda ämne som är obligatoriskt i alla skolformer, på alla stadier.

Ämnets obligatoriska ställning betyder dock inte något tvång vare sig på lärare eller elever. Beträffande lärare är stadgat, att ingen lärare i allmänna skolor får lida något avbräck i fråga om förmåner eller karriär, när han inte vill åta sig kristendomsundervisning eller delta i skolandakt (§ 30). I gengäld anser man sig då kunna begära positivt engagemang av de lärare som undervisar i ämnet. Kristendomsundervisning betraktas som en kallelse, »vocation», som utesluter kylig objektivitet eller negativism. Från kyrkornas sida pågår livligt arbete att försöka förse skolorna med positivt engagerade kristendomslärare.

För elever finns möjlighet till befrielse från skolans kristendomsundervisning och andakter efter anhållan av målsman (§ 25: 4). De skall då få annan religionsundervisning i eller utanför skolan (§ 25: 5).

För kristendomsundervisningens utformning är lokala kommittéer ansvariga. Inom varje distrikt (county) skall sådana kommittéer finnas, och i dem sitter representanter för skolmyndigheten (local education authority), för lärarna samt för i området representerade kyrkosamfund. Kommittén skall för kristendomsundervisningen utarbeta en plan (agreed syllabus § 26). I somliga distrikt är planen rätt detaljerad, i andra anger den endast huvudlinjer. I varje fall äger enskilda skolor och lärare stor frihet i fråga om hur de på grundval av planen vill forma sin undervisning.

Universitetet i Sheffield har genom sitt Institute of Education nyligen företagit en undersökning inom ett begränsat område av hur dessa kursplaner fungerat. Undersökningen begränsades till sekundärskolor och publicerades 1961 under titeln »Religious Education in Secondary Schools». Bibelstoffet är av ålder dominerande i skolans kristendomsundervisning. Inte minst är engelsk tradition känd för att betona Gamla testamentet. Undersökningen finner dock att den långa tid som ägnas Gamla testamentet knappast ger lön för mödan. Företagna kunskapsprov visar att mycket litet kunskapsstoff blir bevarat. En viss slitning förnims mellan systematisk och historisk bibelundervisning. Kommittéerna är benägna att betona det läromässiga, lärarna finner det ofta lättare att undervisa historiskt.

Kyrkohistoria och kyrkokunskap är på väg att få större utrymme. Tidigare hade sådant stoff nödvändigtvis ansetts behöva bli konfessionellt, men alltmer har man insett, att kristendom utan kyrka inte existerar och att undervisningen måste ta hänsyn därtill. Som bilaga ger Sheffielduniversitetets undersökning ett eget förslag till plan (syllabus), där stoffet grupperas under följande rubriker: bibeln, Israels historia, Jesu liv och förkunnelse, kyrkans historia, kristen tro och kristet liv. Icke-kristna religioner har ingen självständig plats men nämns under avdelningen kristen tro under delrubriken Kristus och religionerna. Detta är alltså vad man väntar att elever i åldern 11—17 år skall läsa. Man förväntar då, att de i primärskolorna lärt sig de viktigaste berättelserna i Gamla testamentet, huvuddragen av Jesu liv, Jesu liknelser och undergärningar samt huvudhändelserna i Apostlagärningarna.

Det finns ingenting bestämt om hur många veckotimmar kristendomsundervisningen skall ha. Det synes vara vanligt, att ämnet får fler timmar i primärskolorna än i sekundärskolorna. En daglig kristendomslektion är en gammal tradition, som kan leva kvar i vissa skolor, medan på högre stadier ämnet stundom kanske inte får mer än en veckotimme. Sheffieldundersökningen konstaterar, att ämnet oftast får större utrymme i primärskolorna och menar att detta kan ha risken, att ämnet anses endast höra barnåren till.

Tidigare fanns en bestämmelse, att kristendomslektionerna skulle ligga först eller sist på dagen av hänsyn till att möjligheten till befrielse skulle bli mer realistisk. Denna bestämmelse kom dock att kännas alltför tyngande för undervisningen och borttogs 1944.

Det inskärps ständigt, att målet för skolans kristendomsundervisning är att söka leda eleverna till kristet engagemang. Objektiv skall undervisningen vara i den meningen, att den inte är knuten till ett visst kyrkosamfunds bekännelse, men inte i den meningen, att den skulle inskränka sig till att endast ge information. Sheffieldgruppen skriver: »Det rådde enighet om att kristendomslärarens syfte är detsamma som kyrkans: att alla människor skall höra evangeliet, lära sig att älska Gud i Kristus, tjäna Honom och glädjas i Honom för evigt. Lärarens upprepade kontakter med barnen skall vara trappsteg på vägen till denna varje pojkes eller flickas fulla överlåtelse åt Gud.»

Eftersom detta är en allmänt erkänd målsättning, spelar skolandakten stor roll vid sidan av kristendomslektionerna. På samma sätt som Education Act 1944 föreskriver kristendomsundervisning i alla skolor, bestämmer den också, att i varje primär- och sekundärskola dagen skall börja med gemensam andakt (§ 25: 1). Men på samma sätt som kristendomsundervisningen måste denna dagliga andakt i de allmänna skolorna ha allmänkristen, inte konfessionell, samfundspräglad karaktär.

Frågan om det går att genomföra kristendomsundervisning och morgon-

andakter efter detta mönster är föremål för livlig diskussion. Ett uppmärksammat inlägg kom 1960 i boken »Christian Education in a Secular Society» av professor W. R. Niblett. Niblett hade som ordförande lett arbetet i en kommitté tillsatt av »Institute of Christian Education» i London. Niblett menar att man måste skilja lärarens uppgift från förkunnarens (the teacher is not a preacher). Skolan är inte kyrka: religionsundervisning och andakter måste ha något att ge även dem som inte vill engagera sig kyrkligt. Men andakt i skolan är viktig, därför att den för många elever (och lärare) blir kanske deras enda gudstjänsttillfällen. Den som inte vill gå in i kyrkan, skall av skolandakten föras till kyrkdörren, skriver professor Niblett och sammanfattar: »upplysning snarare än omvändelse, förståelse snarare än lärjungaskap är skolans syfte, vare sig det rör sig om klassrumslektioner i religionskunskap eller om skolans andaktsstunder.»

Om alltså skolans kristendomsundervisning har en kyrklig, fastän inte samfundsbunden målsättning och främst syftar till engagemang i kyrkans liv, inskärps dock samtidigt ämnets kunskapskaraktär. Betyg skall ges i ämnet som i andra ämnen, och ämnet kan tas med i slutexamina.

Privata skolor

Det har redan nämnts, att Education Act 1944 inte avsåg att bli grunden för ett statligt undervisningsmonopol utan att man fortfarande ansåg privata skolor önskvärda vid sidan av de allmänna. Undervisningens frihet har alltsedan 1600-talets likriktningsförsök ansetts vara en mycket viktig del av engelsk tradition. Variation och mångfald i skolsystemet ger utrymme för experiment och framåtskridande, betonas det. De flesta privata skolor är kyrkliga, och kyrkorna bör i dem ha möjlighet att pröva den ideala integrationen av skola och kyrka.

I enlighet med den officiella katolska inställningen är också i England de romerska katolikerna de ivrigaste att önska kyrkliga skolor. Med hänvisning till religionsfrihetens krav, att alla föräldrar skall ha full frihet att uppfostra sina barn i sin tro, yrkar de hundraprocentigt statligt stöd åt sina skolor. Det skall inte finnas några ekonomiska skillnader mellan dem som önskar kyrkliga skolor för sina barn och dem som inte önskar sådana skolor. De frikyrkliga har endast ett fåtal egna skolor och önskar inte bygga upp egna skolsystem. Det är en påfallande utveckling, att den grupp, som tidigare var mest ivrig att värna undervisningens frihet mot en anglikansk stat nu är den grupp som ivrigast slår vakt om den allmänna skolan och dess kristendomsundervisning. Anglikanerna intar en mellanställning och önskar en begränsad dualism, som ger kyrkorna möjlighet att driva egna skolor men samtidigt kräver vissa uppoffringar av dem.

En grupp för sig bland de privata skolorna utgör de oberoende skolorna (independent schools) som finansieras genom elevavgifter och fonder. De flesta är internat och kallas traditionellt »public schools». Den kände Rugby-

rektorn under 1800-talet Thomas Arnold utformade deras målsättning: att fostra »the Christian gentleman». Trots en viss demokratisering har de förblivit rätt exklusiva och verkat konserverande på den traditionellt djupa klyfta mellan högre och lägre undervisning, som Education Act 1944 söker undanröja. De oberoende skolorna anpassar emellertid kurser och examina i huvudsak efter de allmänna skolorna och har i regel frivilligt underkastat sig statlig inspektion.

De flesta privata skolorna hör emellertid till gruppen »voluntary maintained schools», fria understödda skolor. Dessa skolor kan i sin tur vara av två slag: hjälpta (aided) eller kontrollerade (controlled). Gemensamt för alla understödda skolor är att de är underställda en styrelse, som utses av lokala myndigheter samt att lärarpersonalens löner och de dagliga utgifterna finansieras av allmänna medel. De är underkastade statlig inspektion.

Skillnaden mellan »aided» och »controlled» ligger i att kyrkan eller ifrågavarande organisation beträffande »hjälpta» skolor står för 25 % av kostnaderna för underhåll av byggnader och för nybyggnader. Education Act 1944 satte procentsatsen till 50 %. Men det visade sig under 1940- och 1950-talen att byggnadskostnadernas stegring gjorde det allt svårare för kyrkorna att fylla kraven. Kyrkorna måste överlåta allt fler av skolorna till samhället, och det dualistiska systemet tycktes vara på väg att försvinna. Staten satsade alltmer på standardhöjning i sina skolor, och kyrkorna kunde inte följa med. De livliga debatterna om denna utvecklings önskvärdhet slutade med en ny Education Act 1959, som gjorde det klart att det dualistiska skolsystemet ansågs önskvärt. Frågan blev inte partiskiljande. Opposition kom främst från frikyrkliga kretsar, som fruktade diskriminering i sådana trakter, där anglikanskt kyrkliga skolor var de enda. Beslutet inneslöt därför bestämmelser om att man genom lokala överenskommelser skulle söka undvika sådan diskriminering. Det beslöts alltså 1959, att en kyrka eller organisation skall få räkna en skola som »aided», om den står för 25 % av byggnadskostnaderna. Samtidigt medgavs också 75 % bidrag till byggandet av nya privata sekundärskolor, vilket ej medgivits tidigare. De flesta kyrkliga skolor har hittills varit primärskolor.

I de lokala styrelserna för »hjälpta» skolor har kyrkan, representerad av församlingen eller stiftet, rätt att utse ⅔ av skolans styrelse. Styrelsen utser lärare, vilkas kompetens dock måste godkännas av den allmänna lokala skolmyndigheten. Vid tillsättning av lärare har styrelsen rätt att ta hänsyn till religiös bekännelse. Skolandakt och kristendomsundervisning följer kyrkans bekännelse och får ges av prästerskapet i församlingen (i motsättning till vad fallet är i de allmänna skolorna). Skolgudstjänster i kyrkan får också förekomma. Dock måste kristendomsundervisning enligt de allmänna skolornas plan (agreed syllabus) alltid ges åt barn, vilkas föräldrar framställer önskemål därom.

Till skillnad från dessa »hjälpta» skolor är de »kontrollerade» skolorna sådana skolor, för vilka kyrkan ej kan bekosta 25 % av byggnadskostnaderna (före 1959 50 %). Kyrkan får för dessa skolor endast utse ⅓ av styrelsen, och lärarna utses av den lokala skolmyndigheten, varvid hänsyn ej tas till religiös bekännelse. Skolandakt försiggår i enlighet med kyrkans bekännelse, men kristendomsundervisning sker enligt »agreed syllabus». Elever kan dock få konfessionell kristendomsundervisning (högst 2 veckotimmar per år), om föräldrarna så önskar. Den utföres då av en av kyrkan godkänd lärare. Skolgudstjänster i kyrkan förekommer inte i dessa skolor.

Av omkring 7 miljoner elever i engelska skolor 1959 gick omkring 5,3 miljoner i omkring 19 000 allmänna (county) skolor. Omkring 4 500 oberoende skolor besöktes av omkring 600 000 elever. Nära 900 000 elever gick i omkring 8 000 understödda skolor som hörde till den anglikanska kyrkan. Omkring 500 000 elever gick i omkring 2 000 romersk-katolska skolor. Ett fåtal skolor var metodistiska eller mosaiska.

Uppmuntrade av 1959 års beslut nedlägger de romerska och anglikanska kyrkorna för närvarande stort arbete på att uppehålla och utvidga sitt skolväsen. I särskilt hög grad vinnlägger de sig om lärarutbildning och söker därvidlag tillgodose behoven inte endast vid de kyrkliga skolorna utan även vid de allmänna. Av samtliga engelska lärare beräknas $^4/_5$ få sin utbildning i lärarseminarier (training colleges). Omkring $^1/_4$ av dessa utbildas vid anglikanska kyrkliga seminarier (church colleges for teachers). Av 116 lärarseminarier är 26 anglikanskt kyrkliga, 12 romerskt-katolskt kyrkliga. Dessa seminarier har statsunderstöd: 50 % för underhåll, 75 % för utvidgning, och de står under statskontroll på samma sätt som »hjälpta» skolor.

Trots alla ansträngningar som görs för att få fram kompetenta lärare för de kyrkliga skolorna och för de allmänna skolornas kristendomsundervisning är bristen på sådana lärare fortfarande stor. Sheffieldrapporten 1961 konstaterar, att alltför få lärarkandidater tar kristendomsundervisning som specialfack.

II. Skottland

Till skillnad från vad som är fallet i England, har Skottland ingen statskyrka. Den presbyterianska Church of Scotland är dock en folkkyrka med mycket nära samarbete med staten och helt dominerande i jämförelse med andra kyrkosamfund, varför skillnaden mellan dess ställning och en statskyrkas ställning inte blir stor. Liksom i England har man i Skottland haft svårigheter med de religiösa minoriteterna, vilkas anhängare uppgår till omkring $^1/_7$ av befolkningen, när det gällt att bygga upp ett nationellt skolväsen. Den religiösa minoriteten utgöres i första hand av från Irland invandrade romerska katoliker, i andra hand av anglikaner. Medan man i England egentligen först 1944 lyckades lösa problemen kyrka-stat-skola

på ett godtagbart sätt, kom man i Skottland redan 1918 till en lösning, som stått sig och blivit mycket prisad av alla inblandade parter. Denna s. k. »Scottish solution» innebar, att kyrkliga skolor överläts till staten, som emellertid fortsatte att driva dem som konfessionella skolor jämsides med sina egna. Detta betydde, att man erkände de katolska och anglikanska minoriteternas rättigheter att ha skolor präglade av deras bekännelser på samma villkor som den presbyterianska majoriteten, vilken präglade de allmänna skolorna. Av betydelse var detta främst för katolikerna, vilka här liksom i andra länder av sin kyrka förmanas undvika religiöst blandade skolor men vilkas egna skolor hade stora finansiella svårigheter.

Dessa tidigare privata skolor kallades, sedan de enligt 1918 års beslut övertagits av staten, för »transferred schools». Som statliga skulle de bevara sin konfessionella prägel. För framtiden bestämdes, att en ny allmän skola, där de kyrkliga förhållandena så motiverar, kan reserveras för en religiös minoritet och behandlas som konfessionell skola, finansierad av staten.

1918 års överenskommelse har bekräftats av Education Act 1946, vilken senare fått mindre revideringar.

I stort sett präglas de skotska skolförhållandena av mycket stor frihet för enskilda skolor och för lokala skolstyrelser. Det organisatoriska samarbetet kring skolan mellan kyrka och allmänna myndigheter är växlande efter lokala förhållanden.

Allmänna skolor

I alla skolor skall på alla stadier kristendomsundervisning meddelas. Utformningen och omfattningen bestämmes av skolans rektor. Ingen statlig inblandning i religionsundervisningen får förekomma. Det finns en »Scottish Joint Committee on Religious Education», som har utarbetat kursplaner och handledningar, vilka i regel följs. I denna kommitté sitter representanter för alla protestantiska kyrkosamfund i Skottland samt skolrepresentanter. De religiösa förhållandena gör det naturligt, att kristendomsundervisningen får presbyteriansk prägel med stark tonvikt på bibelkunskapen. Ofta blir ämnet kallat »Scripture». Syftet är att föra eleverna till tro på Kristus, skriver den religionspedagogiska centralkommittén, som också menar, att examenspräglad kunskapsmeddelelse är mindre viktig än fostran av sinne och karaktär och därför vänder sig emot examenskontroll av ämnet. Den inställningen delas dock inte av alla lärare, bland vilka det finns många som menar, att ett examensfritt ämne lätt blir skolans försummade Askunge, och vilka därför önskar examination i ämnet. Vid somliga skolor är därför kristendomskunskap examensämne, vid andra, väl de flesta, är det examensfritt. Normalt föreslås ämnet få 2 veckotimmar, men det beror helt på rektorerna, om det får dessa timmar eller fler eller färre. Betydelsefull är därvid tillgången på lärare. I rapporterna prisas klass-

lärarna för sin villighet att undervisa i ämnet, men på högre stadier är facklärare önskvärda, och det har varit svårt att få fram sådana, vilka då skall ha såväl pedagogisk som teologisk utbildning. Där skolan har svårighet att finna villiga och lämpliga kristendomslärare, kan man utnyttja särskilda skolpräster, »school chaplains». De flesta skolor torde ha sådana skolpräster. Vilka uppgifter och vilken ställning de har beror av lokala förhållanden. I somliga skolor, i synnerhet då lägre skolor, som inte har facklärare, utnyttjas de mycket, i andra föga. Dessa präster tjänstgör då på kyrkans vägnar och får inte betalt av skolan för de timmar som skolan anmodar dem att ta. De ordinarie lärarna är anställda av skolan. För övrigt anordnar skolprästen skolgudstjänster i skola och kyrka och tjänstgör som rådgivare, inte som övervakare.

Elever kan av samvetsskäl befrias från skolans kristendomsundervisning. De måste då under dessa lektioner utföra annat arbete inom skolan. Möjligheten till denna befrielse utnyttjas sällan, då ju systemet sörjt för de religiösa minoriteterna genom konfessionella skolor.

På intet stadium tvingas någon lärare att undervisa i kristendom. Något konfessionellt krav på lärare för rätt att undervisa i ämnet ställs inte. Det kommer an på rektor att avgöra vem som är lämplig. Den presbyterianska kyrkans starka ställning i folket har gjort det naturligt, att vem som helst ansetts kunna undervisa i detta ämne, som allmänt säges ha central betydelse, men den allmänna kulturutvecklingen har också i Skottland medfört, att fackutbildning blivit alltmer önskvärd.

Morgonandakter är vanliga i skolorna men inte påbjudna.

Privata skolor

Det finns ett litet antal oberoende skolor, »independent schools». Högst 5 % av eleverna beräknas gå i sådana skolor, som är närmast jämförliga med motsvarande skolor i England. De har gamla traditioner, finansieras av elevavgifter och fonder. Någon betydelse i relationen kyrka-stat har de inte.

De äldre privata skolorna av kyrklig prägel har, som ovan nämnts, blivit överlåtna (transferred) till staten. Eftersom beträffande kristendomsundervisningen friheten över huvud är stor för skolorna i Skottland, blir skillnaden på denna punkt mellan allmänna och överlåtna skolor obetydlig. De överlåtna skolorna är i regel katolska, och dessa följer givetvis inte de av den protestantiska kommittén för de allmänna skolorna uppgjorda planerna utan sin egen kyrkas planer.

De överlåtna skolorna står under samma kontroll och inspektion som allmänna skolor, eftersom de helt finansieras av staten. Skolornas religiösa prägel och kristendomsundervisningen är över huvud undandragna statlig inspektion, och givetvis är de konfessionella skolornas frihet att ordna

med dessa ting fullständig. En följd av 1918 års överenskommelse har blivit, att den tidigare standardskillnaden mellan kyrkliga och allmänna skolor minskats eller försvunnit.

I. Tyskland

Sedan 1949 existerar vid sidan av varandra i Tyskland Tyska Förbundsrepubliken (Bundesrepublik Deutschland) och Tyska Demokratiska Republiken (Deutsche Demokratische Republik). I båda republikerna vill man bestämt ta avstånd från nationalsocialismens Tyskland, som bröt samman 1945. I båda anser man sig föra vidare den humanistiska, demokratiska traditionen från ett äldre Tyskland. Men humanism och demokrati har i de båda republikerna mycket olika innebörd. I den demokratiska republiken (Östtyskland) får orden sin mening utifrån en marxistisk världsåskådning och historiesyn, som inte är accepterad i förbundsrepubliken (Västtyskland). I den demokratiska republiken har man efter sovjetryskt mönster byggt upp en totalitär socialistisk stat, vilken enligt västtysk uppfattning har alltför stora likheter med nazismens totalitära stat. Från Östtyskland anklagas å sin sida förbundsrepubliken för att använda alltför många f. d. nazister i sin tjänst och för att vara alltför nationalistisk.

Skolan betraktas i båda republikerna som en statlig angelägenhet. Men medan den från förskoleålder till universitet i den demokratiska republiken är hårt centraliserad och monopoliserad och byggs upp efter sovjetryskt mönster, har man i förbundsrepubliken återgått till att som skedde före nationalsocialismen låta de olika förbundsländerna ansvara för skolväsendet. Detta har bidragit till en långsamhet i utvecklingen, och skolan har i förbundsrepubliken i stort sett en konservativ prägel.

Kyrkligt sett har den demokratiska republiken en övervägande luthersk befolkning. Man räknar med att fortfarande omkring 85 % tillhör någon av de gamla landskyrkorna. I förbundsrepubliken omfattar den romerskkatolska kyrkan omkring 45 % av befolkningen och är i praktiken ännu starkare, eftersom den dominerar i majoritetspartiet (CDU). Jämsides med katolikerna arbetar de evangeliska, också här organiserade i landskyrkor. Det finns 13 rent evangelisk-lutherska landskyrkor, 13 unierade (omfattande dem som förenar luthersk och reformert bekännelse) och 2 reformerta. Av dem befinner sig 8 (5 unierade och 3 ev. lutherska) i demokratiska republiken, övriga i förbundsrepubliken. De, som varken hör till den katolska kyrkan eller till någon evangelisk kyrka, är få.

Trots den svåra politiska motsättningen mellan demokratiska republiken och förbundsrepubliken har kyrkorna i de bägge republikerna försökt att hålla samman. I katolska kyrkan är sambandet självklart. De evangeliska kyrkornas samarbete över gränsen stöter på mycket stora svårigheter och har efter hand måst inskränkas. De är sammanslutna i organisationen Evangelische Kirche in Deutschland (EKD), som samlas till återkommande

synoder och som har ett kansli i Hannover. I detta kansli uppmärksammas bl. a. särskilt skolfrågor. Skolfrågor har stått i centrum för intresset i relationerna kyrka-stat i bägge republikerna sedan deras tillkomst.

I. Tyska demokratiska republiken

Republikens författning av 1949 fastslog det som sedan 1946 gällde för sovjetzonen, nämligen att skolan uteslutande är statens angelägenhet och att alltså staten inte lämnar något utrymme för privata skolor. Religionsundervisningen säges däremot vara uteslutande kyrkornas angelägenhet. Man ville dra den redan tidigare existerande gränsen mellan stat och kyrka så skarpt som möjligt. Författningen medgav dock visst samarbete i skolan och säger i § 44: »Kyrkans rätt att meddela religionsundervisning i skolans rum är medgiven. Religionsundervisningen meddelas av krafter utsedda av kyrkan. Ingen får tvingas eller hindras att meddela religionsundervisning. Om deltagande i religionsundervisningen bestämmer de undervisningsberättigade.» All diskussion om kristendomsundervisning i den demokratiska republiken har haft att utgå från denna paragraf. Vid åtskilliga tillfällen har från kyrkliga myndigheter framställts klagomål över att i praktiken många hinder upprests för den i lagen medgivna undervisningen. Svårigheterna har främst berott på att skolan allt tydligare framträtt som en världsåskådningsskola med syfte att fostra ungdomen i marxistisk socialism, vilken innebär markerat avståndstagande från kristen tro. Lärare och elever som bejakat den materialistiska världsåskådningen har gynnats, de som framträtt som kristna har hindrats i sin karriär eller i sin övergång till högre skolformer. Att tillhöra de statliga politiska ungdomsorganisationerna, främst Freie Deutsche Jugend (FDJ) har blivit praktiskt taget obligatoriskt, att vara aktiv i kyrkans ungdomsarbete (Junge Gemeinde), som blev det enda möjliga kyrkliga arbetet, sedan alla kyrkliga ungdomsföreningar förbjudits, blev svårt. Som svar på kyrkliga klagomål kom 1953 riktlinjer för religionsundervisningen i skolorna. De bekräftade författningens § 44 men omgav undervisningen med många försvårande regler. Bland annat inskärptes undervisningens frivillighet, som sades innebära, att ingen propaganda för den i skolan var tillåten.

Relationerna kyrka-stat försämrades allvarligt 1954, då staten började agitera för ungdomsvigning (Jugendweihe), en motsvarighet till kyrkans konfirmation. Ungdomsvigningen skall vara en introduktion i den vuxne medborgarens liv. De unga erhåller boken »Weltall, Erde, Mensch», som ger en utförlig, välillustrerad översikt av människans och samhällets utveckling ur marxistisk synvinkel med många angrepp på kristen tro. Kyrkornas kamp mot denna ungdomsvigning har visat sig fåfäng.

Från den följande tiden är det lätt att finna officiella kyrkofientliga uttalanden. Så uttalade exempelvis det statsbärande partiets sekreterare Erich Honecker 1958: »Arbetarklassens marxistisk-leninistiska parti har

sin styrka i att partiet låter leda sig av en enhetlig och sluten världsåskådning, som inte tillåter någon tro på en gud, på övernaturliga krafter, inte tillåter någon vidskepelse och reaktion.» Den dialektiska materialismen, som anser den kristna tron vara skadlig vidskepelse, skall genomsyra kulturliv och skola, samtidigt som man dock åtminstone formellt medger frihet för kyrkans verksamhet. I partidagsbeslutet 1958 heter det: »I arbetar- och bondestaten kan blott den dialektiska materialismen vara den härskande världsåskådningen, som genomtränger det andliga livets alla områden: vetenskap, fostran, konst, litteratur. Att utbreda religiösa läror är inte statens sak. Att utöva religiös kult och att studera de därmed förenade lärorna är en privat angelägenhet för kyrkligt engagerade människor, vilken utföres uteslutande inom kyrkans ram.»

Alltmer målmedvetet har staten inriktat sig på att omforma skolan efter sovjetryskt mönster. Efter en del förberedande förordningar utfärdades 1959 en skollag. Avsikten är att obligatorisk 10-årig skola skall genomföras för alla. Utbildningen skall vara »polyteknisk», vilket innebär stort utrymme för tekniskt-naturvetenskapliga ämnen och samhällslära samt nära samarbete mellan näringsliv och skola. Elevernas deltagande i produktionsliv skall ingå i skolgången. Om läraren heter det i skollagen bl. a.: »Läraren i Tyska demokratiska republiken bär ett stort ansvar. Han har den ärorika uppgiften att i nära förbindelse med arbetarklassen fostra ungdomen i socialismens anda och förbereda den för livet i socialismen samt att ständigt bemöda sig om sin politiska och fackliga fortbildning.»

Utan att författningens tillstånd för religionsundervisning i skolan upphävs, gör skollagen nya svårigheter för den, då den i § 6 föreskriver: »Lärjungarna får först 2 timmar efter avslutandet av den läroplansmässiga undervisningen och andra med skolan sammanhängande anordningar tas i anspråk av anordningar utanför undervisningen.» Kyrkan får alltså inte samla elever för den av staten medgivna kristendomsundervisningen i skolan förrän två timmar efter de obligatoriska skollektionernas slut, en bestämmelse som i praktiken ofta omöjliggjort undervisningen.

I en förberedande förordning, som kom 1958 och innehöll denna i 1959 års skollag bekräftade bestämmelse, förekom även föreskrifter, att de som ville meddela undervisning utanför skolans undervisning — det gällde i realiteten endast kyrkorna — måste ha tillstånd av skolledaren och visa sig positiva mot staten. Tillståndet måste förnyas varje kvartal. Skolledaren måste även godkänna undervisningslokalerna, och skolutrymmen kunde få användas endast i vissa åldrar. Denna bestämmelse ansågs av kyrkliga myndigheter stå i strid med författningens medgivande av frihet för kyrklig undervisning. Den återvände inte i 1959 års skollag men har inte heller upphävts.

Ytterligare hinder för kyrkans undervisning beredde 1959 års lag genom sina föreskrifter att skolan skall söka sysselsätta eleverna fullständigt. Sam-

arbete med de statliga ungdomsorganisationerna, främst Freie Deutsche Jugend, anbefalles. Skoldaghemmet (Schulhort) får i lagen viktiga uppgifter för skolhjälp och fritidssysselsättning.

Vikten av att skola och politiskt arbete helt skall fylla de ungas liv inskärptes också i förordningen om föräldraråd, som kom 1960. Där heter det bl. a.: »Den allmänbildande skolans uppgifter i sjuårsplanen är bestämda av nödvändigheten att förbereda eleverna på livet i det socialistiska samhället... Kommittéer skall framför allt bildas för undervisningen, för elevernas fulla sysselsättning (ganztägige Betreuung) för den pedagogiska propagandan, för elevernas sysselsättning med idrott, för elevernas sysselsättning med kultur, för materiella, ekonomiska (wirtschaftliche) och hygieniska frågor.»

Nya protester från kyrkliga myndigheter mot dessa nya svårigheter för kristendomsundervisning blev resultatlösa. Protesterna visar dock, att trots alla hinder kyrklig kristendomsundervisning (Christenlehre) fortfarande kommer till stånd. Den utföres av präster eller av i särskilda kyrkliga institut utbildade kateketer.

Det är dock inte så, att kyrkorna befinner sig ensidigt i protest mot staten. Dess medlemmar vill samtidigt som de vill vara kristna vara lojala samhällsmedlemmar, men måste då på ett sätt som strider mot de statliga myndigheternas egen uppfattning försöka skilja mellan staten som nödvändig social ordning och staten som förkunnare av en ateistisk världsåskådning. Representanter för kyrkliga kretsar som bemödar sig om positiv samverkan mellan stat och kyrka i den demokratiska republiken mötte 1961 statsledaren Walter Ulbricht, som då sade sig mena, att kristendomens och socialismens humanistiska mål inte stod i något motsatsförhållande till varandra. Dessa yttranden som åtföljdes av andra liknande positiva synpunkter på kristendom och kyrka förefaller svåra att förena med de hätska anfall från det statsbärande partiets sida som annars varit vanliga. De har inte lett till märkbara lättnader för kyrkans kristendomsundervisning.

II. Tyska förbundsrepubliken

Liksom i demokratiska republiken tar man i förbundsrepubliken skarpt avstånd från förhållandena under nationalsocialismen. Men medan man i den demokratiska republiken vill bygga upp ett socialistiskt samhälle med kommunismen som mål och hämtar förebilder från Sovjetunionen, anknyter man i förbundsrepubliken direkt till det Tyskland som revs upp av nationalsocialismen. Fastän man efter sammanbrottet talade mycket om att satsa på uppfostran och söka nya vägar, där man inte åter skulle hamna i nazismens förvillelser, såg man sig dock tvungen att anknyta till den förnazistiska tiden. Att den rent materiella förstörelsen av skolor var fruktansvärd bidrog också att hämma utvecklingen av skolväsendet. Skolorna fick

arbeta under mycket svåra yttre förhållanden. Det har under de år som gått sedan sammanbrottet talats mycket om kaos i skolvärlden, och någon mirakulös förnyelse har inte kommit till stånd där. Man talar om det tyska undret på det ekonomiska området men inte i fråga om undervisningen.

Till det konservativa drag som kan sägas kännetecknа västtyskt skolväsen av i dag bidrar förhållandet, att skolan är delstaternas angelägenhet. Nazismens tvångsmässiga samordning övergavs efter sammanbrottet. Förbundslagen av 1949 ger vissa allmänna bestämmelser om skolan i förbundsrepubliken, men dessa ramar medger stora skiljaktigheter mellan förbundsländerna. Det finns ingen för förbundsrepubliken gemensam undervisningsminister. De skilda länderna har egna skollagar och egna undervisningsministerier. Ett samarbetsorgan i Bonn existerar dock: »Ständige Konferenz der Kultusminister», som dock endast har rådgivande funktion. Dessutom arbetar de stora lärarorganisationerna för att åstadkomma likformighet mellan länderna.

På samma sätt som skolförhållandena i förbundsrepublikens olika länder kan gestaltas rätt olika trots gemensam tysk tradition och försök till likriktning är det med de kyrkliga förhållandena. I stort sett kan man säga att kyrka och stat befinner sig i ett gott samarbete trots att de i princip hålls skilda. Kontrasten till den demokratiska republiken är på denna punkt mycket stor. Men samarbetet får olika form allt efter vilket kyrkosamfund som dominerar. De två helt dominerande grupperna av kyrkosamfund är å ena sidan den romersk-katolska kyrkan, å andra sidan de evangeliska kyrkorna. Den katolska kyrkan arbetar gärna med särskilda överenskommelser, konkordat, med staten. De evangeliska kyrkorna har tagit arv efter de gamla landskyrkorna. Även de har ofta slutit särskilda överenskommelser (Vertrag) med staten.

De som varken är katolska eller evangeliska i förbundsrepubliken är få (omkr. 4 %). Inte minst den från 1500-talet nedärvda konfessionella motsättningen evangelisk—katolsk gör, att det kyrkliga medvetandet i regel är mycket starkt, vilket får stora konsekvenser bl. a. för skolväsendet.

Mellan de skilda länderna kan de konfessionella förhållandena variera avsevärt. Nordrhein—Westfalen, Rheinland—Pfalz och Bayern har katolsk dominans, övriga länder evangelisk utom Baden—Württemberg, där konfessionerna är jämnstarka.

Allmänna skolor

Omkring 95 % av skolväsendet i förbundsrepubliken är statligt. I motsats till vad fallet är i den demokratiska republiken gäller full frihet för privata skolor, som dock skall uppfylla vissa av staten givna krav.

Skolväsendet företer organisatoriskt en mycket splittrad anblick. I stort sett fördelar sig skolorna på tre grupper: folkskolor, mellanskolor och gymnasier. Delvis löper de jämsides med varandra. Differentieringen mellan

formerna uppträder i regel efter 4 års grundskola. Fr. o. m. femte årskursen kan man gå exempelvis i 6-årig mellanskola, i 9-årigt gymnasium eller fortsätta 5 år i folkskola. Efter 9 år i folkskola kan man fortsätta 3 år i yrkesskola med i regel en teoretisk undervisningsdag i veckan. Skolplikten börjar efter fyllda 6 år och håller på att förlängas från 8-årig till 9-årig i folkskolan, varefter skolplikten även gäller yrkesskolan för den som ej går i andra skolformer.

För folkskolorna, däremot inte för andra skolformer, har den konfessionella splittringen fått grundläggande betydelse. Folkskolorna är enligt förbundslagen antingen bekännelseskolor, gemenskapsskolor (ibland kallade simultanskolor), världsåskådningsskolor eller bekännelsefria skolor. De två sistnämnda formerna är mycket ovanliga och förekommer inte i alla stater. I en världsåskådningsskola sker undervisningen i anslutning till någon icke-kristen världsåskådning. En bekännelsefri skola meddelar undervisning på allmänt moralisk grundval.

De två huvudformerna av folkskola är bekännelseskola och gemenskapsskola. I en bekännelseskola skall all undervisning, inte bara kristendomsundervisningen, ske i anslutning till respektive kyrkas bekännelse. I en gemenskapsskola görs ingen skillnad på katolskt och evangeliskt utom i kristendomsundervisningen, som blir differentierad efter bekännelse. För 1954 uppgavs bland förbundsrepublikens folkskolor 55 % vara bekännelseskolor, varav 40 % katolska och 15 % evangeliska. 45 % av folkskolorna var gemenskapsskolor. Av eleverna besökte 42 % katolska, 17 % evangeliska bekännelseskolor, medan 41 % gick i gemenskapsskolor. Övervikten för katolska över evangeliska bekännelseskolor är sålunda stark. Det är i överensstämmelse med officiell katolsk inställning att arbeta för bekännelseskolor. Utmärkande för Tyska förbundsrepubliken är att dessa bekännelseskolor har statlig ställning trots att kyrka och stat är skilda.

Skillnaden mellan länderna i fråga om de olika folkskoleformernas förekomst är stor. I de katolskt präglade Bayern och Rheinland-Pfalz är bekännelseskolan den vanligaste skolformen. Bremen och Hessen räknar däremot bara med gemenskapsskolor. I Niedersachsen har man försökt en egen väg och räknar där endast med allmänna folkskolor, men eftersom befolkningen där är övervägande evangelisk, får skolan i huvudsak evangelisk prägel. Katolska kyrkan har häftigt opponerat mot att bekännelseskolor inte tagits med i Niedersachsens skollag.

Det betonas i regel, att inte bara bekännelseskolorna skall ha kristen prägel. Om Niedersachsens allmänna skolor heter det att de är »principiellt kristliga skolor». I Schleswig-Holsteins författning heter det, att landets skolor har »kristlig grundprägel», likaså i Hessen. Nordrhein-Westfalens lag ställer gudsfruktan som uppfostrans första mål. I Berlin räknar sig däremot folkskolan som neutral men ger plats för kyrklig undervisning.

Enligt 1949 års förbundslag skall på alla stadier alla skolor utom de

bekännelsefria meddela religionsundervisning (§ 7: Der Religionsunterricht ist in den öffentlichen Schulen mit Ausnahme der bekenntnisfreien Schulen ordentliches Lehrfach). Eftersom de bekännelsefria skolorna är så få, har det undantag lagen gör för dem ingen praktisk betydelse. Då yrkesskolorna under senare år byggts ut, har man i de flesta stater tolkat förbundslagens ord så, att religionsundervisning måste förekomma även i dessa skolor, fastän de endast rymmer 6—8 veckotimmar teoretisk undervisning. Av dessa timmar anslås då ofta 1 timme till religionsundervisning. Bland annat på grund av svårigheter att få lärare förekommer det dock också, att yrkesskolan ger religionsundervisning endast en gång i månaden.

Förbundslagen stadgar vidare, att skolans religionsundervisning skall ske i enlighet med kyrkornas bekännelse (§ 7: Unbeschadet des staatlichen Aufsichtrechts wird der Religionsunterricht in Übereinstimmung mit den Grundsätzen der Religionsgemeinschaften erteilt). Bestämmelsen återkommer i delstaternas författningar. Undantag från denna bestämmelse utgör endast Bremen, som i förbundslagen fått särskilt medgivande att driva en »konfessionellt obunden undervisning i biblisk historia på allmänt kristen grund».

Skolans religionsundervisning skall alltså vara kyrkligt konfessionell. Om ett tillräckligt stort antal föräldrar anhåller därom, skall skolan dock också ge konfessionsfri undervisning i religionskunskap, men detta förekommer sällan eller aldrig. Lagarna lägger stor vikt vid att det är föräldrarna som har att bestämma om barnens deltagande i religionsundervisningen. Det förekommer sålunda ingen plikt att delta i skolans religionsundervisning, däremot plikt för skolan att meddela sådan undervisning. Förbundslagen inskärper, att ingen skall tvingas till religion och att ingen skall lida något avbräck på grund av religiös uppfattning Lika litet som någon elev mot sina föräldrars vilja får tvingas delta i religionsundervisning, lika litet får någon lärare tvingas ge religionsundervisning. Lärare som inte vill ge sådan undervisning får inte därigenom lida avbräck i sina förmåner och rättigheter som lärare.

Att skolans religionsundervisning direkt knutits till kyrkosamfunden har framkallat livligt samarbete mellan kyrka och skola. Kyrkorna har sett det som sin uppgift att försöka åstadkomma en ny och bättre religionsundervisning än den som föregick nazismens förvillelser och som stod under statens ledning. De evangeliska kyrkorna anknyter därvid särskilt till Karl Barths teologi, som utdömer »religion» som något mänskligt och menar att kristendomsundervisningens uppgift är att få människorna att höra Guds ord, som inte är något mänskligt. En rad teologer och pedagoger har arbetat och arbetar på att föra ut dessa tankar i teori och praktik. Man talar då hellre om »evangelisk undervisning (Evangelische Unterweisung)» än om »religionsundervisning (Religionsunterricht)». Den rätta

kristendomsundervisningen ställes direkt i motsats till objektiv, religionsvetenskaplig undervisning. Den senare är subjektiv, antropocentrisk: individen erbjuds välja mellan olika religioner och livsåskådningar. Rätt kristendomsundervisning är teocentrisk: den för in människan i lydnad under Guds ord. Den är också församlingsinriktad: den för in människan i församlingsgemenskap, bedjande, lyssnande, sjungande, tjänande. Eftersom många elever lever i dålig kontakt med aktivt församlingsliv, är kristendomsundervisningens uppgift att i klassen skapa församlingsliv, skapa kyrka i skolan. Så hör alltså exempelvis bön med till en rätt kristendomslektion.

Skolorna har att ställa schematid till kristendomsundervisningens förfogande. Timtalet kan växla. I folkskolan kan det inte sällan uppgå till 4 veckotimmar. Niedersachsen anslår i 1962 års kursplaner genomgående 3 veckotimmar upp t. o. m. klass 9. I högre skolor är 2 veckotimmar det vanliga. Kyrkorna har ofta svårigheter att ta hand om alla dessa timmar. Undervisningens syfte och utformning bestäms helt av kyrkorna. Det blir i fråga om syftet knappast någon skillnad mellan den undervisning som kyrkorna bedriver i skolorna och den som de bedriver i annat sammanhang, t. ex. konfirmandundervisningen. Medvetet görs försök att integrera de kyrkliga undervisningsformerna med varandra.

Skolans kristendomslärare tillsätts av skola och kyrkosamfund gemensamt. Tillvägagångssätten varierar. I folkskolan är det ofta de vanliga folkskollärarna som också har hand om kristendomsundervisningen. För att undervisa i kristendomskunskap fordras dock något slags tillstånd av kyrkan (Vokation, Bevollmächtigung), varvid kyrkan ställer krav också på personligt engagemang. Endast den som själv ställer sig under Guds ord, låter sig gripas, anses lämplig. Ett givet tillstånd kan återtagas.

Folkskollärarnas utbildning är utformad olika i olika länder. Det har stridits om huruvida utbildningsanstalterna skall vara konfessionellt differentierade eller inte. Kyrkosamfunden önskar ofta konfessionellt präglad utbildning, därför att vid gemensam utbildning inte en konfessionell minoritet skall tryckas ned av majoriteten. Där utbildningen är konfessionell, deltar kyrkorna på skilda sätt direkt i den.

Där folkskollärare inte är lämpliga och villiga att ge kristendomsundervisning, måste kyrkan sända egna lärare. Det är särskilt fallet i trakter, där de evangeliska, resp. katolska är i minoritet. Prästerna kan ofta ha mycket omfattande uppgifter i skolorna. Det finns också särskilt utbildade »kateketer» med kristendomsundervisning som enda uppgift. De utbildas vid särskilda kyrkliga institut.

Skolornas kristendomsundervisning, som alltså står under kyrklig ledning och inspektion, betalas av skolan.

Gymnasiets kristendomslärare är i regel fackteologer. Det som ovan sagts

om folkskolornas kristendomsundervisning gäller också gymnasiets: även den som undervisar i kristendomskunskap i dessa skolformer står under kyrklig ledning i fråga om sin undervisnings innehåll och syfte.

Betyg och examination förekommer vanligen i kristendomskunskap på samma sätt som i andra ämnen.

Privata skolor

Eftersom bekännelseskolan är en accepterad form för statlig folkskola, är redan de flesta folkskolor kyrkliga och det föreligger inte något direkt kyrkligt behov av egna skolor. Nationalsocialismen förbjöd alla privata skolor på samma sätt som de nu är förbjudna i Tyska demokratiska republiken. I förbundsrepubliken återuppstod dock många privata skolor efter 1945, dock sällan av folkskolekaraktär. De drivs ofta av särskilda föreningar eller stiftelser, vilka i växlande grad och på växlande villkor mottar understöd av staten. Syftet med dem är i regel att de skall ge tillfälle till experiment med nya former och metoder eller rikta sig till särskilda kategorier, t. ex. flyktingar.

För 1955 uppgavs 0,5 % av eleverna besöka privata folk- och yrkesskolor. Privata mellanskolor och gymnasier beräknas ta emot 12 % av eleverna efter grundskoleåren. Hela det privata skolväsendet beräknades ta ungefär 6 % av eleverna.

J. Sammanfattande översikt

I denna översikt av skola och kristendomsundervisning i skilda länder har endast ett mycket ringa antal länder medtagits. Det har synts viktigare att med någorlunda utförlighet behandla ett mindre antal länder än att ge kortfattade och därför ofta vilseledande notiser om ett större antal. Länderna har utvalts främst med hänsyn till deras geografiska närhet till Sverige, en närhet, som även innebär en viss kulturell och religiös gemenskap. Ett enda längre bort beläget land har behandlats, Amerikas förenta stater. Både inom skolans och inom kyrkans värld har kontakterna mellan Sverige och USA på senare år varit mycket livliga, vilket motiverar, att landet tagits med i denna översikt.

Det visar sig, att bilden av relationerna kyrka-stat-skola blir mycket splittrad, även om synfältet begränsas till ett så pass enhetligt kulturområde som här skett. Det finns inte två länder, i vilka kristendomsundervisningen ordnats på absolut likartat sätt. Då »The Year Book of Education» 1951 ägnades åt frågor om moralundervisning, presenterades Europa på följande sätt: »Ingen annan del av världen erbjuder så stor variation i seder, språk eller religion inom ett så litet område som Europa gör.» De skandinaviska länderna ansågs vara de enda, som företedde en stabil situation: »Befolkningen är homogen, kyrka och stat är i harmoni.» Men vad Europa

i övrigt beträffar, är det enda gemensamma, att förhållandena överallt är i omvandling. »En sak är gemensam för alla länder i Europa: överallt försvinner det gamla, och industrialisering, grundad på vetenskaplig teknologi, accepteras aktivt. Men förändringens takt växlar, och detta faktum, tillsammans med skilda kulturella och religiösa traditioner, komplicerar situationen. Dessutom lever det förgångna aktivt i alla européers sinnen: gamla orättvisor och felsteg gnager, förorsakar bitterhet. Varje barn på denna kontinent andas från födelsen det förgångnas luft. Följden är, att problemen kring moralisk fostran växlar från land till land, och det är mycket svårt att göra allmänna påståenden som samtidigt är sanna och meningsfulla.»

Till denna karakteristik av det andliga läget i Europa omkring 1950 kan man tio år senare tillägga, att de skandinaviska länderna, som av årsboken ansågs ha en stabil situation, alltmer dragits med i den allmäneuropeiska utvecklingen.

Blir bilden av relationerna stat-kyrka-skola splittrad även inom ett så begränsat område som här behandlats, ökas naturligtvis variationen, om man utvidgar synfältet.

Inom Förenta Nationerna har nyligen två världsomfattande undersökningar gjorts med anknytning till det här behandlade ämnet. 1957 publicerades rapporten »Study of discrimination in education» (av Charles D. Ammoun), där också religiös diskriminering behandlades. Den religiösa diskrimineringen blev emellertid föremål för en 1960 utgiven särskild rapport »Study of discrimination in the matter of religious rights and practices» (av Arcot Krishnaswami). I denna senare rapport riktades dock inte uppmärksamheten mycket mot skolfrågor, för vilka hänvisades till den tidigare rapporten.

Med all rätt skriver Krishnaswami i sin rapport, att en framställning av hur relationerna kyrka-stat ordnats i skilda länder alls inte ger upplysning om hur det är ställt med religiös frihet och religiöst förtryck. Statskyrkosystem är inte liktydigt med diskriminering och ofrihet. Med frikyrkosystem följer inte obönhörligt full religionsfrihet. Inom två till det yttre lika former för relationen kyrka-stat kan de faktiska religionsfrihetsförhållandena vara mycket olikartade.

Det är en iakttagelse som bekräftas, när man närmare studerar religionsundervisningens ställning i skilda länder. Varje land har utvecklat sitt mönster, varje land arbetar med de problem religionsundervisningen ställer, men ingen form för dess anordning garanterar en tillfredsställande lösning, som skulle kunna vara förebildlig för andra länder.

När Ammoun i sin rapport försöker göra en systematisk indelning av hur religionsundervisningen ordnats i skilda länder, uppställer han följande typer:

1. *Länder i vilka religionsundervisningen är en del av de officiella sko-*

lornas plan och obligatorisk för alla. Exempel är Colombia med katolsk undervisning, för övrigt endast muhammedanska länder.

2. *Länder i vilka religionsundervisningen är en del av de officiella skolornas plan och obligatorisk för vissa grupper men inte för alla.* Hit räknas ett stort antal länder, bland andra de skandinaviska. Det svenska försöket att ge objektiv religionsundervisning och inte kyrklig har Ammoun inte uppfattat på annat sätt än att han skriver, att vår undervisning är huvudsakligen moralisk och historisk. Men han jämställer helt den svenska undervisningen med exempelvis Danmarks och Finlands konfessionellt lutherska undervisning, Spaniens katolska, Afghanistans muhammedanska.

3. *Länder i vilka religionsundervisningen erbjudes i de allmänna skolorna som ett valfritt ämne.* Hit räknas exempelvis Tyska förbundsrepubliken och Egypten.

4. *Områden i vilka särskilda allmänna skolsystem drivs av olika samfund.* Här nämnes endast några områden i Kanada.

5. *Länder i vilka religionsundervisningen inte är en del av den allmänna skolans plan men tillåtes i privata skolor.* Frankrike och USA är de framträdande exemplen här.

6. *Länder i vilka religionsundervisningen inte är en del av den officiella allmänna skolans plan och i vilka inga privata skolor tillåts.* Exemplen på denna anordning är uteslutande kommunistländer: Sovjetunionen, Bulgarien, Rumänien och Ungern.

Gränserna mellan de olika typer som Ammoun uppställt kan knappast hållas helt klara. Grupp 2 (länder i vilka religionsundervisningen är en del av de officiella skolornas plan och obligatorisk för vissa grupper men inte för alla) skulle omfatta de skandinaviska länderna. Av de i föreliggande redogörelse behandlade länderna bör även England och Skottland räknas dit. I alla dessa länder måste skolan ge religionsundervisning, och däri skiljer sig denna grupp från grupp 3, dit länder med frivillig religionsundervisning räknas. Men i alla länderna finns möjlighet för eleverna till befrielse från att deltaga i denna undervisning och för lärarna från att ge den. I Tyska förbundsrepubliken är kristendomsundervisningen visserligen mera löst från skolan än i de nämnda länderna men även där måste enligt lagen skolan alltid se till att kristendomsundervisning ges, samtidigt som inga elever eller lärare tvingas delta i den. Gränsen mellan grupp 2 och 3 är sålunda flytande.

Ammoun tar inte upp Nederländerna. Man kan tveka om landet hör hemma i grupp 4 (områden i vilka särskilda allmänna skolsystem drivs av olika samfund) eller i grupp 5 (länder i vilka religionsundervisningen inte är en del av den allmänna skolans plan men tillåts i privata skolor). I Nederländerna drivs de privata skolorna helt med statliga medel. I Frankrike, som Ammoun för till grupp 5, har de privata skolorna börjat få tillgång till allmänna medel och landet är alltså på glid till ett nederländskt system och till grupp 4. I USA är striderna heta i denna fråga.

Till grupp 6 (länder i vilka religionsundervisningen inte är en del av den officiella skolans plan och i vilka inga privata skolor tillåts) skall av länder medtagna i denna översikt Tyska demokratiska republiken föras vid sidan av de kommunistiska länder Ammoun nämner. En viss likhet har denna grupp med grupp 1 (länder i vilka religionsundervisningen är en del av den officiella skolans plan och obligatorisk för alla), nämligen i den mån man kan betrakta den marxistiska materialismen som en religion. Det totalitära draget är gemensamt för grupp 1 och 6.

I många länder, t. ex. i Afrika, är den allmänna undervisningen fortfarande huvudsakligen en kyrklig uppgift, såsom den tidigare var det också i europeiska länder. I alla de länder, som behandlats i denna undersökning, ses emellertid den allmänna undervisningen huvudsakligen som en statens angelägenhet.

Den kristna kyrkan har alltid känt sig förpliktad att ge kristendomsundervisning. Utgångspunkten har i regel varit Jesu dop- och missionsbefallning: »Gån ut i hela världen och gören alla folk till mina lärjungar, döpande dem i Faderns, Sonens och den Helige andes namn, lärande dem att hålla allt vad jag har befallt eder» (Matt. 28). Med kristendomsundervisning har i regel menats uppfyllandet av denna befallning: »lärande dem att hålla allt vad jag har befallt».

De problem kring skolans kristendomsundervisning, som över allt uppstått, då staten från kyrkan övertagit den allmänna undervisningsuppgiften, rör sig främst kring frågan, i vilken mån kyrkans undervisningsplikt kan uppfyllas i eller i samverkan med skolan.

I *Norge* identifierar den norska kyrkan de statliga skolornas kristendomsundervisning med sin egen dopundervisning, den undervisning som kyrkan är skyldig ge på grundval av Jesu befallning. Motvilligt har den norska kyrkan efter hand släppt greppet över skolan som helhet, men den har inte släppt greppet över skolans kristendomsundervisning. Försök att lossa detta grepp i samband med tillkomsten av 1959 års folkskolelag blev avvisade, även om banden något försvagades. Fortfarande räknar den norska kyrkan folkskolans kristendomsundervisning som sin dopundervisning. Lärarna skall i sin kristendomsundervisning uppfatta sig som kyrkans redskap och måste givetvis då också tillhöra den norska statskyrkan. I princip gäller resonemanget inte bara folkskolan utan även den högre skolan. Även den högre skolans kristendomslärare skall räkna sig som kyrkans redskap. Men ämnet har i den högre skolan en mycket trängd plats.

I *Finland* är skolans kristendomsundervisning på samma sätt som i Norge konfessionellt bestämd. Påfallande är, att detta åtminstone hittills i Finland vållat mindre slitningar och strider än i Norge. En anledning härtill torde vara, att det finska folket av sin historia lärt sig att mer än man gör i Norge betrakta kyrka och stat som skilda institutioner, trots statskyrkosystem. Därför har man inte hört den finska kyrkan på samma sätt som den norska gripa till lagparagrafer för att hävda kristendomsundervis-

ningens konfessionella prägel, utan denna säges uttryckligen bero på hänsyn till den tro som majoriteten av en skolas elever ansluter sig till. Den finska kyrkan strävar medvetet i sin kontakt med skolan att ej uppträda som statsmyndighet och gör inga krav på kyrklig myndighet över skolan som helhet gällande. Vad de högre skolorna beträffar, är dessa i Finland ofta privata och åtnjuter stor frihet utan att fördenskull kyrkliga skolor kontrasteras mot statliga. Kristendomsundervisningen har i de högre skolorna, oberoende av skolans privata karaktär, starkare ställning än i de övriga nordiska länderna.

Danmark har samma statskyrkliga tradition som Norge. Men den danska kyrkan uppträder i likhet med den finska ogärna med statskyrkliga anspråk mot skolans myndigheter. Anledningen synes bl. a. vara arvet från Grundtvig, som på ett bestående sätt inskärpte, att det andliga livet endast kan växa i frihet, att ingen kan eller får tvingas till kristen tro. I vår tid accentueras kanske lika starkt arvet från Kierkegaard, vilken häftigt vände sig emot statskyrklig, borgerlig kristendom med krav på personlig redlighet. I varje fall söker aldrig dansk kyrkoledning tvinga skolan att ge mer kristendomsundervisning än vad som synes motsvara föräldramajoritetens önskemål. Men varken i Finland eller i Danmark har man någon principiell invändning mot att betrakta skolans kristendomsundervisning som en del av kyrkans undervisning och räknar därför med att åtminstone folkskolans lärare skall undervisa konfessionellt, dvs. som kyrkans redskap. I Danmark gäller detta krav inte den högre skolan, där ämnet »religion» har en mycket svag ställning, svagare än i något annat nordiskt land.

Av övriga här behandlade länder har endast *England* statskyrkosystem. Förhållandena i England skiljer sig emellertid från dem i de nordiska länderna främst därigenom att England trots sitt statskyrkosystem har ett långt mer splittrat kyrkoliv. Anglikanskt statskyrkliga, protestantiskt frikyrkliga och romerska katoliker bildar tre ungefär jämstarka grupper. Denna kyrkliga splittring har vållat stora svårigheter i övergången från kyrkligt till statligt skolväsen. De rent kyrkliga skolorna bevaras främst av katolikerna men också av många anglikaner, och dessa kyrkliga skolor har fått ökade ekonomiska bidrag från staten. Genom beslut 1959 demonstrerade parlamentet genom att bevilja ökade anslag, att man inte önskade ge det statliga skolväsendet monopolställning utan önskade bevara »the dual system», dualismen i skolväsendet. Vad de statliga skolorna beträffar, genomfördes i dem 1944 obligatorisk kristendomsundervisning (med möjlighet till befrielse) på ekumeniskt konfessionell grund. Kristendomsundervisningens kontakt med kyrkan är bevarad i så måtto, att representanter för i orten befintliga kyrkosamfund skall medverka i utformningen av planerna för den. Syftet med undervisningen får alltid kyrklig formulering: man strävar efter att söka engagera de unga i kyrkligt liv och läraren förväntas vara besjälad av den uppgiften. Men undervisningen är den ekumeniska kyrkans, inte något särskilt kyrkosamfunds, och några formella krav på

lärares kyrkotillhörighet ställs inte. Dopundervisning (som i Norge) kan denna undervisning knappast kallas, eftersom den stödes av samfund med olikartade dopuppfattningar. Den har dock till uttryckligt syfte att söka fylla det kyrkliga uppdraget: att lära eleverna hålla vad Jesus har befallt.

Skottland har ingen statskyrka, men den presbyterianska skotska kyrkan kan genom att omfatta den stora majoriteten av befolkningen sägas fungera som folkkyrka. Landet har emellertid betydande romersk-katolska och anglikanska minoriteter, och dessa har tillmötesgåtts genom att de får ha konfessionella skolor, som dock samtidigt är statliga. Det förutsätts sålunda, att presbyterianerna söker sig till de allmänna skolorna, anglikaner och katoliker till respektive konfessionella statsskolor. Därigenom skulle problemen kyrka-stat-skola vara undanröjda, och skolorna blir samtidigt kyrkliga och statliga. Överenskommelsen bygger på att minoriteterna är bosatta i geografiskt avgränsade områden. Kristendomsundervisning skall liksom i England äga rum i alla skolor. Det är kyrkornas sak att bestämma dess innehåll och målsättning, och undervisningen blir i de statliga skolorna konfessionellt presbyteriansk.

Tyska Förbundsrepubliken liknar Skottland i det avseendet, att i bägge länderna kyrka och stat är skilda men positivt samverkar kring skolans kristendomsundervisning. Men i Tyskland finns det inte som i Skottland något dominerande kyrkosamfund. Den evangeliska kyrkan, uppdelad i landskyrkor, och den romersk-katolska är där jämstarka. Som i andra länder önskar den romerska kyrkan ingen sammanblandning av konfessionerna i allmänna skolor. Detta erkänns av staten, och konfessionella folkskolor räknas som statsskolor. I alla slags skolor skall kristendomsundervisning ges. Denna undervisning är alltid kyrkligt konfessionell. I de allmänna skolorna, gemenskapsskolorna, måste eleverna på kristendomstimmarna delas upp efter konfession. I hög grad markeras i Tyska Förbundsrepubliken, att skolans kristendomsundervisning är kyrkans undervisning, »kirchlicher Unterricht», den undervisning som kyrkan skall ge på Jesu befallning. Samverkan med staten innebär, att staten bekostar denna undervisning och ger den utrymme i skolan, men dess innehåll och syfte bestämmes helt av kyrkosamfunden. Kristendomslärarna står direkt i kyrklig tjänst, samtidigt som de är statstjänstemän — detta trots att stat och kyrka är skilda.

I *Nederländerna* har den kyrkliga oppositionen mot statens övertagande av undervisningsansvaret lett till att det privata skolväsendet är starkare än det allmänna. Här är det inte bara katolikerna som önskat konfessionella skolor utan även protestanterna, de reformerta. Men det privata skolväsendet uppehålles av staten, och skolorna kan betraktas som statligt konfessionella på samma sätt som de tyska konfessionsskolorna och de skotska. I motsättning till vad fallet är i Tyskland och Skottland är i Nederländerna inte de allmänna skolorna skyldiga att ge kristendomsundervisning, men det skall finnas möjligheter för elever att få sådan om de önskar. När kristendomsundervisning ges i de allmänna skolorna är den rent konfessionell, en

kyrklig verksamhet i skolan. Eftersom katolikerna undviker allmänna skolor, blir dessa skolors kristendomsundervisning i praktiken i regel reformert.

Liksom i de tre sistnämnda länderna är i *Frankrike* kyrka och stat skilda, men här är den katolska kyrkan helt dominerande, och skilsmässan mellan stat och kyrka, som kom till stånd i början av 1900-talet, präglades av bitter motsättning mellan stat och hierarki. Den skola, som staten byggde upp i motsättning till den konfessionella katolska skolan, fick en medvetet antikyrklig prägel. Dess försök att ersätta kristendomsundervisning med moralundervisning utan religion har stött på stora svårigheter. När det katolska skolväsendet trots motståndet från statens sida inte försvann, har efter hand striden mellan stat och kyrka kring skolan börjat ersättas av samverkan. Numera ges statsbidrag åt konfessionsskolor, samtidigt som statsskolor kan ge utrymme för kyrklig kristendomsundervisning. Denna utveckling har knappast välkomnats av landets protestanter, som i den sekulariserade statsskolan sett ett skydd för sin trosfrihet gentemot katolsk dominans.

Amerikas förenta stater har ansett sig gå i spetsen för de länder som skilt kyrka och stat från varandra. I USA finns inte ett dominerande kyrkosamfund som i Skottland och Frankrike, inte heller två som i Tyska Förbundsrepubliken och Nederländerna. Där råder i stället en utpräglad kyrklig pluralism. Denna är dels orsak till, dels en följd av den skarpa skiljelinje, man velat draga mellan kyrka och stat. Man talar gärna om en skiljande mur, »a wall of separation». I praktiken är emellertid även den amerikanska staten positivt inställd till de kristna kyrkosamfunden, och majoriteten amerikaner tillhör något kristet kyrkosamfund. För den allmänna skolan uppstår då ett svårlöst problem: pluralismen och åtskillnaden mellan kyrka och stat medför, att skolan ej anses kunna ge kristendomsundervisning (att låta denna undervisning vara objektiv undervisning *om* religion anses omöjligt), samtidigt som både stat och föräldramajoritet gärna ser, att de unga får kristen fostran. Man gör olika försök att komma till rätta med problemet: kristendomsstoff skall av vanliga lärare behandlas i andra ämnen, skolan avsätter schematid till av kyrkan given och bekostad undervisning, morgonsamlingar ges kristet innehåll, men de flesta lösningsförsöken har stött på motstånd från något håll och lett till omständliga domstolsprocesser. De senaste utslagen av Högsta domstolen har förklarat kristna skolandakter olagliga. Katoliker och en del protestanter vill ge upp de allmänna skolorna och ge kyrklig undervisning i egna skolor, men dessa kan aldrig lösa hela skolproblemet, eftersom den religiösa splittringen inte motsvaras av geografisk uppdelning. Frågan, om de kyrkliga skolorna skall ha statsstöd som i övriga här nämnda länder med kyrka och stat skilda, vållar liksom frågan om kristendomsundervisning i de allmänna skolorna ständiga strider.

En plats för sig intar i den här givna översikten *Tyska demokratiska republiken,* där staten aktivt motverkar kyrkan, här främst företrädd av evangeliska landskyrkor. De statliga skolorna är de enda tillåtna skolorna, och i dem kan visserligen på vissa villkor kyrkan få ge kristendomsundervisning, men så stora svårigheter görs för denna undervisning, att den har svårt att komma till stånd. Och framför allt har den statliga skolan till uppgift att genomsyra all sin egen undervisning med en ideologi, i vilken polemiken mot kristendomen har framträdande plats.

Ett gemensamt drag för kristendomsundervisningen i de allmänna skolorna i de här behandlade länderna är att ingen tvingas delta i den. Lika litet som det föreligger tvång för elever att delta i den, är lärare skyldiga att ge den. I vilken mån dessa möjligheter till befrielse av religiösa skäl har reell innebörd beror av samhällsförhållandena på respektive orter. Ofta rapporteras, att möjligheterna till befrielse sällan utnyttjas, i varje fall av elever. Skolungdom, som i regel inte har någon deciderad trosuppfattning, gör, sägs det, helst som de flesta. Önskar föräldrar, att deras barn inte skall delta i kristendomsundervisningen i skolan, kan det kanske vålla dessa barn obehag från kamraternas sida, om deltagandet i undervisningen för övrigt är allmänt. Inga religionsfrihetsparagrafer anses kunna reglera det tvång som en social omgivning på detta sätt kan utöva.

En annan överensstämmelse mellan de berörda ländernas kristendomsundervisning är att den genomgående tilläggs kyrkligt fostrande syfte. Den svenska skolans kristendomsundervisning, som är helt löst från kyrkan och som har till uppgift att informera om kristendomen, har ingen motsvarighet i något annat land. Att så som sker i Sverige samma kristendomsundervisning skall kunna ges av företrädare för olika kyrkosamfund eller av lärare som inte tillhör något kyrkosamfund alls är i alla här behandlade länder otänkbart, i varje fall i folkskolorna. Av kristendomslärare på de obligatoriska skolstadierna krävs överallt aktivt kyrkligt engagemang, i regel bundet till ett visst kyrkosamfund, någon gång som i England utan sådan bundenhet. Denna stora skillnad mellan svensk och utländsk kristendomsundervisning utesluter dock inte åtskilliga gemensamma drag. Det stoff som undervisningen skall omfatta är i regel detsamma: bibelkunskap, troslära och kyrkokunskap. Även den kyrkligt målinriktade undervisningen måste givetvis ofta syssla med ren information likaväl som svenska kyrkosamfund för sitt arbete har nytta av den objektiva information som skolans kristendomsundervisning ger. Ett problem som av denna anledning blir mer aktuellt i andra länder än i Sverige är hur den kristendomsundervisning som kyrkan ger i skolan förhåller sig till exempelvis konfirmationsundervisningen. Därmed sammanhänger frågor om förhållandet mellan förkunnelse och undervisning, predikan och information, frågor som diskuteras långt mer i de flesta här behandlade länder än i Sverige.

KAPITEL 4

Religionsundervisningen inför internationellt forum

Sverige är anslutet till Europarådets konvention den 4 november 1950 angående skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna. Artikel 2 i det av Sverige den 17 april 1953 ratificerade tilläggsprotokollet till konventionen har följande lydelse enligt den officiella översättningen:

Ingen må förvägras rätten till undervisning. Vid utövandet av den verksamhet staten kan påtaga sig i fråga om uppfostran och undervisning skall staten respektera föräldrarnas rätt att tillförsäkra sina barn en uppfostran och undervisning som står i överensstämmelse med föräldrarnas religiösa och filosofiska övertygelse.

När tilläggsprotokollet förelades riksdagen (prop. 1953:32) uttalade departementschefen, att ifrågavarande bestämmelse främst var att se mot bakgrunden av förhållandena i länder, i vilka den historiska utvecklingen av undervisningsväsendet följt andra banor än i Sverige. Sålunda fanns länder, i vilka mellan stat och kyrka uppkommit ett motsatsförhållande, med påföljd att icke-statliga, konfessionella skolor kommit att stå mot statliga skolor utan undervisning på religiös grund och utan religionsundervisning. I en sådan situation hade strid visat sig kunna uppstå dels om föräldrarnas rätt att sända sina barn till andra skolor än de statliga och dels om statens skyldighet att ekonomiskt stödja även sådana andra skolor. Stadgandet i artikel 2 i tilläggsprotokollet tog enligt departementschefen inte sikte på problemets ekonomiska sida och påbjöd således inte staten att utge bidrag till icke-statliga skolor. Av stadgandet fick däremot anses följa, att därest i ett land undervisningen i de statliga skolorna gjorts obligatorisk för alla barn, vilkas föräldrar inte beredde dem betryggande skolundervisning i annan form, staten var skyldig att sörja för att vid denna undervisning hänsyn togs till föräldrarnas religiösa och »filosofiska» övertygelse, sålunda att barnen i varje fall inte tvingades att bevista en undervisning som var riktad mot denna föräldrarnas övertygelse.

Eftersom i Sverige undervisningen är obligatorisk, fann departementschefen anledning föreligga att undersöka huruvida enligt de i vårt land gällande bestämmelserna föräldrar till barn, som åtnjuter undervisning i statens skolor, äger möjlighet att undantaga barnen från delar av undervisningen i en utsträckning som svarade mot vad i artikel 2 stadgades. Departementschefen

fann, att reglerna om befrielse från kristendomsundervisningen inte var förenliga med vad som stadgades om föräldrarnas rätt att tillförsäkra sina barn en uppfostran och undervisning som står i överensstämmelse med föräldrarnas religiösa och »filosofiska» övertygelse. Departementschefen konstaterade, att den svenska skolundervisningen är att betrakta som en helhet. Gällande författningar medger ej heller befrielse från t. ex. historieundervisning som strider mot föräldrarnas övertygelse. Departementschefen uttalade, att de svenska statsmakterna vid 1950 års skolreform utgått från att kristendomsundervisningen i de allmänna skolorna icke är avsedd att påtvinga eleverna en viss troslära utan att under objektiva former bibringa dem kunskap om de religiösa och etiska värderingar som varit bestämmande vid uppbyggandet av det svenska samhället liksom för den västerländska kulturen överhuvudtaget. Under nämnda förhållanden kunde departementschefen icke förorda ett oreserverat antagande av artikel 2 i tilläggsprotokollet. Vid ratificeringen av tilläggsprotokollet gjordes därför de reservationerna, att Sverige dels icke kunde medgiva föräldrar rätt att under hänvisning till sin »filosofiska» övertygelse för sina barn erhålla befrielse från skyldigheten att deltaga i delar av de allmänna skolornas undervisning, dels att befrielse från skyldigheten att deltaga i de allmänna skolornas kristendomsundervisning endast kunde medgivas för barn med annan trosbekännelse än svenska kyrkans, för vilka tillfredsställande religionsundervisning är anordnad.

Även inom Förenta Nationerna har behandlats frågor som rör religionsundervisningen. Artikel 18 i Förenta Nationernas allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna har följande lydelse:

> Envar har rätt till tankefrihet, samvetsfrihet och religionsfrihet. Denna rätt innefattar frihet att byta religion eller tro och att ensam eller i gemenskap med andra offentligt eller enskilt utöva sin religion eller tro genom undervisning, andaktsövningar, gudstjänst och iakttagande av religiösa sedvänjor.

Förklaringen om de mänskliga rättigheterna har av Förenta Nationernas generalförsamling proklamerats som ett allmänt rättesnöre. Den är däremot ej såsom en konvention rättsligt bindande för medlemsstaterna.

Förenta Nationernas generalförsamlings tredje kommitté har framlagt utkast till överenskommelse rörande ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter. Enligt artikel 14 i detta utkast skulle fördragsslutande stat åtaga sig att respektera föräldrarnas rätt att för sina barn välja andra skolor än dem som upprättats av de offentliga myndigheterna, om skolorna uppfyller de pedagogiska minimikrav som staten fastställer eller godkänner, ävensom föräldrarnas rätt att tillförsäkra sina barn en religiös och moralisk uppfostran som står i överensstämmelse med föräldrarnas egen övertygelse.

Religionsundervisningen behandlas också i de två ovan i annat sammanhang omnämnda[1] undersökningarna, som företagits på uppdrag av Förenta Nationernas »Sub-Commission on Prevention of Discrimination and Protection of Minorities». I den ena, företagen av Charles D. Ammoun och

[1] Se ovan s. 147 ff.

publicerad år 1957 under titeln »Study of Discrimination in Education», uppställes den principen, att ingen skall tvingas att deltaga i religiös eller anti-religiös undervisning som står i strid med hans övertygelse. I den andra undersökningen, företagen av Arcot Krishnaswami och publicerad år 1960 under titeln »Study of Discrimination in the Matter of Religious Rights and Practices»,[1] uttalas bl. a., att man bör kunna uppställa den regeln, att föräldrarna i första hand skall ha rätt att bestämma i vilken religion eller tro deras barn skall uppfostras.

[1] Jfr *Sture Waller:* Religionsfrihetsfrågan i Sverige (SOU 1964: 13 s. 484 ff).

KAPITEL 5

Kristendomsundervisningen vid förändrade relationer mellan staten och kyrkan

A. Frågeställningarna

Med hänsyn till innehållet i direktiven för 1958 års utredning kyrka—stat har utredningen ansett sig ha att behandla frågan om kristendomsundervisningen ur den särskilda synvinkeln hur denna undervisning kan tänkas bli gestaltad vid förändrade relationer mellan stat och kyrka. Utredningen har härvid att räkna inte endast med möjligheten av att det organisatoriska sambandet mellan staten och kyrkan helt upplöses, så att Svenska kyrkan i förhållande till staten kommer att intaga samma ställning som de fria trossamfunden, utan också med andra alternativ, innebärande att mindre långtgående förändringar genomföres.[1]

Med den nu angivna utgångspunkten uppkommer först spörsmålet om det organisatoriska samband mellan stat och kyrka, som är för handen på flera olika områden, återfinnes även inom kristendomsundervisningen i de allmänna skolorna. Skulle detta befinnas vara fallet, måste i varje fall en fullt genomförd »skilsmässa» mellan stat och kyrka inverka även på kristendomsundervisningen. Om ett samband av angivet slag saknas, utesluter detta emellertid inte, att en förändring i förhållandet mellan kyrkan och staten kan motivera en omläggning av kristendomsundervisningen. Detta är — åtminstone om sambandet mellan stat och kyrka helt upplöses — fallet för den händelse förekomsten av kristendomsundervisning i skolorna eller utformningen av denna undervisning har sin grund i att kyrkan är knuten till staten.

Även om det skulle befinnas att något samband av nu angivet slag inte föreligger mellan kristendomsundervisningen, å ena sidan, och förhållandet kyrka—stat, å andra sidan, kan icke därav dragas den slutsatsen, att kristendomsundervisningen ej har något som helst samband med relationerna mellan stat och kyrka. Det kan nämligen förhålla sig så, att de motiv, som föranleder att banden mellan kyrka och stat upplöses eller försvagas, också talar för att kristendomsundervisningen i skolorna bringas att upphöra eller förändras. Ehuru det här tydligen inte är fråga om något direkt orsakssam-

[1] Jfr den i utredningens betänkande ang. religionsfriheten (SOU 1964: 13) intagna skrivelsen till chefen för ecklesiastikdepartementet samt nedan s. 171 not 3.

manhang, anser sig utredningen inte kunna underlåta att beröra de frågor som under sådana förhållanden kan antagas bli aktualiserade. Enär utredningen emellertid inte kan förutse, vilket eller vilka motiv som kan komma att föranleda att relationerna mellan stat och kyrka förändras, måste utredningen nöja sig med att vid sitt bedömande av kristendomsundervisningens ställning utgå från något motiv som kan antagas komma att åberopas. Med hänsyn till den debatt, som förekommit i ämnet, ligger det då nära till hands att utgå från ett påstående, att det nuvarande sambandet mellan stat och kyrka inte är förenligt med krav på full religionsfrihet och således undersöka, om från religionsfrihetssynpunkt erinringar kan göras mot kristendomsundervisningen i skolorna.

Meningarna om vad som bör inläggas i begreppet religionsfrihet är delade, och utredningen har, såsom framgår av det särskilda betänkandet i ämnet, funnit, att begreppet icke kan givas någon entydig innebörd.[1] Enär en tämligen extrem uppfattning synes vara väl ägnad att belysa frågan om kristendomsundervisningen, har utredningen i förevarande sammanhang gjort det antagandet, att med stöd av grundsatsen om religionsfrihet framställes krav på att staten — och därmed skolan — skall vara neutral i förhållande till olika religiösa uppfattningar och livsåskådningar.

Vid behandlingen av frågan huruvida krav på neutralitet kan antagas föranleda några förändringar av kristendomsundervisningen har utredningen funnit lämpligt att skilja mellan å ena sidan kristendomsämnets uppgift att ge kunskaper om kristendomen ävensom om andra religioner och livsåskådningar, å andra sidan ämnets funktion att ingå som ett led i den fostrande verksamhet som skolan har att utöva.

Spörsmålet huruvida skolans fostrande verksamhet över huvud taget bör uppbyggas på kristna ideal och moralvärderingar utgör en central frågeställning när kristendomsundervisningens uppgift att verka fostrande upptages till behandling. Härmed sammanhänger spörsmålet huruvida krav på neutralitet i livsåskådningsfrågor kan bättre tillgodoses genom att den fostrande verksamheten förlägges till annat undervisningsområde än kristendomsämnet.

Därest kristendomsundervisningen anses icke uppfylla krav på neutralitet, uppkommer frågan om ett från religionsfrihetssynpunkt tillfredsställande resultat kan uppnås genom att vissa elever befrias från deltagande i denna undervisning.

De spörsmål, som antytts i det föregående, har rört kristendomsundervisningen i de allmänna skolorna. Utredningen synes emellertid ha anledning att beröra även den kristendomsundervisning som bedrives av kyrkan. Därest kristendomsundervisningen i skolorna inskränkes eller eljest i avsevärd mån förändras, kan detta — även om nuvarande samband mellan kyrka

[1] Se SOU 1964: 13 s. 554.

och stat eljest består — från kyrkans synpunkt innebära en förändring i relationerna till staten så till vida, att kyrkan i sin verksamhet inte längre kan utgå från att eleverna i skolan förvärvar grundläggande kunskaper om kristendomen. Kyrkan kan därför finna erforderligt att utvidga sin egen kristendomsundervisning såsom ersättning för eller komplettering av den i skolorna bedrivna. Kyrkans möjligheter att meddela sådan undervisning bör uppmärksammas. Om kyrkan skulle finna att undervisningen i de allmänna skolorna motverkar eller eljest lägger hinder i vägen för kyrkans kristendomsundervisning, är det tänkbart att kyrkan eller kyrkligt intresserade personer kan vilja starta egna skolor med undervisning som helt ersätter den som meddelas i de allmänna skolorna. Utredningen har ansett sig böra ägna uppmärksamhet även åt de frågor som därvid kan uppkomma. Vid behandlingen av de nu berörda spörsmålen bör beaktas, att även inom de fria samfunden kan göra sig gällande önskemål att utvidga samfundens kristendomsundervisning eller att starta egna skolor.

B. Kyrkan och kristendomsundervisningen i de allmänna skolorna

I. Kristendomsundervisningen och de organisatoriska banden mellan stat och kyrka

Frågan vilken betydelse förändrade relationer mellan staten och kyrkan kan komma att få för kristendomsundervisningen i de allmänna skolorna skiljer sig i åtminstone ett avseende väsentligt från flertalet av de spörsmål utredningen i övrigt har att behandla. Det är i fråga om dessa andra spörsmål i allmänhet uppenbart, att ett — oftast organisatoriskt — samband föreligger mellan kyrkan, å ena, samt staten eller eljest det borgerliga samhället, å andra sidan. Av detta samband följer, att det blir nödvändigt att där överväga dels huruvida den verksamhet, varom fråga är, efter en »skilsmässa» mellan stat och kyrka bör handhavas av det borgerliga samhället eller överlåtas åt den fria kyrkan dels ock vilka konsekvenserna kan antagas bli av att verksamheten anförtros åt endera.

När det gäller kristendomsundervisningen i skolorna är läget ett annat. Såsom framgår av framställningen i det föregående[1] finns numera — efter en hundraårig utveckling mot skolans skiljande från kyrkan — ej något närmare samband, i varje fall icke av organisatorisk art, mellan skola och kyrka. Kristendomsundervisningen är liksom annan skolundervisning en angelägenhet för det borgerliga samhället, stat och kommun. Skyldigheten att deltaga i denna undervisning är inte avhängig av medlemskap i Svenska kyrkan.[2] Gällande författningar tillerkänner inte kyrkliga organ någon bestämmanderätt i fråga om kristendomsundervisningen i skolorna, och kyrkans befattningshavare har inte — i denna sin egenskap — någon befogenhet

[1] Se särskilt s. 69 ff.
[2] Jfr ovan s. 81 f.

att taga befattning med undervisningen. En annan sak är, att kyrkliga intressen kan göra sig gällande vid utformandet av bestämmelser rörande kristendomsundervisningen t. ex. på det sättet, att kyrkliga organ får avgiva remissyttranden över förslag rörande undervisningen. Detta kan emellertid icke anses ske på grund av kyrkans samband med staten i andra avseenden utan beror därpå att remissyttranden i allmänhet brukar inhämtas från myndigheter och organisationer som är intresserade av den aktuella frågan eller besitter särskild sakkunskap däri.

Med hänsyn till vad nu sagts om kyrkans inflytande på kristendomsundervisningen i skolorna *behöver* ett upplösande av banden mellan staten och kyrkan icke medföra några ändringar av de bestämmelser som reglerar denna undervisning. Sådana ändringar skulle dock kunna förutses, därest motiven bakom dessa bestämmelser vore att söka i kyrkans organisatoriska anknytning till staten. Motiv av denna art har visserligen inte åberopats av de myndigheter som haft ansvaret för utformningen av gällande bestämmelser, men det är givetvis i och för sig tänkbart, att dylika motiv gjort sig gällande utan att vara uttryckligen redovisade.

Särskilt med hänsyn till att kyrkan under lång tid haft ett starkt inflytande över skolväsendet kan det ligga nära till hands att antaga, att vi ej skulle ha haft någon kristendomsundervisning i skolorna, om kyrkan ej varit knuten till staten. Det är emellertid långt ifrån säkert, att ett dylikt antagande är riktigt, och det torde över huvud taget icke vara möjligt att finna något oomtvistligt svar på ett hypotetiskt spörsmål av denna art. Det har framhållits att, när allmän folkundervisning infördes i vårt land, detta var så enhetligt i religiöst hänseende, att folkskolorna till följd därav skulle ha kunnat få en lika omfattande och konfessionsbunden kristendomsundervisning, även om några organisatoriska band ej funnits mellan kyrkan, å ena, samt skolan och det borgerliga samhället, å andra sidan. Häremot kan dock invändas, att kyrkans anknytning till staten kan ha medverkat till denna enhetlighet. På grund av den särskilda situationen i vårt land torde det icke vara möjligt att med ledning av förhållandena i andra länder draga någon annan slutsats i förevarande hänseende än att stark religiös splittring regelmässigt omöjliggör religionsundervisning i de allmänna skolorna. I U.S.A. synes det ha varit den religiösa splittringen och icke åtskillnaden mellan stat och kyrka som varit den primära orsaken till att de allmänna skolorna kommit att sakna religionsundervisning.[1]

Enär vid kristendomsundervisningen i de svenska skolorna huvudvikten lägges vid en kristendomsuppfattning — den evangeliska — som också är kyrkans, kan det förefalla sannolikt, att kyrkans ställning i förhållande till staten varit av betydelse i fråga om undervisningens utformning. Förklaringen till att kristendomsundervisningen fått detta innehåll torde emellertid

[1] Se ovan s. 98.

snarast vara att söka däri, att det tett sig naturligt att undervisningen i första hand inriktas på att ge eleverna kunskaper som anknyter till den religiösa traditionen och situationen i vårt land. Liksom det legat närmast till hands att religionsundervisningen i vår kulturmiljö i första hand blivit kristendomsundervisning och endast i begränsad omfattning givit kunskap om andra religioner, har det framstått som naturligt, att kristendomsundervisningen främst tar sikte på förhållandena i vårt eget land.

Ett studium av den utveckling som ägt rum sedan den tid, då katekesläsningen satte sin prägel på kristendomsundervisningen, ger vid handen, att den nuvarande kristendomsundervisningen utformats med tanke på den religiösa traditionen och miljön över huvud i vårt land utan att kyrkan därvid fått något försteg på den grund att den är knuten till staten. Kyrkans dominerande inflytande på kristendomsundervisningen bröts redan genom den för sin tid revolutionerande undervisningsplanen för rikets folkskolor av år 1919.[1] Kristendomsundervisningen var ju tidigare, framför allt genom katekesläsningen, präglad av svenska kyrkans lära och stod särskilt i fråga om katekesens lära om sakramenten i strid med vissa fria evangeliska samfunds uppfattning. Värner Rydén gjorde — icke för att tillfredsställa kyrkan utan tvärtom i strid med vad kyrkans officiella organ önskade — kristendomsundervisningen allmänt evangelisk i syfte att undervisningen skulle kunna accepteras även av andra evangeliskt kristna samfund än Svenska kyrkan och således kunna godtagas av så gott som alla medborgare, oavsett om de tillhörde Svenska kyrkan. Ej heller i de undervisningsplaner och andra bestämmelser rörande kristendomsundervisningen, som utfärdats efter år 1919, synes speciellt kyrkliga synpunkter ha fått något försteg på den grund att de framförts av den till staten knutna kyrkan. De motiveringar för kristendomsundervisningen i skolorna, som åberopades under förarbetena till 1962 års skolreform,[2] kan således inte härledas ur det organisatoriska sambandet mellan staten och kyrkan. Detsamma är fallet med gymnasieutredningens år 1963 avgivna förslag.[3]

Av vad nu sagts framgår, att det inte är möjligt att finna något belägg för att den nuvarande kristendomsundervisningen i våra skolor är präglad därav att kyrkan är organisatoriskt förenad med staten. Förändringar av kristendomsundervisningen kan därför icke anses vara någon självklar följd av att kyrkan skiljes från staten. En annan sak är, att de förhållanden, som kan anses utgöra motiv för att banden mellan stat och kyrka lossas eller radikalt upplöses, kan tala för avskaffande eller omläggning av kristendomsundervisningen. Utredningen skall såsom tidigare antytts söka belysa spörsmålet om från religionsfrihetssynpunkt erinringar kan framställas mot kristendomsundervisningen i skolorna.

[1] Jfr ovan s. 29 ff.
[2] Jfr ovan s. 57 ff.
[3] Jfr ovan s. 77 ff.

II. Kristendomsundervisningen och religionsfriheten

Inledande anmärkningar

Såsom framgår av utredningens betänkande om religionsfrihetsfrågan i Sverige råder olika meningar om vad som skall förstås med full religionsfrihet. En tämligen extrem uppfattning, som framförts i debatten och är tänkbar såsom motivering för att relationerna mellan staten och kyrkan förändras, är att för full religionsfrihet kräves, att staten är neutral i religiösa frågor eller över huvud i livsåskådningsfrågor.[1]

Om i ett krav på neutralitet endast inlägges, att ehuru staten kan mer eller mindre utpräglat solidarisera sig med kristendomen, staten inte bör ge något kristet trossamfund företräde framför andra,[2] är det osannolikt att med denna utgångspunkt någon debatt uppkommer om kristendomsundervisningen i skolorna. Knappast någon torde nämligen vilja göra gällande, att denna undervisning med sin nuvarande utformning ger Svenska kyrkan något obehörigt företräde framför andra evangeliskt kristna samfund. Anser man däremot, att staten bör vara neutral i livsåskådningsfrågor över huvud taget,[3] är det mera sannolikt att den ofta debatterade kristendomsundervisningen i skolorna kommer i blickpunkten. Om en granskning av kristendomsundervisningen ur denna synvinkel leder till några förändringar är beroende av flera ovissa faktorer och främst av vilken innebörd man vill inlägga i ett krav på statens neutralitet.

På ungefär samma sätt som vår demokrati bygger på den uppfattningen, att medborgarna själva utan några påtryckningar från det allmänna bör få taga ställning i politiska frågor, anses det böra lämnas åt individerna själva att välja livsåskådning, i den mån andra människors och samhällets befogade intressen inte trädes för nära. Kravet på att staten bör vara neutral kan därför sägas vara i princip godtaget. En sådan neutralitet behöver emellertid inte leda till att de frågor, i vilka den enskilde själv bör få taga ställning, inte beröres i skolundervisningen. Fastmera gagnas den fria åsiktsbildningen av att skolans elever bibringas sådana kunskaper, att de får en bättre grund för sitt ställningstagande.

Vad nu sagts innebär inte att samhället helt underlåter att taga ställning till de olika åskådningar som kan göra sig gällande. Redan genom att uppställa principen att åsiktsbildningen bör vara fri har samhället anslutit sig till en bestämd åskådning, som det önskar vidmakthålla hos medborgarna. Härtill kommer, att det både för individerna och för samhället är nödvändigt att vissa regler för samhällslivet iakttages. Enär det knappast är möjligt att vinna gehör för regler som ej är motiverade, måste staten bl. a. genom skolundervisningen söka bibringa medborgarna moraliska normer, vilka

[1] Jfr utredningens betänkande ang. religionsfriheten (SOU 1964: 13) s. 495 ff. och 570 ff.
[2] Jfr SOU 1964: 13 s. 572 ang. positivt präglad neutralitet.
[3] Jfr SOU 1964: 13 s. 572 ang. negativt färgad neutralitet.

grundas på värderingar rörande vad som är önskvärt med hänsyn till individernas bästa samt för en god samhällsutveckling. Dessa värderingar kan tydligen utfalla helt olika hos skilda individer, beroende på många ofta samverkande faktorer, såsom t. ex. religiös åskådning, politisk uppfattning, social miljö och ekonomiska intressen. Sådana värderingar har också skett när nu gällande anvisningar för skolan utarbetats. Här må endast erinras om att skolberedningen talar om de moraliska normer, som måste gälla i ett demokratiskt samhälle, samt framhåller sådana etiska begrepp som rättvisa, ärlighet, hänsyn och tolerans.[1] Uppenbart är att staten icke kan — vare sig i skolorna eller eljest — iakttaga någon neutralitet i dylika värderingsfrågor, som är av betydelse för den mänskliga samlevnaden.[2] Delade meningar kan dock råda om hur den fostran av medborgarna, som således är nödvändig, bör utövas.

Enligt gällande bestämmelser har kristendomsundervisningen i skolorna till uppgift icke blott att ge eleverna sådana kunskaper, att de får bättre förutsättningar att självständigt bilda sig en uppfattning i livsåskådningsfrågor, utan också att medverka till den fostran, som skolan skall söka utöva. I det följande skall utredningen söka belysa dessa båda funktioner var för sig med utgångspunkt från att krav ställes på att staten — och därmed skolan — skall, med den nödvändiga begränsning som nyss angivits, vara neutral i livsåskådningsfrågor.

Kunskapsmeddelelsen

Vad först angår kristendomsämnets uppgift att meddela kunskaper torde delade meningar knappast råda därom att — såsom skolberedningen uttrycker det[3] — »kunskap om kristendomen är nödvändig för förståelsen av västerlandets kultur- och samhällsliv såväl i gångna tider som i nutiden» och att skolan även bör ge kunskap om de icke-kristna religionerna. Orienteringen i den omgivande verkligheten förutsätter därjämte att eleverna får »kännedom om de strömningar som satt de religiösa sanningarnas värde i fråga».

Hur denna orienterande undervisning skall anordnas synes i väsentliga delar vara en skolteknisk fråga, som avgöres oberoende av förhållandet mellan kyrkan och staten. Att så är fallet belyses av gymnasieutredningens förslag att överföra de kyrkohistoriska momenten i kristendomsämnet till historieämnet. Ibland framföres den uppfattningen, att kristendomen ges prioritet på det sättet, att alltför ringa uppmärksamhet ägnas åt andra religioner eller livsåskådningar. Man torde dock i vida kretsar vara ense om att — såsom uttalades bl. a. i 1962 års skolproposition — skolans religionsundervisning måste i vår kulturmiljö i första hand vara en undervisning om

[1] Se ovan s. 58.
[2] Jfr SOU 1964: 13 s. 570 f.
[3] Ovan s. 59 f.

kristendomen. Härtill kommer att det av pedagogiska skäl anses vara omöjligt att på lägre stadier orientera eleverna i olika livsåskådningar. Det är här — på ungefär samma sätt som i t. ex. geografi-, historie- och språkundervisningen — fråga om en avvägning vid vilken olika synpunkter förtjänar beaktande. Därest Svenska kyrkans lära eller kristendomen över huvud taget vid denna avvägning skulle anses ha erhållit något försteg, som ej är motiverat med hänsyn till den religiösa traditionen och situationen i vårt land och eljest i vår kulturkrets, torde de förändringar, som under sådana förhållanden är önskvärda, komma att vidtagas även om relationerna mellan staten och kyrkan förblir oförändrade.

Även en religionsundervisning, som syftar till att ge eleverna kunskaper, kan påverka eleverna på sådant sätt, att de inte får fritt bilda sig sin uppfattning. Att så sker har man sökt förebygga genom föreskrifter om att undervisningen skall vara objektiv. I samband med 1962 års grundskolereform underströk departementschefen, såsom förut nämnts,[1] skolberedningens uttalande att kristendomsundervisningen måste bedrivas så, att den inte kommer i strid med kravet på tanke- och trosfrihet, samt framhöll, att undervisningen skall vara objektiv i den meningen, att den meddelar sakliga kunskaper om olika trosåskådningars innebörd och innehåll utan att auktoritativt söka påverka eleverna att omfatta en viss åskådning. Uttalanden av samma innebörd återfinnes såväl i den av Kungl. Maj:t fastställda kursplanen för grundskolan[2] som i de av skolöverstyrelsen utfärdade anvisningarna till planen.[3] Man torde ha avsett, att vad som här säges om trosåskådningar skall gälla i fråga om livsåskådningar över huvud taget. I kursplanen uttalas nämligen bl. a., att undervisningen skall ske på sådant sätt, att den bidrar till att skapa förståelse och respekt för olika uppfattningar i livsåskådningsfrågor,[4] och enligt anvisningarna till planen bör även andra livsuppfattningar än den kristna — också sådana som satt de religiösa sanningarnas värde i fråga — ha sin plats i undervisningen.[5]

Medför då föreskrifterna om objektivitet att kunskaper om kristendomen meddelas på sådant sätt, att krav på neutralitet i livsåskådningsfrågor blir tillgodosedda? Om detta är pedagogiskt och psykologiskt lämpligt eller över huvud möjligt torde kunna vara föremål för delade meningar. Att undervisningen skall meddela sakliga kunskaper om olika trosåskådningars innehåll och innebörd anses inte innebära, att läraren ej får ge uttryck åt sin egen uppfattning utan endast skall meddela torra fakta om olika åskådningar. I anvisningarna till kursplanen uttalas sålunda, att också lärarens egen uppfattning bör få komma till uttryck.[6] En anledning till att läraren lämnats fria

[1] Ovan s. 64.
[2] Se ovan s. 85.
[3] Se ovan s. 87.
[4] Se ovan s. 85.
[5] Se ovan s. 87.
[6] Se ovan s. 88.

händer i detta avseende torde vara, att man önskar att undervisningen skall vara ägnad att engagera eleverna i problemen och därigenom tillgodose kursplanens krav på att undervisningen bör hos eleverna grundlägga förståelse och respekt för oliktänkande samt hjälpa eleverna fram mot en personlig livsuppfattning. Genom att föreskriva, att eleverna inte får utsättas för någon auktoritativ påverkan, har man velat skydda deras tros- och tankefrihet.

Även inom andra ämnen — särskilt samhällskunskap — uppkommer problem som är likartade med dem som nyss antytts. Därest med utgångspunkt från att skolan bör vara neutral framställes krav på att undervisningen skall ändras i förevarande hänseende, torde de beslutande myndigheternas ställningstagande komma att grundas på uteslutande pedagogiska överväganden. Detta problem synes därför icke ha något samband med relationerna mellan stat och kyrka.

Även i ett annat hänseende kan ifrågasättas om undervisningen i kristendomskunskap är neutral. För mindre barn framstår läraren oftast som en auktoritet, även om han försöker undvika detta. Det torde också förhålla sig så, att barnen på lågstadiet blir mera än äldre barn direkt påverkade av det stoff som behandlas i skolan. Detta gäller kanske särskilt kristendomsundervisningen, eftersom barnen på lägre stadium ofta är påtagligt intresserade av detta ämne. Frågor som rör historisk verklighet och symbolisk sanning eller tro och vetande är i allmänhet inte aktuella för barnen på detta stadium och kan över huvud inte på ett tillräckligt klargörande sätt framställas för dem. Orienteringen rörande olika livsåskådningar måste därför, såsom också förutsättes i gällande föreskrifter,[1] huvudsakligen anstå till högre stadier, när eleverna nått den mognad att de kan uppfatta frågeställningarna. Där bör — såsom uttalas i anvisningarna till kursplanen för grundskolan[2] — undervisningen om olika livsåskådningar inriktas på att klargöra de olika åskådningarnas innebörd och vad som talar för eller emot dem.

Med hänsyn till den psykologiska och pedagogiska situation, som således föreligger på lägre stadium, kan kristendomsundervisningen där möjligen medföra vissa problem. För att söka förebygga att undervisningen ger upphov till kriser har emellertid föreskrivits bl. a., att barnens behov av trygghet skall tillgodoses.[3]

På grund av den särskilda situation, som är för handen på lägre stadium, kan ifrågasättas, om det över huvud är möjligt att förändra religionsundervisningen där på sådant sätt att den tillgodoser längre gående krav på en rent passiv neutralitet i religiösa frågor. Utifrån en sådan uppfattning skulle kunna göras gällande, att det enda alternativet vore att i skolans egen undervisning slopa kristendomsämnet på lägre stadium och där över huvud

[1] Se ovan s. 87.
[2] Se ovan s. 88.
[3] Se ovan s. 87.

icke behandla till detta ämne hörande frågor. Den möjlighet, som står till buds, att i stället för att förändra undervisningens innehåll medge befrielse från deltagande behandlas i annat sammanhang.[1]

Om skolan — på grund av krav på att den skall vara neutral eller av annan anledning — upphör att ge eleverna orientering i religiösa frågor, skulle barnen vara hänvisade till att få sina kunskaper i detta ämne utan någon kontroll från samhällets sida. De som förmedlade kunskaperna skulle ej i likhet med skolans lärare vara pliktiga att låta olika religiösa åskådningar komma till sin rätt utan skulle ofta tvärtom se som sin uppgift att låta barnen tillägna sig någon viss sådan åskådning. Det kan ifrågasättas om det vore lämpligt för barnen, att de kanske först efter skolåldern finge kännedom om eller över huvud komme i kontakt med de olika livsåskådningar som gör sig gällande i vårt samhälle. Delade meningar kan råda om huruvida religionsfriheten gagnas bäst av att barnen i skolan erhåller en religionsundervisning, i vilken man i görligaste mån låter olika uppfattningar komma till sin rätt, eller av att risken för obehörig påverkan från *skolans* sida undanröjes genom att barnen — enligt föräldrarnas bestämmande — antingen lämnas utan någon orientering rörande hithörande frågor eller också utanför skolan erhåller undervisning i överensstämmelse med föräldrarnas uppfattning. Från samhällets sida torde föreligga ett starkt intresse av att söka främja den fria åsiktsbildningen genom att tillse, att alla barn såvitt möjligt erhåller samma orientering rörande olika åskådningar.

Den fostrande verksamheten

Kristendomsundervisningen nämnes endast i förbigående i skolberedningens allmänna uttalanden om skolans fostrande verksamhet.[2] När beredningen anger målsättningen för kristendomsundervisningen,[3] framhålles emellertid, att den kristna religionen är en väsentlig del av grundvalen för de etiska och sociala värderingarna i vårt samhälle samt att undervisningen i kristendomskunskap skall — liksom undervisningen i andra orienteringsämnen — också ha en fostrande inverkan på individen. Genom kristendomsundervisningen säges kunna förmedlas normer och livsideal, som är av betydelse för elevernas personliga utveckling och som fostrar till sanningssökande och livsallvar. Undervisningen skall samtidigt ge en inblick bland annat i nutidens etiska grundfrågor. Det framhålles, att de etiska kraven bör ställas så, att de väcker till ansvar utan att detta förknippas med fruktan eller förlamande skuldkänslor. Uttalanden av samma innebörd återfinnes i de anvisningar som fogats till grundskolans kursplan.[4]

Enligt gällande bestämmelser är således skolans fostrande verksamhet i

[1] Se nedan s. 168 ff.
[2] Jfr ovan s. 58.
[3] Se ovan s. 59.
[4] Se ovan s. 86 f.

betydande omfattning uppbyggd på kristna ideal och moralvärderingar, vilket medför att kristendomsämnet får en central ställning i denna verksamhet. Fråga uppkommer då om detta kan stå i överensstämmelse med krav på att skolan bör vara neutral i livsåskådningsfrågor, i den mån sådan neutralitet enligt vad förut[1] sagts är möjlig för att skolan skall kunna fylla sin uppgift att fostra eleverna.

Såsom förut nämnts kan skolan knappast med framgång utöva någon fostrande verksamhet, om den inte söker få eleverna att tillägna sig vissa värderingar, som kan utgöra en grund för de normer man vill uppställa. Om man i likhet med skolberedningen hyser den uppfattningen, att den kristna religionen är en väsentlig del av grundvalen för de etiska och sociala värderingarna i vårt samhälle, synes man därför också få acceptera, att skolan till eleverna förmedlar kristna ideal och moralvärderingar. Skolan kan bli helt neutral i förhållande till livsåskådningsfrågorna endast om den till grund för sin fostran lägger värderingar som ej har sitt ursprung i någon religion eller annan livsåskådning. Detta förutsätter en så radikal förändring av våra ideal och vår livssyn att det ligger utom gränsen för vad som är möjligt att förutse. I varje fall kan en sådan förändring inte antagas komma att inträda såsom någon omedelbar följd av att relationerna mellan kyrkan och staten omgestaltas.

Det förhållandet, att skolans fostrande verksamhet i stor utsträckning måste bygga på värderingar av kristet ursprung, skall enligt gällande bestämmelser inte medföra, att skolan tar ställning i någon trosfråga. Enär enligt anvisningarna till kursplanen för grundskolan undervisningen skall bedrivas så, att den inte kränker den enskildes rätt till tanke- och trosfrihet, samt även i övrigt vara objektiv på sätt som förut nämnts, skall de ideal och värderingar, som framställes i undervisningen, inte auktoritativt påtvingas eleverna. De skall i stället stimulera till egen eftertanke rörande samlevnadens villkor och tillsammans med andra impulser och kunskaper som skolan ger bidraga till elevernas personliga utveckling. De anvisningar om objektivitet, som sålunda meddelats, är emellertid inte särskilt lättolkade, och det torde i varje fall vara ganska svårt för den enskilde läraren att omsätta dem i praktiken på ett lämpligt sätt. Att bedriva en fostrande verksamhet på grundval av kristna ideal och samtidigt tillse, att eleverna inte utsättes för påverkan att omfatta kristen tro, kan ej vara någon lätt uppgift. På grund av den särskilda situation, som enligt vad förut sagts är för handen i de lägre årskurserna, torde svårigheterna där vara särskilt stora. Det är emellertid tvivelaktigt om de svårigheter, som sålunda föreligger, kan undgås.

Även om man accepterar, att skolans fostrande verksamhet bygger på kristna värderingar, behöver därav icke följa att denna verksamhet skall koncentreras just till kristendomsämnet. Det skulle kunna ifrågasättas, om

[1] Se ovan s. 162 f.

inte krav på neutralitet i livsåskådningsfrågor skulle kunna bättre tillgodoses, därest de fostrande momenten förlägges till särskilda lektioner eller integreras i andra ämnen. En sådan anordning har genomförts i Frankrike, där staten sökt ersätta den allmänna skolans religionsundervisning med en neutral moralundervisning.[1] Att fullständig neutralitet inte kunnat uppnås synes ha sin grund i att den franska skolan — liksom den svenska — vinnlägger sig om att söka fostra eleverna till en viss livssyn.[2] En moralundervisning, som är fristående i förhållande till religionsundervisningen, kan dock antagas tillgodose neutralitetskraven bättre på det sättet, att sådana moraluppfattningar, som inte har sitt ursprung i kristen eller annan religiös åskådning, mera kan komma till sin rätt. Erfarenheterna från Frankrike tyder emellertid på att en moralundervisning efter franskt mönster skulle möta svårigheter i pedagogiskt hänseende. Hos oss skulle problemen troligen bli ännu större på grund av att man torde vara berättigad att utgå från att våra skolor kommer att bibehålla någon form av religionsundervisning, som syftar till att ge eleverna kunskaper om olika religioner och livsåskådningar. En gränsdragning, varigenom kunskapsmeddelelsen i livsåskådningsfrågor och moralundervisningen hölles så isär, att dessa moment hänfördes till skilda ämnen, skulle sannolikt förefalla konstlad och vara svår att helt genomföra.

Skyldigheten att deltaga i kristendomsundervisningen

Utredningen har i det föregående uppehållit sig vid frågan huruvida den kristendomsundervisning, som meddelas i de allmänna skolorna, kan anses uppfylla krav som ställes på att skolan skall vara neutral i livsåskådningsfrågor. Uppmärksamhet synes emellertid även böra ägnas åt spörsmålet om religionsfrihetskrav kan tillgodoses genom att befrielse från deltagande i undervisningen medges.

Enligt gällande bestämmelser skall elev på begäran av föräldrarna befrias från att deltaga i undervisningen i kristendomskunskap, om eleven tillhör trossamfund, som fått Kungl. Maj:ts tillstånd att i skolans ställe ombesörja religionsundervisning.[3] Även om befrielse skulle medges för envar, som anser att hans rätt till religionsfrihet kränkes på grund av kristendomsundervisningens innehåll, blir givetvis själva undervisningen inte till följd därav mera neutral i förhållande till livsåskådningsfrågorna. Rätten till befrielse skulle dock medföra, att ingen skulle med fog kunna göra gällande att skolan genom tvång utsätter honom eller hans barn för påverkan i religiöst hänseende. Även om kristendomsundervisningen i skolorna vore strängt konfessionsbunden, skulle genom en generell rätt till befrielse religionsfri-

[1] Se ovan s. 115 ff.
[2] Jfr ovan s. 115.
[3] Se ovan s. 81 f.

heten bli tillgodosedd i den utsträckning, som enligt den vanligaste tolkningen av religionsfrihetsbegreppet kan vara påkallad.[1]

Såsom framgår av redogörelsen för den historiska utvecklingen i vårt land har spörsmålet om befrielse från deltagande i kristendomsundervisningen varit föremål för debatt vid många tillfällen. Därvid har uttryckts farhågor för att den allmänna skolans enhetlighet skulle kunna brytas, om kristendomsundervisningen inte är åtminstone i princip obligatorisk.[2] Det har också gjorts gällande, att en tidig uppdelning av barnen i »hedningar» och »kristna» skulle kunna vara vådlig från mentalhygienisk synpunkt.[3] Förhållandena på vissa håll i utlandet, särskilt i Nederländerna[4], har ibland åberopats såsom avskräckande exempel.[5] Vidare har anförts, att kravet på objektivitet i skolan hålles levande just genom att kristendomsundervisningen är avsedd för barn från skilda läger samt att det därför finns risk för att undervisningen tenderar mot att bli konfessionsbunden, om de konfessionslösa får befrielse.[6]

Frågan om rätt till befrielse kompliceras av det förhållandet, att den orientering och fostran, som skolan har till uppgift att ge, anses böra tillförsäkras även dem som befrias från skolans kristendomsundervisning. De som tillhör Svenska kyrkan och andra trossamfund skulle måhända kunna erhålla undervisning inom sina samfund, men det skulle vara förenat med betydande praktiska svårigheter att anordna särskild undervisning för de konfessionslösa barnen. I yttrande över dissenterlagskommitténs år 1949 framlagda förslag uttalade skolöverstyrelsen, att det inte var möjligt att ordna sådan undervisning.[7] Det har också gjorts gällande, att en undervisning, som trossamfund eller andra anordnar utanför skolan, knappast skulle befrämja den fria åsiktsbildningen och därför inte heller gagna religionsfriheten, enär denna undervisning inte kan förväntas bli objektiv. Vad i det föregående[8] anförts rörande den situation, som skulle vara för handen därest religionsundervisningen i de allmänna skolorna upphörde, torde i väsentliga delar vara tillämpligt även för det fall att generell rätt till befrielse bleve medgiven. I det senare fallet skulle man visserligen kunna förvänta, att statsmakterna meddelade vissa föreskrifter i fråga om undervisningen utanför skolan på ungefär samma sätt som nu sker när befrielse medgives. Det ligger emellertid i sakens natur, att det knappast skulle vara möjligt att därigenom skapa garantier för objektivitet.

Spörsmålet om befrielse från skolornas kristendomsundervisning aktua-

[1] Jfr SOU 1964: 13 s. 554 ff. samt ovan s. 154 ff.
[2] Se t. ex. ovan s. 23 och 44.
[3] Se ovan s. 48.
[4] Jfr ovan s. 122 ff.
[5] Se t. ex. ovan s. 33, 34 och 48.
[6] Jfr ovan s. 48.
[7] Se ovan s. 47.
[8] Se ovan s. 166.

liserades vid 1963 års kyrkomöte i en motion (nr 47 av herrar Byström och Olsson), i vilken hemställdes om utredning rörande samordnande av Svenska kyrkans respektive frikyrkornas konfessionella undervisning med grundskolans. Motionärerna uttalade bl. a., att undervisningen i grundskolan inte gör barnen förtrogna med Svenska kyrkans evangelisk-lutherska tro i annan mån än såsom ett led i en allmänreligiös orientering, samt gjorde gällande, att kyrkan själv måste söka utvägar att meddela den undervisning, som bör nå varje till kyrkans tro döpt barn. Exempel från andra länder visade enligt motionärernas mening, att skolväsendet mycket väl kan ordnas så, att varje kyrka erbjudes möjlighet till barnundervisning i sin tro. Motionen avslogs på hemställan av vederbörande utskott, som sade sig omfatta objektivitetens idé i skolans religionsundervisning och inte kunde tänka sig att i dagens läge knäsätta en princip, enligt vilken kyrkan inom skolans schematid för religionsundervisning skulle kunna bedriva en egen undervisning med annan målsättning än skolans (andra tillf. utskottets bet. nr 8).

C. Kyrklig kristendomsundervisning

Såsom redan antytts i det föregående är det i och för sig tänkbart, att kristendomsundervisningen i skolorna kan komma att inskränkas eller helt upphöra på grund av långtgående krav på neutralitet från statens sida i religiösa frågor. Sådana förändringar kan också genomföras t. ex. på grund av att man anser att ytterligare tid bör anslås åt undervisningen i andra ämnen och att denna tid kan tagas från kristendomsämnet. En sådan utveckling kan antagas komma att leda till att kyrkan och även andra samfund söker utvidga sin egen kristendomsundervisning för barn i skolåldern. Redan nu höjes på sina håll inom kyrkan röster för att kyrkan skall genom egen undervisning ersätta eller komplettera skolornas kristendomsundervisning.[1] Dylika yrkanden motiveras ibland därmed att gällande bestämmelser medför risk för att kristendomen i skolundervisningen blir uttunnad och framställes såsom något menlöst och sentimentalt, varför det utmanande i kristendomen inte kommer till sin rätt.

Därest kyrkan — och eventuellt andra samfund — utökar sin egen kristendomsundervisning, är det möjligt att krav kommer att framställas på att de som deltar i denna undervisning skall befrias från deltagande i skolornas kristendomsundervisning. Det kan kanske förefalla som om sådana krav inte skulle behöva bifallas, om undervisningen i skolorna är helt objektiv, enär denna undervisning då inte skulle kunna kränka någons religionsfrihet. Detta torde dock icke vara odiskutabelt. En sådan undervisning lär nämligen icke *självfallet* kunna accepteras av andra föräldrar än dem som ej har någon önskan om att deras barn skall uppfostras i någon viss religion eller

[1] Jfr nyssnämnda motion vid 1963 års kyrkomöte.

annan livsåskådning. För andra kan det te sig som en kränkning av religionsfriheten, om objektiviteten leder till att olika åskådningar framställes såsom likvärdiga. Tvång för sistnämnda grupp att deltaga i skolornas religionsundervisning skulle kunna uppfattas såsom stridande mot de förut återgivna uttalandena inom Förenta Nationerna och Europarådet.[1] Härtill kommer, att prejudikat i någon mån skapats genom att befrielse sedan lång tid tillbaka medgivits för romersk-katolska och mosaiska trosbekännare.

Staten torde emellertid, på skäl som anförts i det föregående,[2] ha ett starkt intresse av att icke något större antal elever befrias från deltagande i kristendomsundervisningen. En konsekvens av att befrielse ges i stor omfattning kan bli att skolornas kristendomsundervisning får upphöra.

Även om kyrkan skulle vilja anordna egen religionsundervisning, kan sådan tydligen komma till stånd endast om kyrkan har ekonomiska resurser härför. I det av utredningen till ledning för utredningsarbetet uppställda hypotetiska A-läget[3] faller enligt gällande lagstiftning folkundervisningen utanför församlingarnas kompetens (prop. 1961: 70 s. 104 f., 107 f.). Församlingarna är således inte behöriga att anordna religionsundervisning som ersätter den i skolorna meddelade. Däremot kan skattemedel användas till undervisning som kompletterar den som meddelas i skolan, eftersom det här inte är fråga om någon verksamhet som konkurrerar med statens eller den borgerliga kommunens. Detta gäller för närvarande söndagsskolorna och konfirmandundervisningen. Om religionsundervisningen i skolorna upphör, skulle församlingarna tydligen enligt gällande lagstiftning ha rätt att anordna kristendomsundervisning utan någon inskränkning. Det är dock icke helt säkert, att gällande regler om församlingarnas kompetens under sådana förhållanden skulle förbli oförändrade. Därest det skulle kunna påstås, att kyrkan genom att motarbeta religionsundervisningen i skolorna medverkat till att denna undervisning måst inskränkas eller helt upphöra, skulle staten troligen inte gärna se, att kyrkan med hjälp av skattemedel bedriver religionsundervisning vilken ersätter den som meddelas i de allmänna skolorna. Däremot skulle väl staten knappast ens under nyss angivna förhållanden kunna motsätta sig att kyrkan använder andra medel än skattemedel för

[1] Se ovan s. 154 ff.

[2] Ovan s. 169.

[3] I den i utredningens betänkande ang. religionsfriheten (SOU 1964: 13) intagna skrivelsen till chefen för ecklesiastikdepartementet har utredningen redogjort för de fyra hypotetiska lägen i vad gäller förhållandet mellan staten och kyrkan, som utredningen uppställt till ledning för sitt arbete. Dessa lägen har betecknats såsom A-, B-, C- och D-lägena, och förutsättningarna för dessa är i korthet följande. För A-läget, som förutsätter att ett nära samarbete mellan stat och kyrka består, avser utredningen att belysa tänkbara reformer som ej ändrar grunderna för relationen mellan stat och kyrka. I övriga lägen förutsättes kyrkan vara organisatoriskt fri i förhållande till staten. I B-läget skulle kyrkan ha kvar rätten till kyrklig jord samt bibehålla någon form av beskattningsrätt eller i varje fall en förenklad form för exekution genom statliga organ av medlemsavgifter. För C-läget utgår utredningen från att kyrkan liksom i B-läget har kvar rätten till den kyrkliga jorden men att beskattningsrätten icke består. I D-läget skulle kyrkan ej ha någon beskattningsrätt och ej ha tillgång till den kyrkliga jorden; kyrkobyggnaderna förutsättes dock kvarstå i kyrklig ägo.

bedrivande av religionsundervisning. Man lär nämligen vara berättigad att utgå från att de fria samfunden inte kan hindras att bedriva religionsundervisning för skolungdom, och kyrkan kan knappast försättas i ett sämre läge.

Det kan förtjäna framhållas, att ett förbud för kyrkan att använda skattemedel till religionsundervisning kanske skulle göra det omöjligt för kyrkan att överhuvud bedriva sådan undervisning. Ett sådant förbud skulle troligen också bli svårt att tillämpa. Kyrkan skulle nämligen knappast kunna undvika att använda samma personal och samma lokaler såväl för religionsundervisning som för verksamhet som bekostas med skattemedel.

Det ligger nära till hands att påstå, att vad nu anförts om A-läget är tillämpligt även i B-läget. Förhållandena är dock där något annorlunda. Medan i A-läget alla, som har beskattningsbar inkomst, måste betala full skatt till kyrkan, om de ej anmält utträde, skulle i B-läget endast de betala skatt till kyrkan vilka genom medlemskap i kyrkan visat sig vilja ekonomiskt bidraga till dennas verksamhet. Skatten har därför i B-läget karaktären av en medlemsavgift, som kyrkans medlemmar frivilligt åtar sig att utge, och man är därför berättigad att antaga att, om kyrkan bedriver egen religionsundervisning, detta överensstämmer med medlemmarnas önskan. Staten kan därför inte såsom i A-läget motivera ett förbud mot skattemedels användande till religionsundervisning med att en sådan undervisning endast tillgodoser ett fåtal medlemmars intressen. Man torde dock få räkna med att staten ej heller i B-läget skulle vara villig att genom den statliga skatteindrivningen underlätta en religionsundervisning, som konkurrerar med den som bedrives i de allmänna skolorna och därför är ägnad att splittra skolväsendet.

I C- och D-lägena synes man inte ha anledning räkna med några inskränkningar i kyrkans rätt att bedriva egen religionsundervisning, även om denna är avsedd att ersätta undervisningen i de allmänna skolorna. Någon sådan inskränkning kan knappast motiveras med kyrkans egendomsinnehav i C-läget.

Det är möjligt, att staten kan vilja utöva någon form av uppsikt över religionsundervisningen utanför de allmänna skolorna. De förhållanden, som kan tänkas aktualisera en sådan uppsikt, lär emellertid knappast ha något samband med de särskilda relationerna mellan staten och kyrkan.

Det är tänkbart, att Svenska kyrkan och andra trossamfund kan komma att begära, att skolorna ställer särskild tid till förfogande för religionsundervisning som bedrives av samfunden. Denna fråga har berörts i det föregående[1] såvitt angår befrielse från skolornas religionsundervisning. Om denna tid befinnes ej vara till fyllest eller om särskilda timmar för religionsundervisning överhuvud inte förekommer i skolorna, kan svårigheter uppkomma för samfundens religionsundervisning, därest skolorna ej ställer annan tid till förfogande. Ett i viss mån likartat problem har vid olika tillfällen aktualiserats i riksdagen såvitt angår konfirmationsundervisningen.

[1] Ovan s. 168 ff.

I samband med 1962 års proposition angående grundskolan väcktes sålunda en motion (II:703 av herr Svenungsson m. fl.), i vilken hemställdes om åtgärder, som beredde möjlighet för en tillfredsställande samordning mellan den obligatoriska skolundervisningen, å ena, samt konfirmationsundervisningen och den av de frikyrkliga samfunden bedrivna motsvarande undervisningen, å andra sidan. Särskilda utskottet (utl. nr 1 s. 163) sade sig ha erfarit, att sådan samordning i det övervägande antalet fall ordnades genom samarbete. Utskottet ansåg sig böra med eftertryck framhålla, att antalet veckotimmar i de aktuella årskurserna vid bifall till propositionen kom att minskas, vilket dels gav större möjlighet för eleverna att utanför schemat delta i frivillig undervisning, dels försvårade inpressande av timmar för denna frivilliga undervisning inom skoldagens timantal. Vidare uttalade utskottet bl. a., att kyrkans och frikyrkosamfundens verksamhet i ifrågavarande avseende är av konfessionell natur och sålunda inte överensstämmande med den objektivitet efter vilken skolans verksamhet skall bedrivas. Motionen föranledde ej någon åtgärd.

I vissa länder, som ej har någon religionsundervisning i de allmänna skolorna, förekommer att skolorna ställer särskild tid till förfogande för den av samfunden bedrivna religionsundervisningen. Så är fallet exempelvis i Frankrike[1] och USA.[2]

I vissa länder, som ej har obligatorisk religionsundervisning i de allmänna skolorna, får samfunden använda skolans lokaler för frivillig konfessionell undervisning. Detta är fallet i Nederländerna[3] och, i viss utsträckning, i Frankrike.[4] I USA anses däremot kyrklig undervisning i skolans lokaler stå i strid med konstitutionen.[5] I vårt land finns inte något hinder mot att skollokaler upplåtes för sådan verksamhet. Enligt 2 kap. 32 § i 1962 års skolstadga *bör* skolans lokaler upplåtas för annat än skolans behov, om större olägenhet ej vållas skolans verksamhet. Under nu angivet villkor *skall* enligt samma författningsrum upplåtelse medgivas för frivillig bildningsverksamhet och liknande fostrande verksamhet bland ungdomen. För närvarande förekommer på många håll att skollokaler användes av Svenska kyrkan och de fria samfunden för bl. a. gudstjänster och söndagsskolundervisning. Det synes icke föreligga någon anledning antaga, att förändrade relationer mellan staten och kyrkan skulle medföra någon inskränkning i kyrkans möjligheter att använda skolans lokaler för sin verksamhet.

D. Kyrkliga skolor

Ett spörsmål, som förtjänar uppmärksamhet i samband med de frågor som senast behandlats, är om missnöje från kyrkans sida med den av staten och

[1] Se ovan s. 117.
[2] Se ovan s. 99 ff.
[3] Se ovan s. 123.
[4] Se ovan s. 117.
[5] Se ovan s. 99.

de borgerliga kommunerna bedrivna skolundervisningen kan komma att leda till att kyrkan vill starta egen skolundervisning, som helt ersätter undervisningen i de allmänna skolorna.

Såsom framgår av framställningen rörande religionsundervisningen i andra länder förekommer där på många håll att trossamfund har egna skolor. I de länder, där undervisningen i de allmänna skolorna är konfessionslös, är det i allmänhet framför allt katolikerna som startat egna skolor, medan protestantiska skolor är mera sällsynta. När protestantiska samfund anordnat egen skolundervisning, har detta troligen inte sällan föranletts av konkurrensen från katolska kyrkan, som har den principiella uppfattningen att skolans hela verksamhet bör präglas av kyrkans lära och bedrivas under kontroll av kyrkan.[1]

Det förefaller vara omöjligt att med ledning av vad som skett i andra länder förutse om Svenska kyrkan kan komma att vilja anordna egen skolundervisning. Katolikerna — liksom de mosaiska trosbekännarna — har endast någon enstaka folkskola här i landet, och med hänsyn till den religiösa situationen hos oss är det föga sannolikt, att kyrkan startar egna skolor enbart av den anledningen att de allmänna skolorna är konfessionslösa. Upprättande av kyrkliga skolor kan emellertid aktualiseras av särskilda förhållanden, såsom t. ex. att det visar sig vara omöjligt att på annat sätt anordna tillfredsställande religionsundervisning för skolungdom.

Något rättsligt hinder föreligger icke för kyrkan eller annat trossamfund att starta egen undervisning, som ersätter undervisningen i den kommunala grundskolan. Enligt 1962 års skollag må skolplikten fullgöras även i enskild statsunderstödd skola samt, om skolan godkänts för ändamålet, i annan enskild skola (6 kap. 33 och 34 §§). Godkännande av enskild skola skall meddelas, om skolans undervisning till art, omfattning och allmän inriktning väsentligen motsvarar grundskolans och skolan förestås av person, som äger erforderlig skicklighet för undervisningen och är väl lämpad att förestå skola. I skollagen (6 kap. 35 §) stadgas därjämte, att barn, som i hemmet eller annorstädes beredes enskild undervisning som väsentligen motsvarar grundskolans, skall befrias från skolgång.

Enligt uttalanden under förarbetena (prop. 1958: 93 s. 32 f., prop. 1962: 136 s. 60 och 79) får föreskriften om att den enskilda undervisningen skall väsentligen motsvara den obligatoriska skolans inte tolkas rigoröst. Skolberedningen framhöll (SOU 1961: 30 s. 813), att kursinnehållet borde kunna avvika från grundskolans, om avvikelsen föranleddes av att undervisningen byggde på en annan religiös eller »filosofisk» övertygelse än den som ligger till grund för det svenska skolväsendet i allmänhet. Detta uttalande anknyter till Europarådets förut nämnda konvention angående skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna, enligt vilken staten skall respektera föräldrarnas rätt att tillförsäkra sina barn en uppfostran och

[1] Jfr ovan s. 103.

undervisning som står i överensstämmelse med föräldrarnas religiösa och »filosofiska» övertygelse.[1] Skolberedningen uttalade, att rätten att fritt starta enskilda skolor måste vara grundläggande, främst kanske av de skäl som föranledde Sverige att ratificera nämnda konvention. Ty utan rätt att starta enskild skola måste rätten för målsmän att sända sina barn till sådan skola bli illusorisk. Men även barnets intresse av en lämplig undervisning och fostran i skolan måste enligt skolberedningen beaktas. Detta kan komma i strid mot föräldrarnas rätt att själva sörja för omvårdnad, uppfostran och undervisning av sina barn. Beredningen uttalade, att ett ingrepp från samhällets sida dock knappast borde förekomma annat än i fall över eller på gränsen av det flagranta. I propositionen (1962: 136 s. 60) anslöt sig departementschefen till beredningens förslag.

I princip föreligger således inte enligt skollagstiftningen något hinder för kyrkan att anordna egen skolundervisning. Det måste emellertid anses uteslutet, att staten i A-läget skulle tillåta att kyrkan startar egen undervisning, avsedd att ersätta undervisningen i den allmänna grundskolan. Såsom anförts i det föregående faller enligt gällande lagstiftning folkundervisningen utanför församlingarnas kompetens. Staten har tydligen ett mycket starkt intresse av att icke skolväsendet splittras och till följd därav motsättningar uppstår mellan olika grupper inom folket. Detta kan medföra, att staten i B-läget såsom villkor för beskattningsrätten föreskriver, att kyrkan inte bedriver sådan undervisning som meddelas i de allmänna skolorna. Även om skattemedlen inte användes för skolundervisningen, skulle beskattningsrätten kunna medföra, att kyrkan i större utsträckning kunde taga andra medel i anspråk för sådant ändamål. Eftersom samma personal och samma lokaler delvis skulle kunna användas såväl för kyrkans skolundervisning som för andra kyrkliga ändamål, skulle det också troligen ställa sig svårt att åstadkomma en klar gränsdragning mellan användningen av skattemedel och användningen av andra medel.

Statens intresse av att hindra splittring av skolväsendet är tydligen i och för sig lika stort i C- och D-lägena som i övriga lägen. Om andra trossamfund tillåtes bedriva egen skolundervisning, synes det dock icke vara motiverat att i C- eller D-läget sätta kyrkan i någon särställning. Till följd av anslutningen till Europarådets konvention angående skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna torde staten vara förhindrad att förbjuda en fri kyrka att starta egna skolor.

Även om det således kan antagas, att kyrkan i C- och D-lägena skulle vara berättigad att anordna egen skolundervisning, är det tvivelaktigt om kyrkan skulle ha möjlighet härtill. Det är nämligen föga troligt att kyrkan skulle kunna driva egna skolor i någon större omfattning, därest kyrkan ej erhåller statsbidrag till skolorna.

Det förefaller inte uteslutet att den uppfattningen skulle kunna framföras,

[1] Se ovan s. 154.

att med rätten att driva och utnyttja enskild skola bör följa rätt till statsbidrag, enär den undervisningsfrihet, som fastslagits i Europarådets förutnämnda konvention, eljest skulle sakna praktisk betydelse. Hittills tycks man dock icke ha varit villig att draga sådana konsekvenser av undervisningsfriheten. När ifrågavarande konventionsbestämmelse förelades riksdagen, förklarade sålunda departementschefen, att bestämmelsen inte tog sikte på problemets ekonomiska sida och således icke pålade staten att utgiva bidrag till icke-statliga skolor (prop. 1953:32). Skolberedningen uttalade som sin uppfattning, att rätten att upprätta eller utnyttja enskild skola inte utan vidare konstituerar motsvarande rätt till ekonomiskt stöd från det allmänna (SOU 1961:30 s. 557). I sitt yttrande över skolberedningens betänkande ansåg sig skolöverstyrelsen kunna konstatera, att någon skyldighet för samhället att ekonomiskt understödja privata skolor icke följer av principen om undervisningsfriheten, lika litet som några ekonomiska skyldigheter för samhället följer av t. ex. tryckfriheten, yttrandefriheten eller religionsfriheten. Skolberedningens nyssnämnda uttalande återgavs i 1962 års grundskoleproposition utan att departementschefen framställde någon erinran däremot.

Frågor om statsbidrag till skolor underställes riksdagens prövning i varje särskilt fall. I propositionen angående grundskolan förutsattes att statsbidrag skulle kunna utgå till enskilda internatskolor som är avsedda för barn till målsmän som vistas utomlands, för barn till utlänningar som vistas i Sverige samt för barn som kommer från splittrade hem eller behöver ett radikalt miljöbyte. I fråga om externatskolor uttalade departementschefen, att för dylika skolor borde som allmän regel gälla, att statsbidrag inte bör utgå annat än i de fall, då det finns en stark pedagogisk motivering eller andra liknande särskilda skäl för ett bidrag. Bland dessa andra särskilda skäl, som kunde tänkas motivera statsbidrag till privat externatskola, nämnde departementschefen det förhållandet, att skolan är avsedd för en minoritet, exempelvis en s. k. nationalitetsskola. Här skulle statsbidrag undantagsvis kunna ifrågakomma, därest i det enskilda fallet skäl därtill skulle befinnas föreligga.

I anledning av propositionen väcktes motioner, i vilka yrkades, att statsbidrag skulle kunna utgå även till konfessionella skolor, som i övrigt i allt väsentligt uppfyller fordringarna för den undervisning som meddelas inom det allmänna skolväsendet (likalydande motionerna I:599 av herr Per-Olof Hanson m. fl. och II:730 av fru Renström-Ingenäs m. fl.). Motionärerna syftade närmast på de katolska och mosaiska församlingarnas folkskolor. Särskilda utskottet, som biträdde vad departementschefen förordat, förklarade sig anse, att frågor om statsbidrag till konfessionell skola i likhet med vad departementschefen anfört exempelvis beträffande s. k. nationalitetsskolor borde prövas med hänsyn till förhållandena i det enskilda fallet (utl. nr 1 s. 176). Utskottet avstyrkte motionerna. Dessa föranledde debatt i riksdagen, vilken emellertid godkände utskottets utlåtande i denna del.

Frågan om statsbidrag till konfessionella skolor aktualiserades ånyo vid 1963 års riksdag genom att med anledning av statsverkspropositionen väcktes motioner med yrkande om statsbidrag till den av mosaiska församlingen i Stockholm drivna s. k. Hillelskolan (likalydande motionerna I: 479 av herr Per-Olof Hanson m. fl. och II: 590 av herrar Zetterberg och Rimmerfors). Enligt motionärerna utgöres Hillelskolans elever av barn till mosaiska trosbekännare, vilka önskar ge sina barn en grundligare religionsundervisning än den dessa barn kan få genom den särundervisning som anordnas för dem som är befriade endast från kristendomsundervisningen i grundskolan. Motionärerna framhöll att Hillelskolan frånsett religionsundervisningen helt följer den läroplan som fastställts för skolorna i Stockholm. I yttrande över motionerna uttalade skolöverstyrelsen, att en restriktiv inställning är på sin plats när det gäller statsbidrag till enskilda skolor med undervisning i årskurser, motsvarande det obligatoriska skolväsendet, där dessa skolor inte är internatskolor eller reformskolor. Statsutskottet sade sig dela skolöverstyrelsens uppfattning och avstyrkte motionerna (utl. nr 76 s. 26). Fjorton ledamöter av utskottet yrkade emellertid i reservation bifall till motionerna. Sedan första kammaren bifallit vad utskottet hemställt och andra kammaren bifallit reservationen, beslöt riksdagen efter gemensam votering att, med bifall till motionerna, anhålla att statsbidrag måtte utgå till Hillelskolan.

Det förhållandet, att statsbidrag således utgår till en konfessionell externatskola, torde icke utan vidare berättiga till antagande, att även Svenska kyrkan och andra trossamfund skulle kunna erhålla statsbidrag till egen undervisning, avsedd att ersätta undervisningen i de allmänna skolorna. Att märka är nämligen, att reservanterna i statsutskottet särskilt åberopade, att föräldrarna till Hillelskolans elever i betydande omfattning vore flyktingar och utländska medborgare, samt gjorde gällande, att en sådan skola i statsbidragshänseende i varje fall icke borde bedömas strängare än de s. k. nationalitetsskolorna. Det är dock inte uteslutet, att statsbidrag i framtiden kan utverkas även till andra skolor, som drives av trossamfund. Såsom framgår av redogörelsen för undervisningen i andra länder utgår där på många håll bidrag från det allmänna till trossamfundens skolor. Så är fallet bl. a. i Danmark,[1] Frankrike,[2] Nederländerna[3] och England.[4]

[1] Se ovan s. 111.
[2] Se ovan s. 121.
[3] Se ovan s. 122.
[4] Se ovan s. 133 ff.

KAPITEL 6

Morgonsamlingen vid förändrade relationer mellan staten och kyrkan

Vad i det föregående[1] anförts om kyrkans inflytande på kristendomsundervisningen i de allmänna skolorna torde vara tillämpligt även i fråga om morgonsamlingen. Ett upplösande av banden mellan staten och kyrkan *behöver* således inte medföra några ändringar av gällande bestämmelser rörande morgonsamlingen. Det torde emellertid även i förevarande sammanhang vara av intresse att beröra frågan huruvida de motiv, som kan föranleda en skilsmässa mellan stat och kyrka, skulle kunna åberopas jämväl till stöd för krav på förändringar av morgonsamlingen.

Att märka är, att gällande bestämmelser rörande morgonsamlingen avviker från vad som är stadgat om kristendomsundervisningen med avseende å såväl objektiviteten som rätten till befrielse. I samband med 1962 års skolreform uttalade departementschefen och vederbörande riksdagsutskott, att planläggningen av skolornas morgonsamlingar bör kännetecknas av en objektivitet liknande den som bör komma till uttryck vid kristendomsundervisningen.[2] Detta torde närmast innebära, att morgonsamlingarna inte bör helt domineras av någon viss konfession utan att i stället olika uppfattningar bör få framföras. Den för kristendomsundervisningen meddelade föreskriften, att undervisningen skall vara objektiv i den meningen att den meddelar sakliga kunskaper om olika trosåskådningars innebörd och innehåll, kan emellertid inte få motsvarande tillämpning i fråga om morgonsamlingen redan av den anledningen, att morgonsamlingen inte skall ha karaktären av en lektion, som syftar till att ge kunskaper, utan i stället, enligt vad utskottet uttalade, skall ge tillfälle till en gemensam inre samling och koncentration före dagens arbete i skolan. Även om morgonsamlingen präglas av vidsynthet och tolerans, får den stundom sådana inslag som kan stå i strid med vissa elevers eller deras föräldrars åskådning. Sålunda utformas morgonsamlingen ofta såsom en traditionell morgonandakt, varvid eleverna förutsättes deltaga i bön och psalmsång. I morgonsamlingen kan också ingå icke-religiösa inslag, som ej är förenliga med samtliga elevers och föräldrars uppfattning.

Med hänsyn till morgonsamlingarnas utformning skulle tvång för eleverna att deltaga knappast stå i god överensstämmelse med religionsfriheten. I debatten om morgonsamlingen har kritik riktats särskilt mot det obligatoriska

[1] Ovan s. 159 f.
[2] Se ovan s. 64 och 68.

deltagandet i kulthandlingar. I förevarande hänseende har emellertid ett nytt läge uppkommit sedan vidgad rätt till befrielse skapats genom 1962 års lagstiftning.[1] Den uppfattningen kan visserligen framföras, att deltagande i morgonsamlingen likväl kan framstå som ett tvång för vissa elever, vilka inte gärna vill avvika från sina kamrater genom att begära befrielse. Att märka är dock, att befrielse från deltagande i morgonsamling inte sällan medges t. ex. för elever som har lång resväg till skolan. När befrielse förekommer även på sådana skäl, behöver den som begär befrielse på grund av samvetsbetänkligheter inte komma i någon påtaglig särställning.

Nuvarande bestämmelser rörande morgonsamlingen synes således inte behöva ge anledning till några erinringar från religionsfrihetssynpunkt, därest man anser att religionsfriheten blir tillräckligt tillgodosedd genom att vidsträckt rätt till befrielse föreligger och genom att olika uppfattningar får framföras vid morgonsamlingen. Hyser man däremot den uppfattningen, att skolan bör vara passivt neutral i livsåskådningsfrågor, kan allmän, i princip obligatorisk morgonsamling knappast utformas som en traditionell morgonandakt eller eljest syfta till att engagera eleverna i någon viss åskådning.

Även om morgonsamlingarna bleve helt konfessionslösa, skulle man troligen inte undgå att krav på befrielse framställes. Det förefaller nämligen sannolikt, att vissa föräldrar skulle önska, att deras barn i stället får deltaga i religiös morgonandakt. Gymnasieutredningen föreslår, att lokaler skall ställas till förfogande för samling, som ej anordnas av skolan, men uttalar sig icke om huruvida skolan skall ställa även tid till förfogande för sådan samling.[2] Om så bör ske torde kunna bli föremål för delade meningar.

[1] Se ovan s. 92.
[2] Jfr ovan s. 80.

För redogörelsen i kap. 3 använd tryckt litteratur

Översikter

AMMOUN, C. D., 1957: Study of discrimination in education. United Nations.
BRICKMAN, W. W. — LEHRER, S., 1961: Religion, government and education.
Encyclopédie pratique de l'éducation en France. 1960.
KRISHNASWAMI, A., 1960: Study of discrimination in the matter of religious rights and practices. United Nations.
Norsk lektorlags friskoleutval, 1963: Private skolor.
Pädagogisches Lexikon. 1961.
SJÖSTEDT, C. E. — SJÖSTRAND, W., 1952: Skola och undervisning i Sverige och andra länder. 1962: 3 uppl.
World Survey of Education. Unesco. I. 1955. II. 1958. III. 1961.
The Year book of education. 1951.

För enskilda länder dessutom:

Amerikas förenta stater:

BENNETT, J. C., 1958: Christians and the state.
HUSÉN, T., 1962: Tonårsskola i utbildningssamhälle. Några studier i amerikansk pedagogik.
LA NOUE, G. R., 1963: Public funds for parochial schools?
The relation of religion to public education. The basic principles. 1947.
RODHE, S., 1951: Kristen fostran och undervisning i USA.
WHITTEMORE, L. B., 1960: The church and secular education.
Tidskrifter, särskilt The Christian Century, International Journal of Religious Education, The Lutheran, Religious Education, Social Progress, Time.

Danmark

BARFOD, A., 1950: Håndbog i lovgivningen om den danske folkeskole.
Kristendomsundervisningen. 1962
MOLDT, C., 1962: Den danske skolehåndbog.
Det nye gymnasium. 1960.
Undervisningsvejledning for folkeskolen. 1960.
Läroböcker.
Tidningar, särskilt Kristeligt Dagblad, och tidskrifter, särskilt Dansk Kirketidende och Religionslæreren.

Finland

Folkskolans läroplanskommittés betänkande II Läroplan för den egentliga folkskolan. 1952.

Folkskolförordning. Finlands författningssamling 1958: 321.
Folkskollag. Finlands författningssamling 1957: 247.
NIKUNEN, V., 1964: Kristendomsundervisningen i Finland. (Artikel i den danska tidskriften Religionslæreren).

Frankrike

ANFELT, L., 1962: Franskt skolväsen på nya vägar. (Artikel i den svenska tidskriften Pedagogen).
CAMPENHAUSEN, A. von 1962: Staat und Kirche in Frankreich.
HOLTER, Å., 1956: Moralundervisning og politikk. Kampen om moralundervisningen i fransk folkeskole. 1879—1886.
Statliga förordningar (décret, arreté, circulaire, instructions) 1954, 1956, 1960, 1961.

Nederländerna

Dutch school system. Published by the ministry of education. 1960.

Norge

DALE, A., — HARBO, T., 1961: Skolens formål i skolens hverdag.
HARBO, T., 1960: Målsetting og læreplan i den 9-årige skole.
Kirke og skole i samarbeid. 1960.
Et kulturprogram til debatt. 1956.
Læreplan for forsök med 9-årig skole. 1960.
Normalplan for byfolkeskolen. 2 oppl. 1948.
Undervisningsplaner. Den högre almenskolen etter lov av 10 maj 1935. 1950.
Stortingstryck.
Läroböcker.
Tidskrifter, särskilt Prismet.

Storbritannien

Education Act 1944.
HUXTABLE, J., 1960: Church and state in education.
LEESON, S., 1947: Christian education. 1948: 2nd impr.
NIBLETT, W. R., 1960: Christian education in a secular society.
Religious education. An experimental syllabus for secondary schools. Published by the Scottish joint committee on religious education. 1960.
Religious education in schools. The report of an inquiry made by the research committee of the Institute of Christian Education into the working of the 1944 Education Act. 1954.
Religious education in secondary schools. A survey and a syllabus. Prepared by the University of Sheffield Institute of Education. 1961.
ROBERTSON, J. J., 1954: The Scottish solution. Religious and moral education in the schools of Scotland.
SMITH, W. O. L., 1949: Education in Great Britain.
Parlamentstryck.

Tyskland

Gesetzblatt der Deutschen Demokratischen Republik. 1959. 1960.
Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland. (1955).
HELMREICH, E. C., 1959: Religious education in German schools. An historical approach.

Kirche und Schule. Eine Handreichung zur Niedersächsischen Schulgesetzgebung des Jahres 1954.

NIEMEIER, G., 1955: Vom Dienst der Kirche an und in der Schule 1950—55. (Artikel i Kirchliches Jahrbuch für die evangelische Kirche in Deutschland).

— 1960: Erziehung und Schule in der DDR 1945—1960. (Artikel i Informationsblatt für die Gemeinden in den niederdeutschen lutherischen Landeskirchen).

— 1960: Die evangelische Unterweisung in der Volksschule. (Artikel i Informationsblatt für die Gemeinden in den niederdeutschen lutherischen Landeskirchen).

— 1958: Schule und christliche Unterweisung in der Bundesrepublik Deutschland. (Artikel i Kristendomslärarnas förenings årsbok).

Richtlinien für die Volksschulen des Landes Niedersachsen. 1962.

Suchet der Stadt Bestes. Vom Leben der evangelischen Kirchen in der Deutschen Demokratischen Republik. 1961.

Weltall Erde Mensch. 5. Aufl. 1956.

WISSMANN, E., 1954: Religionsunterricht und Religionslehrer in der evangelischen Kirche in Hessen und Nassau.

ZIMMERMANN, W. D., 1958: Schule ohne Himmel. Bemerkungen zum Erziehungsprogramm der Deutschen Demokratischen Republik. (Artikel i Kristendomslärarnas förenings årsbok).

Läroböcker och kursplaner.

Tidskrifter, särskilt Die Christenlehre och Der evangelische Erzieher.

KUNGL. BIBL.
1 JUN 1964
STOCKHOLM

STATENS

OFFENTLIGA UTREDNINGAR 1964

Systematisk förteckning

(Siffrorna inom klammer beteckna utredningarnas nummer i den kronologiska förteckningen)

Justitiedepartementet

Företagsinteckning. [10]
Svensk namnbok 1964. [14]
Utlåtande av Juristkommissionen i Wennerström-affären. [15]
Rapport av parlamentariska nämnden i Wennerströmaffären. [17]
Lag om förvaltningsförfarandet. [27]
Beräkning av pensionsreserv i pensionsstiftelse. [28]

Försvarsdepartementet

Krigsmaktens förbandssjukvård. [20]

Socialdepartementet

Bättre åldringsvård. [5]
Arbetstidsförkortningens verkningar. [9]
Behandlingsforskning vid ungdomsvårdsskolorna. [24]

Kommunikationsdepartementet

Bilskrotning. [21]
Statens byggnadsbesparingsutredning 3. Offentliga byggnader. Ekonomiskt byggande. [26]

Finansdepartementet

Värdesäkringskommittén 1. Indexlån. Del I. [1]
2. Indexlån. Del II. [2]
Alkoholreklamen. [6]
Statens skogar och skogsindustrier. [7]
Kommunal skatteutjämning. [19]
Nytt skattesystem. [25]
Koncernbidrag m. m. [29]

Ecklesiastikdepartementet

1958 års utredning kyrka-stat III. Religionsfrihet. [13] IV. Historisk översikt. Kyrkobegrepp. [16] V. Kristendomsundervisningen. [30]
Förbud mot utförsel av kulturföremål. [22]

Jordbruksdepartementet

Kapitalutvecklingen i det svenska lantbruket. [8]
Älgfrågan. [11]
Veterinärmedicinsk forskning och undervisning. Del II. [12]
Kronhjortsreservat m. m. [23]

Handelsdepartementet

Effektivare konsumentupplysning. [4]
Översättning av fördrag angående upprättandet av Europeiska atomenergigemenskapen (Euratom) och tillhörande dokument. [18]

Inrikesdepartementet

Konsumtionsmönster på bostadsmarknaden. [3]

ESSELTE AB, STOCKHOLM 1964

KUNGL. BIB
1 JUN 1964